

VÄGLEDNING FÖR SPRÅK-, LÄS- OCH SKRIVUTVECKLING

I NACKAS KOMMUNALA SKOLOR OCH FÖRSKOLOR

Innehåll

Inledning.....	4
Språket i fokus i alla åldrar och alla ämnen.....	5
Vägledningen.....	6
1. Språket bär kunskapen	8
Vad är egentligen ett språkutvecklande arbetsätt?	9
Att läsa och att förstå.....	9
Framgångsrik läsundervisning	10
Hur skapar vi goda förutsättningar för elever att lära sig läsa och förstå?	12
Att arbeta medvetet och strukturerat med läsförståelse.....	13
Framgångsrik skrivundervisning	14
Hur skapar vi goda förutsättningar för skrivutveckling?	15
Höga förväntningar på alla elever	16
2. Språk-, läs- och skrivutveckling i förskolan	18
Delar av Mål och riktlinjer (Lpfö 18).....	18
Förskolan – en tal- och skriftspråksvänlig miljö.....	19
Tala, lyssna och samtala	20
Läsa och skriva.....	22
3. Språk-, läs- och skrivutveckling i förskoleklassen.....	25
Förutsättningar för en god läs- och skrivutveckling.....	26
Tala, lyssna och samtala	27
Läsa och skriva.....	29
Hållpunkter för språk-, läs- och skrivutveckling	30
4. Språk-, läs- och skrivutveckling i åk 1–3	33
Tala, lyssna och samtala	35
Läsa och skriva.....	36
Hållpunkter för språk-, läs och skrivutveckling för åk 1–2.....	39
5. Språk-, läs-, och skrivutveckling i åk 4–9	41
Hur skapar vi goda förutsättningar för språk-, läs- och skrivutveckling i åk 4–9?	43
Tala, lyssna och samtala	43
Läsa och skriva.....	45
6. Språk-, läs-, och skrivutveckling i gymnasiet	49
Hur skapar vi goda förutsättningar för språk-, läs- och skrivutveckling på gymnasiet.....	50
Tala, lyssna och samtala	51
Läsa och skriva.....	52

7. Språk-, läs- och skrivutveckling i fritidshemmet och under hela skoldagen.....	55
Läsmiljöer – en textrik miljö	55
Läsmiljöer – en språkrik miljö	57
Läsmiljöer – en kunskapsrik miljö	57
Leken och dess möjligheter	58
Tema.....	59
8. Att följa och följa upp lärande.....	60
Formativ bedömning.....	60
Summativ bedömning kan användas formativt.....	60
Observations- och diagnosmaterial	61
9. Barn och elever i språk-, läs- och skrivsvårigheter.....	64
Självförtroende och känsla av sammanhang.....	64
God undervisning och studiero	65
Orsaker till svårigheter.....	65
Hinder för god läsutveckling.....	66
Hinder för god skrivutveckling.....	66
Förebyggande arbete och tidiga insatser	67
Uppmärksamma och åtgärda	67
Kompensera	68
Kunskap och kompetens	68
10. Skolbibliotek i Nackas kommunala skolor.....	70
Nackas skolbibliotek – från bokrum till pedagogisk funktion.....	70
Skolbibliotekens nya uppdrag – vad reglerar uppdraget?.....	73
Nackas kommunala biblioteksplan	74
Målbild för Välfärd skolas skolbibliotek.....	74
Den lokala skolbiblioteksplanen.....	75
Förslag till struktur för biblioteksplan för enskild skola.....	75
11. Hur hitta bra litteratur och bra länkar?.....	78
12. Fler resurser i undervisningen	79
Föräldrar som resurs.....	79
Barn och elevhälsan som resurs	81
Digitala verktyg som resurs	81
13. Samtalsunderlag – att utveckla språket i alla åldrar och i alla ämnen	83
Hur undervisar vi idag?	83
Frågor att samtala om vid planering av ett arbetsområde.....	88

Källförteckning, lästips och länkar	91
Länksamling.....	95
Bilaga 1	97
Språklig medvetenhet.....	97
Bilaga 2	100
Om ordförandets betydelse för läs- och skrivutvecklingen	100
Bilaga 3	104
Ordavkodning.....	104

Inledning

Det är med språkets hjälp som barn och elever lär sig. Ämneskunskaperna tillägnas med språket som främsta verktyg – oavsett om det gäller svenska, matematik, fysik eller slöjd. Ett rikt och varierat språk är av avgörande betydelse för att lyckas i skolans alla ämnen och för att eleverna ska stå rustade inför morgondagen. Skolan och förskolan behöver ständigt stärka elevernas språkutveckling, öka deras läslust och läsmotivation och främja deras informationskunnighet. För detta har vi alla ett gemensamt ansvar. Alla lärare är också språklärare – i samtliga skolformer, inom fritidshemmen, på alla stadier och i alla ämnen, från förskola till och med gymnasium. Det språk- och kunskapsutvecklande arbetet måste vara långsiktigt och ständigt hållas levande.

Välfärd skola genomförde en språksatsning från och med höstterminen 2015 till och med höstterminen 2020. Det övergripande syftet med språksatsningen var att fördjupa alla lärares kunskaper om hur man kan arbeta språkutvecklande och språkmedvetet på alla stadier och i alla ämnen.

Vi vill med hjälp av detta dokument vägleda samt sprida kunskap och goda idéer i syfte att inspirera lärare i alla verksamheter att fortsätta detta så betydelsefulla arbete. Betrakta dokumentet som ett stöd i arbetet för att stimulera våra barn och elever i deras språk-, läs- och skrivutveckling.

Vägledningen bygger på aktuell forskning och beprövad erfarenhet om språk-, läs- och skrivutvecklande arbetssätt och undervisning. Använd denna vägledning, och det samtalsunderlag som medföljer, som ett stöd i det systematiska kvalitetsarbetet. Dokumentet har tagits fram av våra språk-, läs- och skrivutvecklare, Britt Olofsson Santoft och Anna Strid, i samarbete med verksamma Nackalärare och logopedier.

”Håll i, håll om, håll ut!”

Språket i fokus i alla åldrar och alla ämnen

Våra barn och elever behöver ständigt utveckla sina språkliga färdigheter – att tala, lyssna och samtala, samt läsa och skriva. Språk-, läs- och skrivförmågan är avgörande för hur väl de lyckas i alla grundskolans ämnen och för hur de ska lyckas med sina fortsatta studier. Ett av förskolans och skolans viktigaste uppdrag är att på bästa sätt främja elevernas språkliga utveckling (Skolverket 2016).

Detta är tydligt framskrivet i alla våra läroplaner.

Exempel från Läroplan för förskolan Lpfö 18:

”Språk, lärande och identitetsutveckling hänger nära samman. Förskolan ska därför lägga stor vikt vid att stimulera barnens språkutveckling i svenska, genom att uppmuntra och ta tillvara deras nyfikenhet och intresse för att kommunicera på olika sätt. Barnen ska erbjudas en stimulerande miljö där de får förutsättningar att utveckla sitt språk genom att lyssna till högläsning och samtala om litteratur och andra texter. Utbildningen ska ge barnen förutsättningar att kunna tänka, lära och kommunicera i olika sammanhang och för skilda syften. Därigenom läggs grunden till att barnen på sikt tillägnar sig de kunskaper som alla i samhället behöver. Förmåga att kommunicera, söka ny kunskap och samarbeta är nödvändig i ett samhälle som präglas av stort informationsflöde och kontinuerlig förändring.” (s. 8.)

”Barn som tillhör de nationella minoriteterna, där urfolket samer ingår, ska även stödjas i sin språkutveckling i sitt nationella minoritetsspråk och främjas i sin utveckling av en kulturell identitet. Förskolan ska därigenom bidra till att skydda och främja de nationella minoriteternas språk och kulturer. För döva barn, barn med hörselnedsättning och barn som av andra skäl

har behov av teckenspråk ska språkutvecklingen främjas i det svenska teckenspråket. Barn med annat modersmål än svenska ska ges möjlighet att utveckla både det svenska språket och sitt modersmål.” (s. 9)

Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet Lgr22:

Grundskolan

”Språk, lärande och identitetsutveckling är nära förknippade. Genom rika möjligheter att samtala, läsa och skriva ska varje elev få utveckla sina möjligheter att kommunicera och därmed få tilltro till sin språkliga förmåga.”

”Skolan ska ansvara för att varje elev efter genomgången grundskola kan använda det svenska språket i tal och skrift på ett rikt och nyanserat sätt.”

Förskoleklassen

”Undervisningen ska ta tillvara elevernas nyfikenhet och ge dem möjlighet att utveckla sitt intresse för och sin förmåga att kommunicera med tal- och skriftspråk genom att ge dem möjligheter att läsa, lyssna på samt skriva och samtala om såväl skönlitteratur, som andra typer av texter och händelser. Dessutom ska undervisningen i de vardagliga aktiviteterna på olika sätt skapa möjligheter för elever med annat modersmål än svenska att använda både svenska och sitt modersmål.” (s. 22)

Fritidshemmet

”Undervisningen ska ta tillvara elevernas nyfikenhet och ge dem möjlighet att utveckla sitt intresse för och sin förmåga att kommunicera med olika språkliga uttrycksformer. Dessutom ska undervisningen sträva efter att på olika sätt skapa möjligheter för elever med annat modersmål än svenska att använda både svenska och sitt modersmål.” (s. 26)

Vägledningen

Denna vägledning vänder sig till alla lärare och pedagoger, i alla årskurser och i alla ämnen – såväl teoretiska som praktiskt estetiska – i Nackas kommunala förskolor, grundskolor, anpassade grund- och gymnasieskolor. Vi kommer fortsättningsvis att använda oss av benämningen lärare oavsett vilken kategori vi talar om. Genom ett gemensamt arbete kan vi tillsammans skapa förutsättningar för att alla barn ska få utvecklas maximalt.

Undervisning och lärande är såväl ett praktiskt som ett teoretiskt kunskapsfält. Vägledningen utgår från aktuell forskning och ger förslag på vad i undervisningen som gynnar språk-, läs- och skrivutvecklingen. I texten finns även litteraturhänvisningar och länkar som belyser eller fördjupar förståelsen för teorier eller undervisningsmodeller.

Det första kapitlet i vägledningen är en bakgrund med utgångspunkt i aktuell pedagogisk litteratur, forskning samt material från Skolverket. Därefter beskrivs hur man som lärare bör arbeta språk- och kunskapsutvecklande i förskola, förskoleklass, i åk 1–3, i fritidshem, i årskurserna 4–9 och gymnasiet. Beskriv-

ningarna kan i tillämpbara delar användas inom den anpassade grund- och gymnasieskolan.

Vi rekommenderar att lärare i förskola eller förskoleklass läser *både* kapitel 2 och 3, om förskolan och förskoleklassen – då barn kan befinna sig på väldigt olika ”nivåer” i sin språkliga utveckling under förskoleåren.

I slutet av kapitlen om förskoleklass samt årkurs 1–3 finns hållpunkter som beskriver var barnet eller eleven bör befinna sig i sin språk-, läs- eller skriv-utveckling.

Kapitel 8 handlar om arbetet med att följa och analysera barnens och elevernas förståelse och färdigheter och vikten av att ge återkoppling och stöd som leder framåt. I detta kapitel finns även förslag på observations- och kartläggningsmaterial. Därefter följer ett kapitel om barn och elever i språk-, läs- och skrivsvårigheter. De avslutande texterna handlar om resurser som på olika sätt stödjer undervisning och barnens utveckling mot målet att utveckla goda språkliga förmågor; det bemannade skolbiblioteket, digitala verktyg, barn- och elevhälsan samt vårdnadshavare.

Tanken är att lärare både ska kunna läsa vägledningen i sin helhet, men också välja att läsa de delar som är mest relevanta för dem beroende på vilken åldersgrupp/skolform man arbetar med. Om man läser igenom hela vägledningen kan man reagera över att vissa saker upprepas. Det är medvetet, eftersom mycket av det man arbetar med i t.ex. förskoleklass, är sådant som man också gör i åk 1–3.

På många ställen i vägledningen finns det klickbara länkar där lärare kan läsa mer om det som beskrivs mycket kortfattat i själva dokumentet. Det kan också vara en länk till en film eller en myndighet eller andra hemsidor där man kan få fördjupad information.

Till vägledningen finns ett samtalsunderlag med frågeställningar. Samtalen mellan lärare i arbetslagen och de olika ämnesgrupperna kan leda till att man kan identifiera goda exempel som ska spridas inom den egna förskolan eller skolan. Lärare kommer kanske också att upptäcka områden som de behöver utveckla tillsammans och då kan vägledningen inspirera till vidare läsning och fördjupning.

LÄS VIDARE

Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet (2022).

Läroplan för förskolan (2018).

Läroplan för gymnasiet (2022).

Stärk språket stärk lärandet av Gibbons, P.

Utmärkt undervisning av Håkansson, J m.fl.

I. Språket bär kunskapen

Lärarens kompetens, förmåga och engagemang är en av de starkaste påverkansfaktorerna på barnens och elevernas lärande. Den goda läraren gör skillnad om den ser utmaningarna i sina ämnen, skapar bra relationer till sina elever och engagerar sig i elevernas läroprocesser samt ger återkoppling som syftar till att eleven ska utvecklas (Hattie, 2012).

Elever behöver få utveckla sitt ord- och begreppsförråd, och om de ska få möjlighet att lära sig det specifika språket i respektive ämne måste de få tillgång till en undervisning där språket sätts i centrum i alla ämnen. Oavsett var i utbildningssystemet en lärare arbetar så har denne alltid ett uppdrag att ge barnen och eleverna förutsättningar för att utveckla sitt språk så långt det är möjligt. Läraren behöver därför vara ämnesspråkligt medveten (Gibbons, 2013). Språket är vårt främsta redskap för lärande i alla ämnen (Skolverket 2014).

Undervisningen ska utveckla elevernas språk så väl att de kan klara sig i livet som samhällsmedborgare utanför skolan. Det första kunskapsmålet i Lgr22 är att eleven efter genomgången grundskola ska kunna använda det svenska språket i tal och skrift på ett rikt och nyanserat sätt.

Ett stort antal barn/elever i förskolan och skolan är i någon form av språk-, läs- eller skrivsvårigheter. Svårigheterna kan bero på en mängd olika faktorer. Alla elever, oavsett bakgrund och enskilda förutsättningar, ska ges möjlighet att utveckla goda språk-, läs- och skrivfärdigheter. Svårigheter ska identifieras så tidigt som möjligt. Tidiga och strukturerade insatser är avgörande för barnets fortsatta språk-, läs- och skrivutveckling.

Utvecklingen av förmågorna tala, lyssna, läsa och skriva sker i alla sammanhang där dessa förmågor används. Förmågorna stödjer varandra men utvecklas inte alltid parallellt. Man kan lära sig läsa genom att skriva och skriva genom att läsa. Vissa barn lär sig skriva innan de kan läsa och andra läser innan de skriver. Tala, lyssna, läsa och skriva utvecklas i samspel.

Vad är egentligen ett språkutvecklande arbetssätt?

Alla lärare bör redan i sin planering anlägga ett språkutvecklande perspektiv på sin undervisning. Det kan ske genom att läraren medvetet arbetar både med språk och innehåll i planering och genomförande av aktiviteter och undervisning i förskola och i skola. Genom språket kommunicerar barnen och eleverna med varandra och andra, de utvecklar ny kunskap och visar vad de lärt sig och vad de inte förstått.

Undervisningen ska därför kännetecknas av en levande dialog med inriktning på förståelse. Elever ska i undervisningen ges möjlighet att tillägna sig ett alltmer ämnesspecifikt språk.

Kunskaper i och om det språk som är specifikt för ett ämne utvecklas bäst inom ramen för undervisningen i respektive ämne. Exempelvis är ett syfte med ämnet matematik att ge eleverna möjlighet att använda matematikens uttrycksformer för att kommunicera matematik i vardagliga och matematiska sammanhang och i ämnet idrott ska eleverna kunna planera och beskriva en rörelseaktivitet och behöver då ett ämnesspecifikt språk för kunna beskriva sin planering och hur aktiviteten ska genomföras.

Undervisningen behöver därmed visa elever på modeller för hur ämnesspecifika samtal kan föras och vilka ord, begrepp och uttryck som är vanliga inom ämnesområdet, samt identifiera de språkliga utmaningarna och stötta eleverna i att lära sig det som är svårt (Gibbons 2013).

Eleverna förväntas kunna visa sina kunskaper och förmågor genom språkliga uttrycksformer. De förväntas kunna föra resonemang och i vissa kriterier för bedömning av kunskaper och betygskriterier uttrycks det explicit att de ska kunna använda ämnesspecifika ord och begrepp. Undervisningen om språket i ett specifikt ämne går inte att överlåta till lärare i något annat ämne, t.ex. svenska eller svenska som andraspråk. Elevernas språkutveckling är något som alla lärare måste ta gemensamt ansvar för. Lärare behöver ständigt diskutera med andra lärare hur de planerar undervisningen så att eleverna utvecklar sitt ämnesspecifika ord- och begreppsförråd.

Att läsa och att förstå

Begreppet *literacy* används ofta i läsforskningen och beskrivs ofta som ett vidare begrepp än läs- och skrivförmåga, läskompetens, läsfärdighet, läsförståelse och avkodningsförmåga. Från att literacy gått från en snäv beskrivning av läsning och skrivning beskrivs den idag som en bred kommunikativ kompetens (Skolverket 2016).

”Begreppet sätter in individen i ett föränderligt samhälle, där kultur, social aktivitet, relationer, värderingar, attityder och känslor påverkar både användande

och produktion av olika texter”. Den gör också anspråk på att individen både ska uppnå individuella och samhälleliga mål, enligt UNESCO:s definition.

Läsförmåga, som består av två delar, den tekniska sidan och förståelsesidan, påverkar hur elever kan ta till sig kunskap i alla ämnen. Dessa sidor står inte alltid i balans med varandra. De kan ha olika utvecklingsförlopp beroende av var eleven står i sin läsutveckling och vilka texter eleven förväntas kunna läsa och förstå.

Att utveckla elevers läsförmåga är ett ansvar som vilar på alla lärare. Undervisningen ska vidare stimulera elevernas intresse för att läsa och de ska få möta olika typer av texter. Samtidigt är det lärarens ansvar att alltmer *vidga* elevernas läsrepertoar, så att de utmanas som både läsare och meningsskapare av text (Westlund 2013).

Framgångsrik läsundervisning

För att alla barn ska ges möjlighet att utvecklas till goda läsare behöver lärare arbeta systematiskt och medvetet för att utveckla barns och elevers läskompetenser i förskola, förskoleklass, fritidshem och i grundskolans alla årskurser (Lundberg 2010).

Träning av fonologisk och fonemisk medvetenhet i förskola, förskoleklass och parallellt med den formella läsundervisningen i åk 1 är viktiga förutsättningar för en lyckad lässtart.

För att alla elever ska kunna ”knäcka” den alfabetiska koden och uppnå en fungerande ordavkodningsförmåga, och kunna läsa ihop bokstäver till ord med ett visst flyt när de lämnar åk 1, behöver läraren direktundervisa i sambandet mellan språkljud och bokstav. Denna grundläggande läsförmåga är av avgörande betydelse för att kunna utveckla sin läsning vidare (Adams 1990). Undervisning om ord och begrepp, samt om olika typer av texter, är också nödvändiga komponenter i den förberedande och tidiga läsundervisningen (NRP2000).

Men läsundervisningen får inte upphöra efter den tidiga läsundervisningen. Eleverna behöver komma vidare. Läsning är den snabbaste vägen till ett utvecklat språk och till ökad kunskap. Skolan måste vara en plats där barn och elever lär sig tyda och förstå alla sorters texter. Vi behöver främja läsningen bland alla våra barn och elever under hela skoltiden. De behöver utveckla läslust, läsengagemang och läsflyt. De behöver också få lära sig och få tillfälle att träna läsförståelsestrategier vid läsning av såväl analoga texter som vid skärmläsning. De behöver lära sig informationssökning i böcker, tidskrifter och på webbplatser. Tillgång till bra fysiska böcker samt lärare och skolbibliotekarier som på ett relevant och inspirerande sätt kan introducera boken för eleven är mycket betydelsefullt. Ett bemannat och väl utrustat skolbibliotek är därför av yttersta vikt. Eleverna behöver ständigt möta lärare som visar att de själva läser böcker. Alla vuxna i barns och elevers närhet måste agera läsfrämjare, i skolan såväl som på fritiden. Rektor har ett synnerligen viktigt uppdrag att ständigt organisera för och möjliggöra en läsfrämjande lärmiljö, genom kompetensutveckling för personal i förskola och skola (Skolinspektionen 2018).

Rapporterna om svenska barns läsning är tyvärr nedslående. I PISA 2018 uppgav mer än hälften av de svenska 15-åringarna att de ”bara läser om de måste”. En majoritet av svenska skolbarn saknar, trots de senaste årens undersökningar, utredningar och lagförändringar, ett bemannat skolbibliotek.

När Mediarådet 2021 frågade ”hur ofta läser du?” svarade endast 24 procent av flickorna varje dag och endast 18 procent av pojkarna i åldern 9–12.

PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study) 2021 visade att svenska elever i årskurs 4 har försämrat sina resultat i läsförståelse sedan PIRLS 2016. Skillnaden mellan skolor och mellan elever ökade. Resurssvaga elever har tappat i resultat, och det spelar allt större roll på vilken skola man går i. Vi vet idag att likvärdighet och kvalitet hör ihop.

Samtidigt kommer rapporter om betydelsen av att få läsa på papper för att kunna lära av, förstå och bearbeta en text (Mangen, 2016). Digitala hjälpmedel och digitala texter fyller en viktig funktion, både som komplement och som särskilt stöd. Barn och elever lever i en allt mer digital värld, då är det ännu viktigare att de i skolan får systematisk läsundervisning och möjlighet att läsa och arbeta med framförallt analoga men också digitala texter.

I läroplanen står det bl.a. att undervisningen i ämnet svenska ska ge eleverna förutsättningar att utveckla sin förmåga att läsa och analysera skönlitteratur och andra texter. Den ska också utveckla elevernas förmåga att söka information från olika källor och värdera dessa.

Framgångsrik läsundervisning är systematiskt upplagd, strukturerad och pågår under hela förskole- och grundskoletiden. I förskolan läser man ofta högt för barnen. Högläsningen bör vara en röd tråd genom hela skoltiden. Högläsningen sker interaktivt – genom att t.ex. uppmuntra barnen/eleverna att ställa frågor, koppla det lästa till egna erfarenheter och jämföra olika böcker. Läraren agerar modell för hur man är en aktiv läsare som vill förstå och uppleva. Läraren agerar modell även genom att vara en läsande förebild.

Sedan ett par decennier visar forskning ett starkt samband mellan lärares direktundervisning i lässtrategier och elevers utveckling av läsförståelse. Eleverna behöver bli aktiva deltagare i skapandet av den kunskap som finns i de texter de möter. Läsförståelse är komplext och inbegriper en mängd faktorer som motivation, självkänsla, uthållighet, ansträngning, tidigare kunskaper, läserfarenhet, ord- och begreppsörråd, strategier och fonologisk förmåga. Flera studier visar att många elever läser slarvigt, gissar och minns fel. De drar slutsatser utan att ta hänsyn till vad som står i texten och har inte förmåga att sammanställa information som står på olika ställen.

Hur skapar vi goda förutsättningar för elever att lära sig läsa och förstå?

För att utveckla goda läsare behöver lärare i alla ämnen – aktivt, regelbundet, återkommande över tid och med lyhördhet för var varje elev befinner sig i sin kunskapsutveckling – undervisa i hur man kan förstå och ta till sig texter.

Vad kännetecknar då en god läsare? Hur tränar man elever att använda de strategier som goda läsare omedvetet använder? Dessa frågor har varit utgångspunkten för tongivande forskare inom området de senaste decennierna.

Läsforskare har funnit att goda läsare använder sig av fyra huvudstrategier:

1. De förutspår handlingen/ställer hypoteser – med hjälp av t.ex. rubrik och bilder förutspår de vad de tror att texten kommer att handla om. Det innebär också att de kan dra slutsatser från vad de redan vet i ljuset av ny information som dyker upp i texten.
2. De ställer egna frågor om texten före, under och efter läsningen av texten. De övervakar sin egen förståelse och de kan skilja det väsentliga från det oväsentliga i texten.
3. De klargör otydligheter, exempelvis svåra ord, komplicerad meningsbyggnad eller annat som är svårt att förstå i texten.
4. De kan sammanfatta texten med egna ord.

Att arbeta medvetet och strukturerat med läsförståelse

De läsförståelsestrategier som goda läsare ofta omedvetet använder sig av behöver lärare explicit undervisa om (Lundberg 2010). Lärare bör medvetandegöra och förklara strategier och sedan agera som modell genom att ”tänka högt” och därmed visa eleverna hur man praktiserar de olika strategierna när man läser en text. Eleverna ska sedan själva prova en eller flera strategier i grupp eller enskilt. Läraren summerar vad man gjort genom att diskutera strategin tillsammans med eleverna. På så sätt lär sig eleverna efter hand att självständigt använda strategierna och så småningom omedvetet växla mellan olika strategier.

Eleven kommer på så sätt lära sig att övervaka sin egen förståelse av texten. Valet av strategier beror på vilka texter (genre, ämnesinnehåll, svårighetsgrad etcetera) som ska läsas.

Eleverna ska uppmuntras till att göra kopplingar till sina egna erfarenheter, till andra texter de läst och till sin tidigare kunskap. Eleverna ska också tränas i att dra olika sorters slutsatser av det de läst (göra inferenser). Detta leder till att eleven lär sig interagera med texten och förstå den på ett djupare plan och kunna använda sig av innehållet i texten. Användningen av strategierna är aldrig ett mål i sig utan ett medel för att bli en god läsare. Redan i förskolan kan läraren påbörja detta viktiga arbete genom att agera modell vid högläsning.

Det viktiga är att nå den djupare förståelsen för textens innehåll, och att läraren förmår vara lyhörd för var eleverna befinner sig i sin förståelse, i sina tankar och vilka frågor de har i mötet med texten. Eleverna ska uppmuntras att tänka högt både om hur de går till väga för att förstå texten och hur de uppfattar innehållet. Läraren eller eleverna själva uppmanar varandra att; ”Berätta för oss andra hur du

tänker” (Adams, 1994). Läraren synliggör på det här sättet framgångsrika omedvetna processer genom att undervisa om dem. Upprepade studier av tillämpad strategiundervisning – när elever får rikliga tillfällen att resonera om innehåll och strategier för ökad förståelse – har visat på mycket goda resultat för alla elever – både de goda läsarna och de i lässvårigheter (NRP 2000).

Att läsa och förstå innebär att tänka och det är tänkandet som i hög grad ska aktiveras. Eleverna ska lära sig att övervaka att de förstår vad de läser och deras tänkande kan aktiveras genom att stryka under nyckelord eller centrala begrepp i texten, sätta post-it lappar där man inte förstår, skriva egna frågor till texten, skriva citat och reflektera och samtala om det de läst. Strategierna som används ska alltid anpassas efter ämnesinnehållet. Texten och dess innehåll ska stå i centrum.

Framgångsrik skrivundervisning

För att bereda alla barn möjligheter att få en god skrivutveckling, behöver en medveten skrivpedagogik ta sin början redan i förskolan. En förskolemiljö som stimulerar barns tidiga skrivutveckling erbjuder mycket text i form av böcker, skrivna skyltar och ett lockande utbud av rit- och skrivmaterial. Läraren stödjer barnens muntliga berättande genom att ställa intresserade frågor, och uppmuntrar barnens experimenterande med skrift (Lpfö 18).

Vid textsamtal, där läraren samtalar med barnen om det lästa, lär sig barnen något om berättelsers och andra texters uppbyggnad, de får också möta nya ord och begrepp. Vid högläsning uttalas orden tydligare än i dagligt tal, vilket stärker barnens inre föreställningar om ords uppbyggnad. I förskolan ska barnen också beredas rikliga tillfällen att experimentera med skrift på sina egna villkor. Fokus bör ligga på skriftens kommunikativa funktion – det jag och andra säger kan skrivas ned, sparas och läsas av mig själv eller någon annan – men läraren ska också hjälpa barnen att upptäcka några av skriftens konventioner, till exempel läsriktning och namn på bokstäver. Genom rim, ramsor och lek med meningar, ord och (språk)ljud väcks barnens nyfikenhet att utforska språkets ljudstruktur – hur orden låter, och inte bara dess innehåll – vad orden betyder. Detta är grundläggande för att kunna senare kunna skriva och stava ord.

I förskoleklassen behöver läraren fortsätta och intensifiera arbetet med att utveckla elevernas fonologiska och fonemiska medvetenhet och bokstavskunskap – två av de mest grundläggande förutsättningarna för en god (läs- och) skrivutveckling. Läraren bör läsa högt dagligen och samtala med eleverna om innehållet, jämföra böcker och texter, samtala om ord, och uppmuntra elevernas eget provande med bokstäver och skrift.

Den grundläggande skrivundervisningen i åk 1–3 behöver från början inriktas både på skrivandet som hantverk och som tankeverktyg – och eleverna behöver skrivundervisning i skolans alla ämnen (Bråten, 2008).

Hur skapar vi goda förutsättningar för skrivutveckling?

Framgångsrik skrivundervisning är systematiskt upplagd, strukturerad och regelbundet återkommande. Eleverna behöver skriva ofta, mycket och varierat för att utveckla sitt skrivande. De behöver använda skrivandet som ett kommunikationsmedel och ett tankeredskap.

Läs- och skrivutvecklingen hänger tätt samman men elever behöver explicit skrivundervisning för att de ska utvecklas till funktionella skribenter. För att kunna formulera sig i skrift krävs mycket; t.ex. fonologisk medvetenhet, målinriktning, koncentrationsförmåga och ihärdighet. Ett tillåtande och stödjande klimat och rikliga tillfällen att öva att skriva olika sorters texter är avgörande i skrivundervisningen, studiero likaså. Skrivandet behöver med andra ord organiseras så att eleverna får möjlighet att koncentrera sig. Många elever är beroende av studiero när de skriver. När de vet spelreglerna för skrivande infinner sig studiero och uppgiftsorienteringen lättare.

Lägg stor vikt vid förberedande strategier. Inför en skrivuppgift kan eleven behöva samtala om ämnet, samla ord och begrepp kring ämnet, få en första inledningsmening till ämnet, inventera nyckelmeningar, planera hur texten ska struktureras, fundera över en avslutning osv. När man skriver för att någon annan ska läsa ökar motivationen. För att eleverna ska kunna sätta sig in i mottagarens villkor behöver texter ha en tydlig mottagare. Adrienne Gear talar i sin bok *Att skriva faktatexter* (Gear, 2016) om principen att skriva för läsaren. Den kan tillämpas på skrivundervisning både när det gäller skönlitteratur och faktalitteratur. Detta koncept, menar Gear, är avgörande för elevens förståelse av syftet med olika faktatexttyper. Skrivförmåga utvecklas genom att användas i funktionella och meningsfulla sammanhang.

Skrivna texter innehåller mönster och modeller som eleverna lätt kan tillägna sig. Detta gäller såväl skönlitteratur som faktatext. Modelltexter kan presenteras, textens struktur och språkliga drag diskuteras. Skribenter behöver förebilder för sitt skrivande. Litteraturen är en av alla källor som kan tjäna som inspiration, förebild och mönster inför skrivande. Men eleverna behöver också använda sina egna upplevelser och erfarenheter så att de ges möjlighet att skriva om sådant som engagerar och berör (Lundberg & Sterner, 2000).

För att kunna skilja på vad som är väsentligt och oväsentligt, kunna övervaka sitt skrivande och märka felaktigheter i texten behöver eleverna språklig hjälp innan de skriver, när de skriver och efter att de anser sig klara. Genom gemensam textkonstruktion kan eleverna få undervisning om olika texters uppbyggnad. De behöver erbjudas språkliga redskap för att utveckla sitt skrivande (Mehlum, 1995).

Alla elever behöver lära sig använda datorn som verktyg för skrivandet då det är ett oundgängligt redskap under skrivprocessen. Skrivandet är en process så eleverna behöver tränas att revidera sina utkast men de behöver också nå fram till en färdig och bearbetad produkt som de kan känna sig nöjda med.

Lärare behöver tolka och bedöma elevernas texter på flera olika nivåer. Vi behöver bedöma elevernas texter för elevernas skull men också så att vi vet vad vi ska undervisa kring s.k. textbaserad undervisning. Skrivundervisningen behöver ha en bra balans mellan fokus på form och innehåll.

Höga förväntningar på alla elever

Avgörande för elevernas språk-, läs- och skrivutveckling och resultat är lärarnas förmåga att ge eleverna en kvalificerad återkoppling med tydliga förväntningar oavsett social eller kulturell bakgrund. Kognitivt utmanande undervisning ökar samtliga elevers prestationer och minskar de klyftor som orsakas av bakgrundsfaktorer.

Elever som undervisas av lärare som utgår ifrån att alla elever kan lära, lär sig mer än de elever vars lärare tänker att vissa elever kan och andra inte (Lundberg,

2008). Vygotskij myntade begreppet den proximala utvecklingszonen, ”lärande i utmaningszonen”, för att tydliggöra hur viktigt det är att undervisningen i skolan ger eleverna utmanande uppgifter som de inte klarar utan hjälp, men som åtföljs av mycket stöttning/scaffolding så att utveckling möjliggörs. Lärarna behöver ha höga förväntningar på vad eleverna kan uppnå och det som tycks känneteckna bra lärare är bl.a. att de har hög tilltro till elevernas kapacitet att utvecklas och lära. Inom aktuell skolforskning finns det en hög samstämmighet om detta (Calkins, 2001).

Forskaren Carol Dweck har studerat elevers sätt att tänka om skolan, om sina egna förmågor och sin intelligens. Hon visar i sin forskning att det finns två typer av elever; de som tror att det krävs medfödd talang för att klara sig i skolan, och de som tror att de utvecklas i relation till sin egen ansträngning. Det är vi lärare som är nyckeln till hur våra elever ser på skolan och på sina möjligheter att lära.

LÄS VIDARE

Ljft språket, lyft tänkandet av Gibbons, P.

Framgångsrik undervisning i literacy av Fisher, D, Frey, N & Hattie, J.

Utmanande undervisning i klassrummet av James Nottingham.

LÄNKAR

[Utvecklingspaket från Skolverket som syftar till att stödja lärare i alla skolans ämnen](#)

[Språk- och kunskapsutvecklande arbete, Skolverket](#)

[Språk i alla ämnen del 1, Skolverket](#)

[Språk i alla ämnen del 2, Skolverket](#)

[UR språket bär kunskapen. Tre filmer](#)

[UR Strategier för läsförståelse. Sju program om strategier för läsförståelse. År 3 och år 5](#)

[Att bedöma elevers läsförståelse. En jämförelse mellan svenska och kanadensiska bedömningsdiskurser i grundskolans mellanår Westlund, B. \(Natur & Kultur, 2013\)](#)

2. Språk-, läs- och skrivutveckling i förskolan

Barns läs- och skrivutveckling börjar mycket tidigt, långt innan barnet börjar skolan. Forskare har uttryckt det som att ”hur väl ett barn lyckas i första klass beror mest av allt på hur mycket hon eller han lärt sig om läsning *innan* hon eller han har kommit dit” (Adams, 1994).

Delar av Mål och riktlinjer (Lpfö 18)

Mål

Förskolan ska ge varje barn förutsättningar att utveckla:

- förmåga att lyssna på och reflektera över andras uppfattningar samt att reflektera och ge uttryck för egna uppfattningar,
- ett nyanserat talspråk och ordförråd samt förmåga att leka med ord, berätta, uttrycka tankar, ställa frågor, argumentera och kommunicera med andra i olika sammanhang och med skilda syften,
- intresse för skriftspråk samt förståelse för symboler och hur de används för att förmedla budskap,
- intresse för berättelser, bilder och texter i olika medier, såväl digitala som andra, samt sin förmåga att använda sig av, tolka, ifrågasätta och samtala om dessa,
- förmåga att använda och förstå begrepp, se samband och upptäcka nya sätt att förstå sin omvärld.

Utvecklingen av det *talade* språket är grunden för läs- och skrivutvecklingen, därför ska lärare i förskolan (och förskoleklassen) lägga tyngdpunkten på att stödja och stimulera barns muntliga språk. Goda samtalsfärdigheter, ett gott ordförråd, berättarförmåga, hörförståelse och språklig medvetenhet är här viktiga

delar. Språklig, fonologisk och framför allt fonemisk medvetenhet, tillsammans med bokstavskunskap, är väldokumenterade förutsättningar för en lyckad lässtart. Rikliga tillfällen till samtal, lek med ord och högläsning, både hemma och i förskolan lägger grunden för barns språkglädje, nyfikenhet och kreativitet.

Förskolan – en tal- och skriftspråksvänlig miljö

Detta ”*Språkhus*” (i original ”Language house” av Pamela Snow, 2020, i översättning av Anna Eva Hallin, 2021) visar hur barns muntliga språkförmåga utgör en stabil grund för läs- och skrivutvecklingen. I såväl som förskola finns många och rika tillfällen att bygga denna stabila grund.

Ett rikt och varierat ordförråd har ett mycket starkt samband med god läsförståelse senare under utbildningen. Ju rikare ordförråd barnet har vid skolstart, desto bättre blir möjligheterna att fortsätta bygga ut vokabulären, och därmed öka förutsättningarna för att utveckla sin läsförståelse.

Fonologisk medvetenhet innebär, kort uttryckt, att kunna skifta sin uppmärksamhet från språkets innehåll till dess form – att lyssna på hur orden låter, och inte bara vad de betyder. Det är väl belagt i forskning att denna förmåga är en av flera viktiga förutsättningar inför läsinläringen. Utvecklingen av fonologisk medvetenhet börjar redan i förskolan, och är för de flesta barn beroende av yttre stimulans, i lekens form. Att tidigt få bekanta sig med bokstäverna på ett lekfullt sätt är ytterligare en faktor som har betydelse inför den första läsinläringen. För att bli fonologiskt medvetna, och för att generellt kunna utveckla sitt språk, behöver barnen i förskolan också få möjlighet att träna sitt aktiva lyssnande.

Att se till att förskolan också är en ”skriftspråksvänlig miljö”, där barnen får möta många olika sorters texter – och samtala om dem – är ytterligare en väsentlig del

av ”språkhusbygget”. Den fysiska miljön ska också inbjuda till språkligt samspel och experimenterande med skrift.

Lärare behöver observera, analysera och dokumentera barnens språkliga utveckling, liksom deras förmåga att samspela och kommunicera med andra, och att kunna rikta och behålla sin uppmärksamhet. På så sätt får läraren underlag för att bättre kunna ge alla barn det generella/specifika stöd för en gynnsam språkutveckling som de behöver, och som läroplanen föreskriver. Tidiga och adekvata insatser för barn i språksvårigheter skapar möjligheter för alla barn att få ett positivt möte med den formella läs- och skrivundervisningen i skolan. Att upptäcka barn som på olika sätt kämpar med sitt språktillägnande, och som därmed är i riskzon för läs- och skrivsvårigheter, och att ge dessa barn det adekvata stöd de behöver, är en av förskolans mest väsentliga uppgifter. Utvecklingen följs kontinuerligt, i samverkan med föräldrarna. Läs- och skrivsvårigheter kan förebyggas i förskolan!

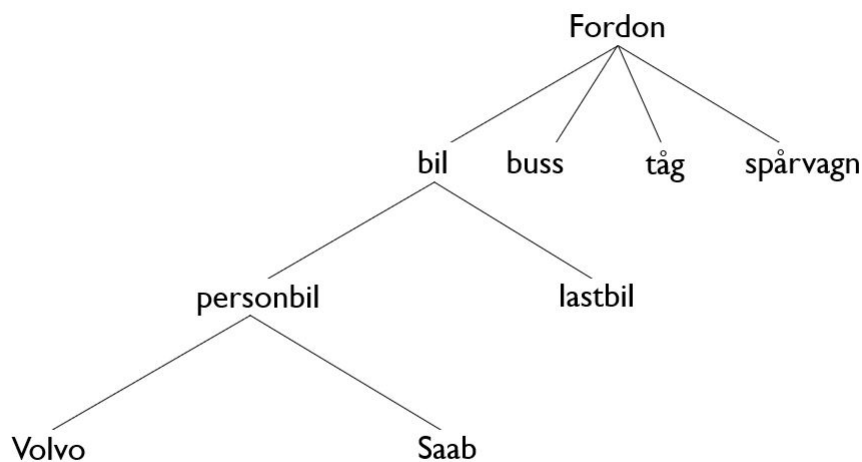
Den enskilt viktigaste faktorn för att skapa en förskolemiljö som på bästa sätt stödjer alla barns utveckling är lärarens kunskap om barns språkutveckling samt om läs- och skrivprocessen. Att som rektor se till att lärarna har denna kunskap, och att erbjuda dem kontinuerlig fortbildning, är väsentligt ur ett likvärdighetsperspektiv.

Tala, lyssna och samtala

Förhållningssätt och undervisning i praktiken

- **Skapa ett tillåtande grupp- och samtalsklimat**, där alla barn vågar och tillåts komma till tals – genom att ofta dela in barnen i mindre grupper, uppmuntra barnens egna frågor och arbeta för ett respektfullt bemötande mellan barnen.
- **Skapa många tillfällen till samtal och berättande**, både genom arrangerade lärsituationer och under hela förskoledagen, i de vardagliga situationerna (lek, måltider, påklädning etc.).
- **Träna uppmärksamhetsförmåga, fokusering och aktivt lyssnande** genom t.ex. ”lyssnalekar”, och genom att vid samlingar ibland använda monologens form – att låta bara *ett* eller två barn berätta en längre stund, istället för att fördela ordet ”rättvist” och låta alla få taltid.
- **Använd ett rikt och varierat språkbruk**. Tänk på att utvidga och nyansera språket kring ord och begrepp som är kända för barnen, att *benämna* saker i stället för att säga ”den”, ”där” eller ”dit” (*Kan du hämta den största gröna lådan som står bredvid blomkrukan på fönsterbrädan?*). Samtala om dåtid och framtid med barnen redan från tidig ålder, för att hjälpa dem att tillägna sig ett situationsbundet språk, ett språk som är distanserat från ”här och nu”, något som är viktigt inför läs- och skrivinlärning och -utveckling.

- **Arbeta med kommunikativa strategier när språket inte räcker till** – till exempel att använda sitt starkaste språk och sedan översätta, använda alternativ och kompletterande kommunikation ([AKK](#)) som t.ex. olika visuella hjälpmedel, kroppsspråk, TAKK m.m.
- **Läs högt för/tillsammans med barnen varje dag** – i mindre grupper, och när barnen är pigga – både berättelser och faktabilderböcker för barn. Anpassa läsmaterialet till barnens utvecklingsålder och intressen. Planera högläsningen, så att den används interaktivt – välj till exempel ut några *målord* att förklara. Samtala om det lästa, uppmuntra barnen att koppla innehållet till sina egna erfarenheter, att *ställa egna frågor* när man läser en bok tillsammans, att *jämföra olika böcker* och att *koppla det lästa till sina omvärldskunskaper*. Detta kan göras genom att läraren är förebild – agerar modell – för hur man är en aktiv läsare (Edwards, 2008, Westlund, 2009, Westlund, 2023).
- **Introducera nya ord och begrepp i för barnen begripliga sammanhang**, med hjälp av de ord och begrepp de har erfarenhet av, bl. a vid högläsningstunder. Använd de nya orden flera gånger i olika meningar, och låt gärna barnen upprepa orden i kör. Utnyttja både inomhus- och utomhusaktiviteter och -lek för att stimulera ordförrådsutvecklingen. Skriv gärna orden på lappar och skapa en ”ordvägg”, för att påminna dig själv att använda orden, och ge på så sätt barnen rika tillfällen att själva använda de nya orden i kommunikativa sammanhang med kamraterna, i varierande situationer.
- **Utgå från ett tema med besläktade ord** – t.ex. fordon, som kan sorteras in i över- och underordnade hierarkier, som kan visas med semantiska träd: Fordon – bil – buss – tåg – spårvagn – bil – personbil – taxi – lastbil etcetera...

- **Skapa tid för samtal en-till-en med barnen** – visa intresse för och lyssna aktivt till det som barnet vill berätta (i tal, med kroppsspråk, pekande). Låt samtalet gå flera turer fram och tillbaka mellan barn och vuxen. Bekräfta, uppmuntra och utvidga barnets yttrande när det behövs (relaterat till barnets ålder/mognad eller förmåga att uttrycka sig). Uppmuntra barnet att förklara

mer, om du inte förstår. Ge barnet tid och ha inte för ”bråttom” att tolka barnets yttrande.

- **Tillför talspråklig stimulans och annan ”språklig rekvisita” under barnens lek.** Visa aktivt intresse för leken genom utvecklande frågor och förslag, och genom mer eller mindre aktivt deltagande i barnens lek. Genom att ta olika roller i barnens lek, från ”åskådare” till ”lekledare/scenledare” kan du hjälpa barnen att utveckla leken språkligt och innehållsmässigt, och hjälpa dem att stanna kvar längre i en lek. Föreslå eller plocka fram lämplig rekvisita till leken, som till exempel prislappar till affärsleken. Leken kan också berikas språkligt genom att för att du tillför nya ord och begrepp: ”Ursäkta, men var hittar jag verktygen i denna affär? Jag ska bygga om mitt hus och behöver köpa en ny såg och en hammare” (Strid, 2016).
- **Lek med rim och ramsor, använd språklekar med ord och språkljud** för att hjälpa barnen att utveckla sin medvetenhet om språkets ljudsystem (fonologisk medvetenhet). Lek gärna munmotoriska lekar för att träna artikulation och öka barnens medvetenhet om hur språkljuden bildas i munnen. Lek med språket både i arrangerade språksamlingar och naturligt invävt i förskolans dagliga rutiner och leksituationer. Arbete med ordkunskap främjar den språkliga medvetenheten på alla nivåer, och språklig medvetenhetsträning gynnar ordkunskapen.
- **Sjung och lek sånglekar med barnen.** Det främjar känslan för språkrytmen, utvidgar ordförståelsen och det är roligt! Tänk på att försöka lägga rösten i ”barnläge”, de har naturligt ett högre röstläge än vad många vuxna tycker känns naturligt, men barnen får lättare att sjunga med när vi försöker anpassa tonläget till deras ljusare röster.
- **Använd gärna materialet Före Bornholmsmodellen** – för ett systematiskt och lekfullt arbete med både språklig medvetenhet, ordförråd och skriftspråklig stimulans i förskoleundervisningen.

Läsa och skriva

Förhållningssätt och undervisning i praktiken

- **Läs högt för/tillsammans med barnen varje dag** – i mindre grupper, och när barnen är pigga – både berättelser och faktabilderböcker för barn. Anpassa läsmaterialet till barnens utvecklingsålder och intressen. Planera högläsningen, så att den används interaktivt – välj till exempel ut några *målord* att förklara. Samtala om det lästa, uppmuntra barnen att koppla innehållet till sina egna erfarenheter, att *ställa egna frågor* när man läser en bok tillsammans, att *jämföra olika böcker* och att *koppla det lästa till sina omvärldskunskaper*. Detta kan göras genom att läraren är förebild – agerar modell – för hur man är en aktiv läsare (Edwards, 2008, Westlund, 2009, Westlund, 2023).
- **Erbjud ett varierat utbud av böcker – både skönlitterära och faktabilderböcker.** Se också till att det finns andra bilder att samtala kring, samt

konkret material för sagoberättande. Placera böcker och övrigt text- och bildmaterial lätt tillgängligt för barnen och exponerat på ett tilltalande sätt, på en lugn och läsvänlig plats.

- **Uppmärksamma särskilt de barn som inte visar ett spontant intresse för högläsning och bokstäver** – de behöver medvetet lockas in den skriftspråkliga världen. Använd något som barnet är särskilt intresserad av, som en ingång. Variera introduktion av boken – genom till exempel gå en bildpromenad, eller leka/dramatisera boken med konkret rekvisita.
- **Var en läsande förebild** – genom att till exempel berätta för barnen om vad du själv läser, vilken favoritbok du hade som barn, genom att bära med dig böcker när du rör dig i förskolans lokaler/ute på gården, intervjua personalen på förskolan om deras favoritböcker.
- **Introducera bokstävernas namn för barnen** i en lekfull kontext, genom bokstavssånger, ramsor och -verser. Exponera bokstäverna på ett tilltalande och varierat sätt i barnens miljö – helst utan bilder (A-apa, E – elefant etc.), eftersom de snarare kan förvirra än förtydliga. Visa ibland på läsriktningen vid högläsning, och låt barnen experimentera med bokstäver och skrift. Visa gärna på penngreppet.
- **Anpassa miljö och material för barn som behöver mer stöd** för att utveckla de nödvändiga läs- och skrivförutsättningarna, eller som har en funktionsnedsättning när det gäller t.ex. hörsel eller syn – genom att använda digitala verktyg som t.ex. tangentljudningsprogram och talsyntes, Tecken som alternativ och kompletterande kommunikation (TAKK), anpassningar av ljudmiljö, särskilt material i form av ”känselfbilder”, m.m. *Praxisalfabetet*, *handalfabetet* samt materialet *Fonomix* (för förskolan, finns även för förskoleklass samt åk 1) kan vara bra komplement i undervisningen för att utveckla barnens fonologiska medvetenhet, för barn som behöver anpassningar, eller för hela barngruppen.
- **Tillför skriftspråklig stimulans i vardagen**, exempelvis genom att erbjuda lämplig skriftspråklig rekvisita under barnens lek. Låt barnen få vara med vid de naturliga skrivsituationer som förekommer i förskolan, till exempel vid märkning av hyllor, skrivande av kom ihåg-listor eller meddelanden till föräldrar. Tänk på att använda både handskrift och datorskriven text. (Lundberg & Sterner, 2010, 2018). Låt barnen diktera berättelser och låt dem få vara med när deras ord översätts till skrift, ljuda gärna fram skriften för att göra översättningsmomentet tydligt.

LÄS VIDARE

Språkutvecklande förskola. En kunskapsöversikt om språkutvecklande arbete i förskola – Ifous rapportserie 2022:1.

Barns språkutveckling av Anders Arnqvist.

Språka och lek av Helle Iben Bylander & Inge Benn Thomsen (översatt av Astrid Frylmark).

Före Bornholmsmodellen – språksamlingar i förskolan av Görel Sterner & Ingvar Lundberg.

Om Språklig medvetenhet – i bilaga 1 i denna vägledning.

Om ordförrådets betydelse – i bilaga 2 i denna vägledning.

Bygg barns ordförråd av Anna Strid.

Ordkunskap i förskola, förskoleklass och grundskolans tidigare år av Boel de Geer.

Språkande i förskolan och grundskolans tidigare år av Åsa Wedin.

Nyanlända i förskolan. Barnets bästa mottagande av Maria Wångersjö.

Leka, prata, äta – övningar för barn med särskilda behov av Lars Klintwall & Maria Olofsgård Jegéus (red).

Samtala om högläsning och berättande i förskolan av Ann Pihlgren.

Det berättade barnet. Stimulera förskolebarn att uttrycka sig i ord av Pia Thomsen.

Att undervisa barn i förskolan av Elisabet Doverborg, Niklas Pramling & Ingrid Pramling.

Undervisning i förskolan – att skapa lärande undervisningsmiljöer av Ann Pihlgren.

Att läsa och skriva i förskolan av Carina Fasth.

Bilderbokens mångfald och möjligheter av Agneta Edwards.

Arbeta med faktabilderböcker i förskolan. Varför och hur? av Barbro Westlund.

Värt att veta om språkstörning (Förskolepocket) av Anna Eva Hallin.

Nya TRAS – observation av språk i dagligt samspel av Unni Espenakk m.fl.

Flerspråkiga barns villkor i förskolan – lärande av och på ett annat språk av Anne Kultti.

Språkstimulering. Del 1 och del 2 av Bente Eriksen-Hagtvet.

Tydliggörande pedagogik i förskolan av David Edfeldt m.fl.

LÄNKAR

[Skolverket: Förskolan – läroplan, kompetensutveckling och annat stöd](#)

[SPSM \(Specialpedagogiska skolmyndigheten\)](#)

[SPSM: Funktionsnedsättningar – information, stöd, kurser m.m.](#)

[Svenska barnboksinstitutet – Bokprovning, inspiration, filmer m.m.](#)

[UR Förskola – pedagogiska radio- och tv-serier UR play](#)

[Äppelhylla – tillgängliga medier](#)

3. Språk-, läs- och skrivutveckling i förskoleklassen

Alla elever i förskoleklassen ska få fortsätta att utveckla sitt/sina språk och sin kommunikationsförmåga, få omges av fysiska böcker i olika genrer, för att få läsa och/eller bläddra i på egen hand eller tillsammans med en kamrat. De ska dagligen få vara med om lärarens högläsning av både skönlitterära och faktatexter/faktabilderböcker, och få samtala om det lästa. Eleverna ska få leka med ord, bokstäver och språkljud, utveckla och behålla sin språkglädje och nyfikenhet på språkets alla dimensioner. De ska få uppleva att det är spännande, roligt och lärorikt med språk och skrift!

Gå gärna tillbaka till kapitel 2, läs och studera bilden/modellen *Språkhuset*. Läraren bör genom sina medvetna didaktiska val bidra till att barnen/eleverna kan bygga vidare på och förstärka den goda grund de behöver för sin fortsatta språk-, läs- och skrivutveckling. I förskoleklassen ska förskolans grundläggande arbete med att skapa förutsättningar för en god språk-, läs- och skrivutveckling för alla barn fortsätta, och intensifieras. Undervisningen i förskoleklassen ska vara en länk mellan förskola och skola, med leken som grund (Skolverket, 2014).

Den fysiska miljön ska inbjuda till språkligt samspel och experimenterande med skrift. Böcker, både skönlitterära och faktabilderböcker ska finnas tillgängliga i förskoleklassens lokaler, exponerade på ett inbjudande sätt och med en möblering som lockar till både enskilda och gemensamma läs- eller ”bläddringsstunder”. Det bemannade skolbiblioteket har en viktig funktion att fylla för sexåringarnas läslust och -intresse, och bör utnyttjas regelbundet.

Den enskilt viktigaste faktorn för att inom förskoleklassens ram på bästa sätt stödja alla barns/elevs skriftspråksutveckling är lärarens kunskap om barns språkutveckling samt om läs- och skrivprocessen. Att som rektor se till att lärarna har denna kunskap, och att erbjuda dem kontinuerlig kompetensutveckling, är väsentligt ur ett likvärdighetsperspektiv.

Förutsättningar för en god läs- och skrivutveckling

När det gäller att förbereda sexåringarna inför den formella läs- och skrivinläringen, finns det en betydande mängd forskning som visar vilka färdigheter och förmågor som är viktiga för sexåringarna att utveckla, och dessa är utgångspunkten i denna del av vägledningen.

En god läs- (och skriv-) utveckling vilar på fyra pelare:

1. Språklig (fonologisk, och framför allt fonemisk) medvetenhet
2. Bokstavskunskap
3. Ett gott ordförråd
4. Motivation eller uppgiftsorientering.

1. Språklig medvetenhet

Att vara fonologiskt medveten innebär att vara medveten om (eller uppmärksam på) språkets ljudsystem, och att kunna skifta sin uppmärksamhet mellan språkets betydelsesida och dess formsida. Att vara fonemiskt medveten innebär att kunna identifiera olika språkljud i ord, höra vilket ljud ett ord börjar eller slutar på, samt att kunna byta ut ett ljud i ord och då avgöra vilket nytt ord det blir (ex: b i l – p i l). *Läs mer* om språklig medvetenhet och dess undergrupper i bilaga 1 i denna vägledning.

2. Bokstavskunskap

Att ha en *funktionell* bokstavskunskap (till skillnad från en *formell*) innebär att man inte bara kan bokstävernas namn och vet hur de ser ut och hur de ”låter”. Det är också väsentligt att fullt ut förstå att vårt talade språk, våra ord, är uppbyggda av språkljud/fonem, och hur dessa är kopplade till bokstäverna/grafemen eller bokstavs-kombinationerna.

3. Ett gott ordförråd

Ett rikt ordförråd är en av de enskilt viktigaste faktorerna för skolframgång. Att kunna kommunicera på ett varierat och flexibelt sätt i olika sammanhang på sitt (eller sina) språk, är avgörande för att kunna delta i samhällslivet, och för att kunna göra självständiga val till exempel när det gäller fortsatt utbildning. Det kan vara mycket stor variation i både storlek och kvalitet på barns ordförråd vid skolstart. Detta får omfattande betydelse när de ska utveckla ett ”akademiskt” ordförråd, ett kunskaps- och resonemangsrelaterat språk, något som behövs i skolans alla ämnen och på alla stadier.

4. Motivation eller uppgiftsorientering

Att lära sig läsa och skriva kräver också uppmärksamhet, motivation, intresse och uthållighet, förmågor som kan stärkas genom en undervisning som ger alla barn/elever möjlighet att lyckas, dvs. här spelar lärarens förhållningssätt och förmåga att anpassa förskoleklassens undervisning och uppgifter så att barnen/eleverna får många ”jag kan”-upplevelser. För att barnen ska få en sådan känsla av kompetens vill det till att som lärare inte ha för ”bråttom” igenom ett undervis-

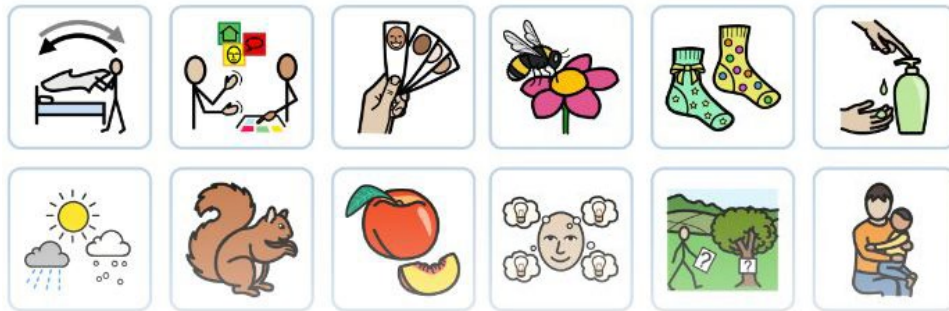
ningsmoment. Det behövs både repetition, för igenkänning och trygg lärandegrund, och ”lagom” utmaningar – att få komma vidare i lärandet, att inte behöva traggla på utträkningsnivå.

Tala, lyssna och samtala

Förhållningssätt och undervisning i praktiken

- **Skapa ett tillåtande grupp- och samtalsklimat**, där alla vågar och tillåts komma till tals – genom att t.ex. ofta låta barnen/eleverna samtala och diskutera i par och mindre grupper, uppmuntra barnens egna frågor och arbeta för ett respektfullt bemötande mellan klasskamraterna.
- **Använd visuellt material** som bildschema över dagens aktiviteter, fotografier på barnen och vuxna i gruppen (närvarande och frånvarande).
- **Ha en tydlig struktur** på förskoleklassdagen. Introducera färgkodade veckoscheman, almanackor, årshjul och andra tidshjälpmedel och sträva efter att göra klassrummen likvärdiga när det gäller AKK (alternativ och kompletterande kommunikation), rutiner och undervisningsstrukturer.
- **Läs högt för/tillsammans med barnen/eleverna varje dag**, både berättelser och faktatexter. Låt högläsningen vara interaktiv – samtala om och reflektera tillsammans om det lästa, hjälp barnen/eleverna att göra kopplingar till egna erfarenheter och mellan olika texter samt att använda sin bakgrundskunskap och sin kunskap om världen. Agera modell för eleverna, visa olika läsförståelsestrategier, till exempel hur man kan skapa inre bilder av det lästa, eller visa på berättelsestruktur – hur en text är uppbyggd med början, mitten och slut.
- **Se över hur man kan orientera sig i tid och rum.** Det är lättare att koncentrera sig och vara delaktig om man vet vad som förväntas! Använd gärna [tids-hjälpmedel](#) för den/de som har behov av det.
- **Visa en öppenhet för olika kommunikationssätt**, till exempel ”tecken som stöd”/alternativ och kompletterande kommunikation ([AKK, TAKK](#)).
- **Se över ljudmiljöerna** i klassrum, matsal, korridorer, fritidshem och utomhus.
- **Kom ihåg att lägga in rörelsepauzer** – det gynnar förmåga till koncentration och fokusering!
- **Skapa rika tillfällen till samtal och berättande**, både genom arrangerade lärsituationer och i de vardagliga situationerna. Samtala om dåtid och framtid med barnen/eleverna, för att utveckla deras förmåga att använda ett språk som är oberoende av situationen, något som är av betydelse för läsutvecklingen.
- **Ge mallar för berättelser och beskrivningar.** Vad behöver lyssnaren veta? Hur är man en bra lyssnare?

- **Öva att beskriva, fråga och svara.** Låt barnen visa och berätta om t.ex. sitt favoritdjur eller sin favoritsaga.
- **Spela spel** som kvartettspel och [Vem där?](#) samt [övningar med koordinatsystem](#), som kan förtydliga.
- **Tänk högt.** Motivera val och dra slutsatser och illustrera gärna visuellt steg för steg (som att visa färdväg och byten på en tunnelbanekarta i stället för bara muntligt för en turist).
- **Sitt med, ät och samtala under lunchen.** Låt samtalen även röra sig bortom ”här och nu”, låt samtalsstureorna gå fram och tillbaka flera gånger mellan barnen och dig – och mellan barnen. Ställ frågor och följdfrågor som bygger på vad barnen har sagt, och som de vill svara på (pragmatik).
- **Utveckla elevernas ordförråd och begreppsförståelse** – använd ett rikt och varierat språkbruk i alla vardagliga situationer, samtala om och förklara nya ord vid högläsning, och skriv upp de nya orden på tavlan. Att få en visuell bild av orden är hjälpsamt, även när man ännu inte själv kan läsa dem. Samla ord på kort och skapa en ”ordvägg”. Använd själv medvetet de ”nya” orden, och se till att bereda eleverna rika tillfällen att använda orden i varierande sammanhang.
- **Arbeta med kommunikativa strategier när språket inte räcker till** – till exempel att använda sitt starkaste språk och sedan översätta, använda alternativ och kompletterande kommunikation ([AKK](#)) som t.ex. olika visuella hjälpmedel, kroppsspråk, TAKK m.m.

Bildexempel från www.symbolbruket.se

- **Skapa tillfällen till samtal en-till-en med barnen/eleverna**, där läraren genom att ta sig tid att lyssna till och samtala med det enskilda barnet, blir en förebild för barnets aktiva lyssnande, och stimulerar lusten och viljan att uttrycka sina tankar, känslor och behov.
- **Kommunicera med föräldrar med kontaktbok eller digitalt.**
- **Tillför talspråklig stimulans under barnens (roll-) lek**, genom att visa aktivt intresse för leken med utvecklande frågor och förslag, och genom att som lärare mer eller mindre aktivt delta i barnens lek.
- **Styrda lekar**, som rörelselekar och temalekar, ute och inne är för många barn en ingång till mer fri lek och rollek.

- **Ta inte för givet att barnen kan grundläggande eller vardagliga begrepp.** Använd överordnade begrepp och förtydliga hur ord hänger ihop genom att tala om orddelar (semantik).

Läsa och skriva

Förhållningssätt och undervisning i praktiken

- **Läs högt för/tillsammans med eleverna varje dag**, både berättande texter, faktatexter och faktion, välj alltmer utmanande texter och samtala och reflektera tillsammans med eleverna om det lästa. Lärarens interaktiva/dialogiska högläsning gynnar elevernas läsintresse och -engagemang, samt har stor potential att utvidga och fördjupa elevernas ordförråd.
- **Samtala om och reflektera tillsammans om det lästa**, hjälp barnen/eleverna att göra kopplingar till egna erfarenheter och mellan olika texter samt att använda sin bakgrundskunskap och sin kunskap om världen. Agera modell för eleverna, visa olika läsförståelsestrategier, t.ex. hur man kan skapa inre bilder av det lästa, eller visa på berättelsestruktur – hur en text är uppbyggd med början, mitten och slut.
- **Läs berättelser med tecken som AKK (TAKK).**
- **Erbjud ett varierat utbud** av böcker, bilder att samtala kring, och konkret material för sagoberättande, lätt tillgängligt för barnen och exponerat på ett tilltalande sätt.
- **Använd folkbibliotekens så kallade Äppelhylla** för att hitta böcker som passar de barn som behöver använda flera sinnen för att förstå innehållet.
- **Locka barn som visar litet intresse för högläsning** (och som kanske har liten erfarenhet av högläsning hemifrån) genom att introducera och läsa texter på varierande sätt – dramatisera, berätta med hjälp av konkret material, visa bilder på skärm – samt att ta avstamp i barnets intressen (faktaböcker fungerar ofta bra här).
- **Var en läsande förebild** genom att till exempel berätta för barnen om vad du själv läser, bära med dig böcker när du rör dig i skolan, intervjua personalen på skolan om deras favoritböcker.
- **Låt barnen/eleverna återberätta** och dramatisera sagor och berättelser genom att t.ex. använda konkret material och bilder.
- **Träna barnens/elevernas fonologiska och fonemiska medvetenhet** regelbundet och strukturerat genom språklekar och -övningar. Dela in barnen i mindre, heterogena grupper. Barn med olika förkunskaper inspirerar och lär av varandra – det blir ett s.k. kooperativt lärande. Språklekarna kan användas både under arrangerade samlingar och i den vardagliga verksamheten, med målet att alla barn ska utveckla en god fonologisk och fonemisk medvetenhet. Målet är att göra alla barn väl förberedda inför den formella läs- och skrivundervisningen i åk 1. Individuellt stöd kan med fördel ges genom extra

repetitioner eller introduktion av (anpassade) språklekar under korta stunder med enskilda barn eller små grupper.

- **Öva alltså i förväg med barn som behöver förförståelse** för att kunna vara delaktiga! Förtydliga vad en övning går ut på, ge gärna ”facit” eller en modell först.
- **Komplettera med repetitioner.**
- **Samarbeta med logoped, tal- och specialpedagoger i ett tidigt skede.** Många barn kan vara hjälpta av praxisalfabetet med bilder för alla svenska språkljud.
- **Hjälp barnen/eleverna att utveckla en funktionell bokstavskunskap** vilket innebär att kunna identifiera bokstäverna, kunna bokstavsnamnen och vilket ljud bokstaven representerar – grunden för detta läggs genom språklekar och övningar som syftar till förståelse för att ”talströmmen” går att dela upp, i meningar, ord och språkljud (fonem) – och hur dessa ljud är kopplade till bokstäverna (Lundberg, 2007).
 - Uppmärksamma text, stora och små bokstäver.
 - [Fonomix](#) förtydligar kopplingen till ljud/munrörelser.
 - [Handalfabetet](#) ger både visuell och kinestetisk återkoppling.
 - [Praxisalfabetet](#) kan för en del barn vara en hjälp för att öka medvetenheten om kopplingen bokstav-språkljud (grafem-fonem).
- **Uppmuntra barnens/elevernas experimenterande med skrift**, och låt dem använda s.k. upptäckarskrivning – att lyssna på hur orden låter och pröva att skriva dem själv. Att få pröva att skriva ord på egen hand hjälper barnet att uppmärksamma språkljuden, och dess koppling till bokstäverna, och uppmuntrar en aktiv hållning till skrivandet (Fridolfsson, 2008). Att också ibland få se och *skriva av* korrekt stavade ord, hjälper till att få visuella bilder av ord och orddelar. En balanserad hållning till undervisning i stavning kan på så vis ta sin början redan i förskoleklassen. (Druid Glentow, 2006).

Hållpunkter för språk-, läs- och skrivutveckling

Bakgrund: Sedan 2019 är det obligatoriskt att genomföra Skolverkets kartläggning *Hitta språket* på hösten i förskoleklass. I årskurs 1 ska läraren (sedan 2016) kartlägga elevernas läs- och skrivförmåga med det likaså obligatoriska *Bedömningsstödet i svenska*.

Komplettera gärna kartläggningen *Hitta språket* genom att tidigt på höstterminen i förskoleklassen kartlägga barnens/elevernas fonologiska medvetenhet med hjälp av Bornholmsmodellens *Bedömning och kartläggning av fonologisk medvetenhet* och diagnosmaterial (i Lundberg, Rydkvist & Strid, 2018)

I denna vägledning har vi valt att rekommendera lärare att använda följande *Hållpunkter för språk-, läs- och skrivutveckling*. Hållpunkterna är tänkta som ett stöd för språk- läs- och skrivutveckling i Nackas kommunala skolor, för förskoleklass

t.o.m. åk 2, med utgångspunkt i forskning samt kunskapskraven för åk 3. Dessa hållpunkter kan ses som lägsta godtagbara nivåer för elevers språk-, läs- och skrivutveckling i alla ämnen.

Hållpunkt för förskoleklass – förutsättningar som alla barn behöver för en lyckosam läs- och skrivstart i årskurs 1:

Alla elever utvecklar god fonologisk (särskilt fonemisk) medvetenhet och bokstavskänedom, och har därmed god beredskap inför den formella läs- och skrivinläringen i åk 1.

Alla elever utvecklar och nyanserar sitt ordförråd, sin ord-, text- och läs(hör)förståelse, samt sin förmåga till aktivt lyssnande och reflektion.

Alla elever har grundläggande kunskap om några av skriftspråkets konventioner (att det är texten och inte bara bilden som förmedlar berättelsen i bilderboken, att vi läser från vänster till höger, etcetera) samt en förståelse för skriftens kommunikativa funktion.

Alla elever utvecklar intresse för läsning.

Alla elever utvecklar förmåga att teckna och/eller skriva kommunikativa berättelser så att innehållet framgår.

Alla elever utvecklar intresse för att skriva såväl för hand som på dator.

LÄS VIDARE:

Lärande lek i förskoleklass av Annika Andréasson & Birgit Allard.

Högläsning: didaktik för språk-, läs- och skrivutveckling av Tarja Alatalo.

Bornholmsmodellen – språklekar i förskoleklass av Ingvar Lundberg, Maria Rydkvist & Anna Strid.

Ordkunskap i förskola, förskoleklass och grundskolans tidigare år av Boel de Geer.

Förskoleklassens didaktik: Möjligheter och utmaningar av Katarina Herrlin m.fl.

Aktiv läskraft åk F-3 av Barbro Westlund.

Om Språklig medvetenhet – i bilaga 1 i denna vägledning.

Om ordförrådets betydelse för språk-, läs- och skrivutveckling – i bilaga 2 i denna vägledning.

Språka och lek av Helle Iben Bylander & Inge Benn Thomsen (översatt av Astrid Frylmark).

Språkande i förskolan och grundskolans tidigare år av Åsa Wedin.

Barns språkutveckling av Anders Arnqvist.

Bilderbokens mångfald och möjligheter av Agneta Edwards.

Värt att veta om språkstörning (Förskolepocket) av Anna Eva Hallin.

LÄNKAR

[Skolverket: Förskoleklassen – läroplan, kompetensutveckling och annat stöd](#)

[Skolverket: Lärande lek i förskoleklass](#)

[Skolverket: Bidra till språkutveckling hela dagen](#)

[Skolverket: Webbkurs: Följa och främja lärande i förskoleklass](#)

[SPSM \(Specialpedagogiska skolmyndigheten\)](#)

[SPSM: Funktionsnedsättningar – information, stöd, kurser mm.](#)

[UR Förskola – åk 3 pedagogiska radio- och tv-serier UR play](#)

[Lärarhandledningen till Hitta språket för specialskolan \(med dess tillägg när det gäller genomförande och vad man ska uppmärksamma i de olika observationspunkterna\)](#)

[Svenska barnboksinstitutet – Bokprovning, inspiration, filmer mm.](#)

[Barnens bibliotek: Äppelhylla – tillgängliga medier](#)

4. Språk-, läs- och skrivutveckling i åk 1–3

Många barn kommer till skolan rustade med goda förkunskaper om läsande och skrivande, en del har redan knäckt läskoden och några är t.o.m. ganska ”goda läsare”, dvs. de har redan en relativt automatiserad ordavkodning, ett visst läsflyt och läser med (viss) förståelse. Andra barn har inte samma goda förutsättningar, vilket kan ha både genetiska och miljömässiga orsaker – men åtgärderna är alltid pedagogiska, och handlar om ”rätt insatser i rätt tid”. Det kan vara barn som:

- har ett bristfälligt ordförråd
- har en låg grad av språklig medvetenhet
- inte känner igen så många bokstäver
- inte (eller i liten utsträckning) har fått lyssna till högläsning
- har få erfarenheter av skriftspråksaktiviteter i hemmet.

För dessa barn kan läs- och skrivinläringen bli mycket svår. Glappet mellan dem, och de som kommer rustade med goda förutsättningar och rika läs- och skriverfarenheter, är stort. Detta glapp har kallats Matteuseffekten (Stanovich, 1986). Den slår hårt mot barn som kommer med dåliga läs- och skrivförutsättningar till skolans formella läsundervisning, och tyvärr kvarstår – och ökar – svårigheterna ofta, ända upp i årskurs 9, om inte tidiga och adekvata insatser sätts in.

Eleverna behöver få träna muntligt berättande och återberättande, och de behöver få explicit undervisning i hur det alfabetiska systemet fungerar, dvs. de behöver ges möjlighet att förstå hur språkljud (fonem) kan representeras av bokstäver (grafem), och de behöver få systematisk undervisning i ordavkodning. De behöver få träna sig i att läsa högt för en vuxen ofta, de behöver få skriva dagligen och i många sammanhang. Eleverna behöver också få lyssna till lärarens högläsning dagligen, och ges möjligheter att delta i samtal om texter som utmanar tankeförmågan. De behöver få lära sig att ställa frågor om texten och de behöver få utveckla sitt ordförråd och sin begreppsbildning.

Den enskilt viktigaste faktorn för att inom den ordinarie språk-, läs- och skrivundervisningens ram på bästa sätt kunna stödja alla barns/elevs skriftspråkutveckling, är lärarens egen kunskap om barns/elevs språkutveckling samt om läs- och skrivprocessen.

Läraren i åk 1–3 behöver vara väl förtrogen med olika läs- och skrivinlärningsmetoder, för att kunna göra medvetna val av material och metoder som passar för olika syften och elevers behov. Läs- och skrivundervisningen ska ha en balans mellan form och funktion, redan från början (Fridolfsson, 2008).

Ansvar för elevernas språk-, läs- och skrivlärande vilar på lärare i alla stadier och i alla skolans ämnen.

Språk-, läs- och skrivundervisningen i åk 1 ska ge alla elever förutsättningar att fortsätta att utveckla ett rikt och varierat språk, både svenska och eventuellt sitt/sina andra språk, och få en lyckosam läs- och skrivstart, som lägger grunden för ett intresse och engagemang för läsande och skrivande (Skolverket, 2021).

Språk-, läs- och skrivundervisningen i åk 2 ska syfta till elevernas fortsatta utveckling av sitt/sina språk, sin avkodning och läsförståelse, samt skrivande. Ordavkodningen ska utvecklas från ljudande och igenkänning av ordbilder (korta, vanligt förekommande ord som ”en”, ”ett”, ”och”, ”hon” ”han” etcetera), mot en alltmer ortografisk och morfemisk läsning, där både kända bokstavsmönster och orddelar (morfem) används som avkodningsstrategi,

Många elever uppfattar det som att en hög läshastighet är det mest eftersträvarvärda, men läshastighet i sig är inte ett kvitto på ett bra läsflyt, heller inte på att eleven förstår det han/hon läser. Läs- och skrivundervisningen behöver vara balanserad, där enskilda färdigheter tränas emellanåt, men helst i meningsfulla sammanhang. Innehållet i och förståelsen av det man läser måste alltid vara i förgrunden. T.ex. kan undervisning i avkodningsstrategier förenas med en autentisk läsning av en för eleverna intressant text i en och samma aktivitet/under en och samma lektion (Herrlin & Lundberg, 2003, 2014).

Språk-, läs- och skrivundervisningen i åk 3 ska ge alla elever förutsättningar att utveckla sin förmåga att formulera sig i tal och skrift, att utöka och fördjupa sitt ordförråd och sin begreppsförståelse samt stärka sin kommunikationsförmåga i skilda sammanhang.

Från åk 3, när eleverna väl har de *grundläggande* färdigheterna i att läsa och skriva, är det av stor betydelse att läs- och skrivundervisningen fortsätter (Westlund, 2009). Läsundervisningen i åk 3 bör till stor del inriktas på förståelsesidan av läsning, men också på att ge det stöd som krävs, till elever som ännu inte automatiserat den tekniska sidan av läsningen. Det kan fortfarande vara stora skillnader mellan elevernas läsförmåga under det tredje skolåret, och betydande insatser krävs från både skola och hem, för att både hjälpa dem som inte läser på förväntad nivå och för att utveckla skickliga läsares kompetens ytterligare.

Förmågan att läsa ortografiskt bör vara uppnådd i slutet av åk 3, dvs. då kan eleven läsa de flesta ord snabbt och direkt och utan ansträngning, för att all kraft i stället ska kunna läggas på att arbeta med förståelsen. Eleven behöver också ha uppnått läsflyt, vilket i korthet innebär att kunna använda sig av ett tempo och en intonation som passar för texten. Det är i detta skede eleven gör uppenbara framsteg i sin läsning. Att uppnå ett flyt i sin läsning är en grundförutsättning för att läsförståelsen ska utvecklas på den nivå som krävs inför mellanstadiets mer utmanande texter. Ljudstrategin/den fonemiska strategin (liksom en morfemisk strategi, att läsa genom att dela upp ordet i förstavelser, ordstam och ändelser) är dock fortfarande viktiga att kunna använda, då eleven möter obekanta och/eller långa ord i texterna (Fridolfsson, 2008).

Tala, lyssna och samtala

Förhållningssätt och undervisning i praktiken

- **Skapa/upprätthåll ett tillåtande samtalsklimat**, där alla elever vågar och tillåts komma till tals. Arbeta för ett respektfullt bemötande mellan klasskamraterna.
- **Låt eleverna ofta tala, lyssna och samtala, – i par, mindre grupper och enskilt**, på svenska och/eller på sitt starkaste språk. Uppmuntra eleverna egna frågor och tankar. Lägg vikt vid att träna ett aktivt lyssnande, t.ex. genom övningar/ lekar som tränar förmågan att ta och ge instruktioner.
- **Arbeta med kommunikativa strategier när språket inte räcker till** – till exempel att använda sitt starkaste språk och sedan översätta, använda alternativ och kompletterande kommunikation (AKK) som t.ex. olika visuella hjälpmedel, kroppsspråk, tecken som AKK (TAKK) m.m. Läs mer här: [SPSM/AKK](#)
- **Läs högt för/tillsammans med eleverna varje dag**, både berättande texter, faktatexter och faktion, välj alltmer utmanande texter och samtala och reflektera tillsammans med eleverna om det lästa. Lärarens interaktiva/dialogiska högläsning gynnar elevernas läsintresse och -engagemang, samt har stor potential att utvidga och fördjupa elevernas ordförråd.
- **Utveckla elevernas ordförråd och begreppsförståelse** – använd ett rikt och varierat språkbruk i alla vardagliga situationer. Samtala om och förklara nya ord vid högläsning, skriv upp nya ord (på tavlan, eller samla ord på kort och skapa en ”ordvägg”) vid högläsning, använd själv medvetet de ”nya” orden, och se till att bereda eleverna rika tillfällen att använda orden i varierande sammanhang.
- **Undervisa i ordkunskap** – samtala om ords betydelse och släktskap, synonymer och antonymer. Undersök tillsammans med eleverna ordens uppbyggnad – stam, förstavelser och ändelser – morfologi. Att ha morfologisk medvetenhet är nödvändigt både vid ordavkodning (av längre ord) och vid stavning.
- **Arbeta med språklig stöttning** – genom att modellera, demonstrera, visa och ge exempel, använda olika typer av visuellt stöd, kroppsspråk m.m.

Läsa och skriva

Förhållningssätt och undervisning i praktiken

- **Undervisa i fonologisk och fonemisk medvetenhet**, parallellt med den tidiga läs- och skrivundervisningen, genom att t.ex. repetera språklekar under hösten i åk 1 – med hela klassen, eller med de elever som behöver ytterligare träning (Lundberg, Rydkvist & Strid, 2018).
- **Planera arbetet med bokstavsinläring flexibelt**, med hänsyn till elevernas förkunskaper. De elever som i årkurs 1 ännu inte har säkra bokstavskunskaper måste få strukturerad och systematisk träning med att koppla språkljud och bokstäver, medan elever som befäst de flesta fonem-grafemkopplingar behöver utmanas. (Se Bilaga 3, Ordavkodning.)
- **”Det är viktigt att noggrant arbeta med vokalerna, då dessa är kärnan runt vilken konsonanterna grupperar sig”** (Druid Glentow, 2006). Vokalerna är lätta att förväxla och blir ibland borttappade. Ett väl genomfört vokalarbete lägger en bra grund för skrivande och stavning.
- **Lägg tid och fokus på att lära eleverna att skriva för hand** – handskriften är viktig för att befästa bokstavsformen, gynnar utvecklingen av stavningsförmågan genom att själva handrörelsen skapar minnesbilder av orden, och utvecklar finmotoriken.
- **Låt datorn bli ett komplement**, inte en ersättning, i bokstavsinläringen.

- **Direktundervisa i alfabetisk-fonemisk läsning** (träna ljudanalys) samt ortografisk-morfemisk läsning (träna eleverna att befästa bokstavsmönster och orddelar), t.ex. med stöd av en läsläras arbetsgång.
- **Introducera och träna högfrekventa ord/småord** (t.ex. med s.k. flashcards).
- **Lyssna ofta till elevernas läsning**, spela in och låt eleven själv lyssna och följa sina framsteg. Låt eleverna ibland också läsa s.k. nonsensord – t.ex. ”lum”, ”fips”, ”dak”... (Herrlin & Lundberg, 2003, 2014). När eleverna behärskar att läsa nonsensord visar de att de framgångsrikt tillämpar den alfabetiska principen.
- **Uppmärksamma tidigt elever som inte använder sig av den alfabetiska-fonemiska läsningen**, utan fastnar i en ”gissningsläsning”.
- **Läs högt för/tillsammans med eleverna varje dag** – både berättande texter, faktatexter och faktion. Välj alltmer utmanande texter och samtala och reflektera tillsammans med eleverna om det lästa. Lärarens interaktiva /dialogiska högläsning gynnar både elevernas läsintresse och -engagemang. Låt också högläsningen bli en inspirationskälla och hjälpmall för det tidiga skrivandet. Läs gärna om samma bok flera gånger, med olika fokus och undervisningsmål.
- **Hjälp eleverna att välja lagom utmanande texter** för den självständiga läsningen samt för läsläxan – texterna bör varken vara för lätta eller för svåra, avkodningsmässigt eller/och förståelsemässigt. Läsning på ”frustrationsnivå” bidrar inte till vare sig läsförmåga eller språkförståelse.
- **Fortsätt att stimulera, följa och övervaka elevernas högläsning**, genom att ofta lyssna på elevens läsning, spela in högläsningen och tillsammans med eleven analysera och kartlägga hur läsningen förbättras över tid. Använd gärna olika former av upprepad/repeterad läsning (se till exempel [Legilexis](#) förslag om hur man kan hjälpa eleverna att uppnå läsflyt).
- **Var en läsande förebild** genom att till exempel berätta för eleverna om vad du själv läser, bära med dig böcker när du rör dig i skolan, intervjua personalen på skolan om deras favoritböcker.
- **Undervisa i olika läsförståelsestrategier** – både vid högläsning och gemensam /vägledd läsning av skönlitterära texter och faktatexter. Agera modell, ”tänk högt” för att visa konkret hur man kan göra för att förstå och för att lösa olika problem som kan uppkomma vid läsningen (Westlund, 2009). Låt också högläsningen bli en inspirationskälla och hjälpmall för det tidiga skrivandet.
- **Koppla alltid strategiundervisningen till metakognition** – dvs. samtala om, och gör eleverna alltmer medvetna om när och hur man kan ha användning för strategierna, och vilka strategier som kan passa för olika texter och lässyften (Westlund, 2009, Reichenberg & Lundberg 2011).

- **Använd ett kooperativt lärande**, där eleverna successivt får ta mer ansvar för sitt användande av lässtrategier, efter att läraren introducerat dem och agerat modell.
- **Ha alltid fokus på innehållet** i läsmaterialet, så att inte strategianvändandet blir ett självändamål – samtal om texter, både skönlitterära och faktatexter, är viktiga, eleverna ska genom lärarens medvetna undervisning få upptäcka hur olika texter är uppbyggda, och få reflektera över och bearbeta texter på varierande sätt (Westlund, 2009).
- **Låt eleverna skriva ofta** och i alla ämnen, ge eleverna explicit skrivundervisning när det gäller såväl faktatexter som berättande texter. Låt undervisningen ha en balans mellan form och funktion. Träna också delfärdigheter, men låt övningarna ta avstamp i meningsfulla sammanhang. Det kan betyda att utgå från elevernas egna texter, men även att arbeta utifrån läsning av skönlitterära och faktatexter.
- **Träna stavning av högfrekventa ljudstridiga ord** genom ett upptäckande och undersökande arbetssätt (induktiv metod) – och med hjälp av scaffolding (tillfälliga tankestöttor, t.ex. att man uttalar ordet garage med bokstavsljuden; /g/-/a/-/r/-/a/-/g/-/e/), stavningsramsor m.m. Dubbelteckning hör till det svåraste att lära sig.
- **Låt eleverna träna sin handstil** så att den blir läslig både för dem själva och andra – en funktionellt utförd handstil är snabbare än textning och är därför användbar t.ex. för att skriva föreläsninganteckningar. Handskrivna anteckningar görs med mer reflektion än de som skrivs med tangentbord – man tvingas välja ut det viktigaste, pga. den långsammare skrivtakten.
- **Låt eleverna använda både tangentbord och penna** som skrivverktyg, och använd de digitala lärverktyg som finns tillgängliga i kommunen.

Hållpunkter för språk-, läs och skrivutveckling för åk 1–2

Bakgrund: Sedan 2019 är det obligatoriskt att genomföra Skolverkets kartläggning *Hitta språket* på hösten i förskoleklass. I årskurs 1 ska läraren (sedan 2016) kartlägga elevernas läs- och skrivförmåga med det likaså obligatoriska *Bedömningsstödet i svenska*.

I denna vägledning har vi valt att rekommendera lärare att använda följande *Hållpunkter för språk-, läs- och skrivutveckling*. Hållpunkterna är tänkta som ett stöd för språk- läs- och skrivutveckling i Nackas kommunala skolor, för förskoleklass t.o.m. åk 2, med utgångspunkt i forskning samt *kriterier för bedömning av godtagbara kunskaper i läsförståelse i slutet av åk 3*. Dessa hållpunkter ska ses som lägsta godtagbara nivåer för elevers språk-, läs- och skrivutveckling i alla ämnen.

Hållpunkt åk 1

Alla elever lämnar åk 1 med en fungerande avkodningsförmåga, dvs. de kan läsa ihop bokstäver till ord med ett visst flyt, de klarar även att läsa ord med enkel konsonantförbindelse (t.ex. blå, gris, skor). De lär sig en funktionell bokstavskunskap, dvs. förstår sambandet mellan bokstav och ljud samt klarar att skriva ljudenligt stavade ord, för hand och med tangentbord. Eleverna förstår det de läser, kan reflektera kring innehållet, och vidareutvecklar sitt ordförråd samt sin ord-, text- och läsförståelse. Eleverna berättar och uttrycker egna erfarenheter och tankar och åsikter i tal och skrift.

Hållpunkt åk 2

Alla elever utvecklar sitt läsflyt, dvs. läser med god hastighet (anpassad till texttyp och lässituation) ordigenkänning och intonation, vidareutvecklar sitt ordförråd samt sin ord-, text- och läsförståelse. Eleverna kan reflektera över innehållet, dra slutsatser kring innehållet med hjälp av olika förståelsestrategier. Eleverna använder sig av alla bokstäver i skrift och stavar elevnära ord med allt större säkerhet. Eleverna skapar enkla berättelser med början till viss struktur, dvs. med inledning, handling och avslutning.

LÄS VIDARE

Beginning to Read av Marilyn Jager Adams.

Bornholmsmodellen – språklekar i förskoleklass av Ingvar Lundberg, Maria Rydkvist & Anna Strid.

God läsutveckling av Katarina Herrlin och Ingvar Lundberg.

Grunderna i läs- och skrivinlärning av Inger Fridolfsson.

Förebygg och åtgärda läs- och skrivsvårigheter av Birgit Druid Glentow.

Handen i den digitala världen av Göran Lundborg.

Att undervisa i läsförståelse av Barbro Westlund.

Lära barn att läsa av stiftelsen Legilexi.

Om Språklig medvetenhet – i bilaga 1 i denna vägledning.

Om ordförrådets betydelse för läs- och skrivutvecklingen – i bilaga 2 i denna vägledning.

Om ordavkodning – i bilaga 3 i denna vägledning.

Ordkunskap i förskola, förskoleklass och grundskolans tidiga år av Boel De Geer.

Barn utvecklar sitt språk av Caroline Liberg & Maj Björk.

Språkande i förskolan och grundskolans tidiga år av Åsa Wedin.

Läsning och läsundervisning av Carsten Elbro.

Skrivundervisningens grunder av Karin Forsling och Catharina Tjernberg.

Att läsa fakatexter av Adrienne Gear.

Att skriva fakatexter av Adrienne Gear.

Böcker inom oss av Adain Chambers.

Att undervisa i läsförståelse av Barbro Westlund.

Aktiv läskraft Fk – åk 3 av Barbro Westlund.

LÄNKAR

[Bågen – Alfamax](#)

[Pilen – Alfamax](#)

[UR. Strategier för läsförståelse. Sju program om strategier för läsförståelse. Åk 3 och åk 5](#)

[Läsa-skriva-räkna-garantin – information, stöd i undervisningen, kompetensutveckling](#)

[Språkutvecklande arbetssätt i alla ämnen](#)

[Skolverket: Fritidshem](#)

[Skolverket: Stödmaterial om övergångar inom och mellan skolor](#)

5. Språk-, läs-, och skrivutveckling i åk 4–9

Många av de språkliga utmaningar som eleverna ställs inför under mellan- och högstadietiden är desamma. Det är därför den här texten riktar sig till lärare på båda stadierna. Eleverna behöver nu lära sig att hantera större textmängder, fler texttyper samt många nya ord och begrepp. De behöver även kunna söka och förstå information från olika sorters källor.

Samtidigt som detta sker, ställs också högre krav på vad de ska kunna göra med texterna. De ska kunna berätta om, söka fakta från och sammanfatta texter. De kognitiva utmaningarna består i att de också behöver träna på och lära sig hur de ska göra när de analyserar, värderar och kritiskt granskar texter av olika slag. Slutligen ska de kunna presentera informationen med ett ämnesspecifikt språk.

För att eleverna ska lära sig detta behöver undervisningen i alla ämnen ha fokus på språket och utformas på ett medvetet språkutvecklande sätt. Eleverna ska få möta och arbeta med språket i många sammanhang och på ett motiverande, systematiskt och välplanerat sätt. Det är en stor utmaning för skolans alla lärare att arbeta så att alla elever får tillgång till skolans språk. Genom att eleverna utvecklar olika ämnesspråk och använder dessa för att lösa problem av olika slag kan de nå läroplanens mål. Ett utvecklat språk ger dem också förutsättningar för att kunna vara aktiva medborgare i ett demokratiskt samhälle.

Behovet av förmågorna läsa, skriva, tala och lyssna blir särskilt tydliga då eleverna kommer till årskurs 4. Många elever kan klara den första läs- och skrivinläringen bra men stöter på hinder när de lästekniska kraven och kraven på läsförståelse ökar. Då eleverna börjar i årskurs 4 förutsätts det att de har fonologisk medvetenhet, en automatiserad ordavkodning, flyt i läsningen, en åldersadekvat läsförståelse och har utvecklat ett läsintresse, de så kallade fem dimensionerna (Lundberg & Herrlin, 2003, 2014).

De texter eleverna nu möter ställer större krav på avkodningsförmåga, allmänspråklig förmåga och förmåga att röra sig i och mellan olika texter. För att eleverna ska kunna inhämta och utveckla kunskaper i skolans olika ämnen, förväntas de nu kunna läsa och förstå de olika typer av texter som man arbetar med i till exempel So, No och matematik. De förväntas kunna läsa och förstå texter så att de kan inhämta kunskaper. Det är stor skillnad på lästräning, läsning av skönlitterära texter och läsning för att inhämta kunskaper (Skolverket, Nya språket lyfter 2023).

Lärare behöver därför föra samtal kring texters innehåll, arbeta med sina ämnens specifika ord- och begrepp, undervisa i läsförståelsestrategier och språkliga strukturer. Eleverna ska ges möjligheter att fortsätta utveckla sin läsförmåga. Detta är extra viktigt i en tid när eleverna tenderar att läsa allt mindre på sin fritid.

De behöver också få rikliga tillfällen att utveckla sin förmåga att skriva såväl längre, som varierade och ämnesspecifika texter. För detta krävs att eleverna har

utvecklat sin språkförståelse, sitt ordförråd och sin berättarförmåga. För att lyckas behöver eleverna utveckla ett flyt i själva skrivandet samt lära sig att anpassa skrivandet till syftet med aktiviteten (Lundberg, 2008).

Forskare talar om modellinlärning som en av nyckelvägarna till lärande. Läraren undervisar, instruerar och visar (modellerar). Läraren är den som har kunskapen och undervisar eleverna i något nytt. Läraren synliggör strategier och stödstrukturer för lärande. Därefter arbetar eleverna under lärarens ledning i små grupper, par eller individuellt. Läsförståelsestrategier lämpar sig till exempel väl för att modelleras. Se vidare avsnittet kring läsförståelse.

Minilektionen är ett effektivt sätt att utveckla eleverna språkligt (Stensson, 2006). Minilektionen är en kort lektion, cirka tio minuter, och under denna tid är det läraren som undervisar och demonstrerar. Minilektionen är ett bra redskap att använda i språk-, läs- och skrivundervisning och kan t.ex. handla om vad som bör finnas i inledningen av en återgivande text eller belysa en lässtrategi.

En minilektion kan innehålla dessa fyra moment:

- **Anknytning:** Lärarens berättar vad minilektionen handlar om och hur den passar in i det övriga arbetet.
- **Undervisning:** Läraren demonstrerar något t.ex. hur man kan beskriva en huvudperson.
- **Pröva på:** Eleverna får praktisera det läraren undervisat om.
- **Påminnelse:** Innan eleverna går vidare påminner läraren om hur eleverna kan använda sig av den nya kunskap de fått.

Hur skapar vi goda förutsättningar för språk-, läs- och skrivutveckling i åk 4–9?

Alla lärare i år 4–9 behöver ha språket och elevernas språkutveckling i fokus när undervisningen planeras, genomförs och utvärderas. Undervisningens fokus ligger på ämnesspecifika texter. De läs-, skriv- och samtalsuppgifter som eleverna arbetar med ska vara kognitivt och språkligt utmanande för dem. Lärarna samtalar med elever om texterna de läser samt undervisar dem om ämnesspråk, texttyper, läs- och skrivstrategier. Arbetsätten varierar på ett medvetet sätt och stor vikt läggs vid gemensamt arbete i helklass eller i grupper, då detta gynnar alla elevers utveckling. Elevernas utveckling gynnas också av att lärarna modellerar verktyg och strategier (Stensson, 2006).

Målen för allt språkutvecklande arbete behöver vara tydliga och utvärderingsbara. Eleverna måste veta vad som förväntas av dem. Läraren följer upp elevernas arbete och språkanvändning och arbetar kontinuerligt med formativ bedömning, som en del av undervisningen. Stöttning och återkoppling ges i förhållande till områdets uppsatta mål och kursplanens kunskapskrav.

Tala, lyssna och samtala

Förhållningssätt och undervisning i praktiken

- **Skapa ett tillåtande klassrums/samtalsklimat** där alla elever vågar och tillåts komma till tals – genom att till exempel låta eleverna läsa/samtala/diskutera i par och mindre grupper. Uppmuntra elevernas egna frågor och arbeta för ett respektfullt bemötande mellan klasskamrater.
- **Utveckla elevernas berättande** genom att som lärare berätta stoff i olika sammanhang, t.ex. historiska händelser i SO-undervisningen. Utveckla även elevernas eget berättande genom att modellera olika berättarstrategier. Berättande har stor inverkan på elevernas literacyutveckling. Det muntliga berättandet bör därför ha en central roll i språkarbetet i åk 4–9. Använd berättelsen för att utveckla språket, för att träna det aktiva lyssnandet, för att förmedla kunskap och för att träna berättelsens uppbyggnad.
- **Uppmuntra elevernas muntliga träning** genom att samtala, redogöra, redovisa, värdera, reflektera, uttrycka orsak och verkan, samt att jämföra. Tydliggör vikten av att använda de ord och begrepp som är passande i det ämnesspecifika sammanhanget.
- **Läs högt för eleverna.** Högläsningstunder i klassrummet är högtidsstunder. Läs texter som utmanar elevernas tänkande, fantasi och föreställningsförmåga. Högläsningen är viktig och bör ingå i undervisningen i åk 4–9. Daglig högläsning med gemensam reflektion, samtal, dialog/diskussion av såväl skönlitteratur som sakprosa så att eleverna utmanas och läsglädje väcks.
- **Läs texter tillsammans** för att få en gemensam upplevelse och samtala om textens innehåll och uppbyggnad s.k. boksamtal. Läs samma bok eller samma

text flera gånger s.k. närläsning. Då behöver eleven inte undra över vad som ska hända, utan kan koncentrera sig mer på sitt eget tänkande kring texten. Texten kan bearbetas på olika sätt vid olika tillfällen. Målet är att eleven ska förstå det lästa.

- **Daglig läsarledd läsning av varierande textgenrer** såsom sakprosa, dikter, skönlitteratur, tidningsartiklar, informationstexter etcetera. Den läsarledda läsningen ger alla elever tillgång till texten och det gemensamma arbetet möjliggör avancerad läsning med tolkning och analys. Den gemensamma läsningen behöver väcka elevernas läsengagemang och motivation så att de läser för att få upplevelser men också för att lära.
- **Skapa rika tillfällen till att utveckla elevernas läsförståelsestrategier.** Det finns ingen text där allt står. Alla texter måste tolkas. Eleverna behöver därför få träna att aktivera sina förkunskaper, ställa frågor till texten, frammana inre bilder, tolka bilder, använda rubriker, göra inferenser, avgöra vad som är viktigt i texten, sammanfatta textens viktigaste delar, finna textens tema, förstå hur de ska göra om de tappar förståelsen osv. Strategierna behöver prövas på olika texttyper t.ex. sakprosa och argumenterande texter då förståelsesidan av läsandet särskilt behöver utvecklas i åk 4–9.
- **Arbeta med många olika modeller för att utveckla elevernas läsförståelse.** Möjliggör det strukturerade textsamtalet. Samtalet kan ge en djupare förståelse av texten och samtidigt ge en förståelse för att andra har läst och tolkat texten annorlunda. Modellerna är i dag många och beforskade. Den kanske mest omtalade är Aidan Chambers modell för boksamtal. Modellen går att anpassa utifrån syfte, bok, elevgrupp och ålder. Det förutsätter en engagerad och nyfiken lärare som vill ta del av och utgå från elevernas tankar om texten. Chambers myntade begreppet ”Vi vet inte vad vi tycker om en bok förrän vi pratat om den”.

En annan väl beforskad modell är RT (Reciprocal Teaching) av Palincsar och Brown (1984). Den går ut på att eleverna ska bli just strategiska läsare. De fyra grundstrategierna är att ställa hypoteser, att ställa frågor, att reda ut oklarheter och att sammanfatta. Modellen bygger på de strategier den goda läsaren omedvetet använder.

En tredje modell är QtA av Beck et. Al. 2020. Modellen är mycket användbar att använda faktatextläsning. Den är inriktad på innehållet i texten och förståelsen av denna.

Men det finns många fler modeller att arbeta med så använd den modell som passar syftet med arbetet och din elevgrupp. Det är i mötet med text och med varandra får vi nya perspektiv och tolkningar. Då växer också tilltron till den egna förståelsen av texten. Det fördjupar tänkandet och utvecklar därmed läsförståelsen.

Eleverna behöver också få pröva och diskutera modeller för samtal kring digitala texter.

- **Träna eleverna att läsa texter för att skaffa information och kritiskt granska** olika sorters texter. Läs flera olika texter kring samma ämnesinnehåll. Arbeta med rubriker, bilder och symboler i texter. Använd olika *grafiska modeller* för olika sätt att bearbeta texten; t.ex. VENN-diagram för att jämföra texter, VÖL för att reflektera kring vad vi vet och önskar veta, tankekartor för att samla fakta kring ett specifikt område och flödesscheman för att sammanfatta hur olika saker hänger ihop. Grafiska modeller tydliggör och strukturerar ett innehåll visuellt vilket gynnar många elever som har svårigheter att förstå innehållet i en text. Se illustrationer av de olika modellerna på sidan 47.
- **Väck elevernas språkliga engagemang genom att leka och arbeta kreativt** med språket och olika språkliga strukturer. Öka deras medvetenhet för morfologi, syntax, semantik och pragmatik genom kreativa övningar. Lek med språket och väck elevernas nyfikenhet och lust till att utveckla sitt språk! Kreativa och skapande övningar är ofta lämpade att arbeta gemensamt med.

Läsa och skriva

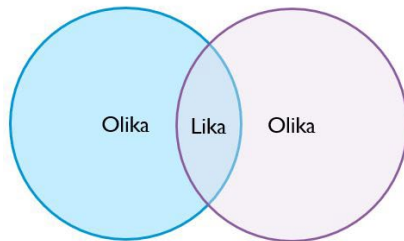
Förhållningssätt och undervisning i praktiken

- **Ta reda på hur eleverna läser och hur de ska komma vidare.** Lär känna dina elever som läsare genom att ta reda på vad och hur de läser. Hur ser deras intresse för och attityderna till läsning ut? Hur bedömer de själva att det går för dem att läsa och att förstå de olika ämnestexter som de möter i undervisningen? Vilka typer av stöttning och hjälp behöver de för att bli skickligare läsare? Uppmuntra till fortsatt lästräning hemma.
- **Var en läsande förebild** genom att till exempel berätta för eleverna om vad du själv läser, bära med dig böcker när du rör dig i skolan, visa bilder ur den bok du själv läser, läsa högt ut den bok du själv läser, intervjua personalen på skolan om deras favoritböcker.
- **Låt eleverna agera läsfrämjare** genom att till exempel hjälpa till i skolbiblioteket, läsa högt för yngre barn, presentera böcker i något klassrum under en rast varje vecka, göra utställningar på skolan med klassens favoritböcker, skapa en läspodd, skriv boktips på många olika språk.
- **Samplanera med skolbibliotekarien** genom att t.ex. alltid delge skolbibliotekarien information om vad ni planerar att göra, hitta lämpliga temaområden, bjud in skolbibliotekarien till lektioner, uppmuntra eleverna till samarbeten med skolbibliotekarien.
- **Tag hjälp av läsfrämjande organisationer.** Idag är de läsfrämjande organisationerna många. Kontakta organisationerna och bjud in dessa till skolan eller erbjud samarbetsprojekt.
- **Arbeta med ALMA-priset** genom att till exempel arbeta med någon av de prisbelönda författarna, någon av organisationerna som fått priset eller

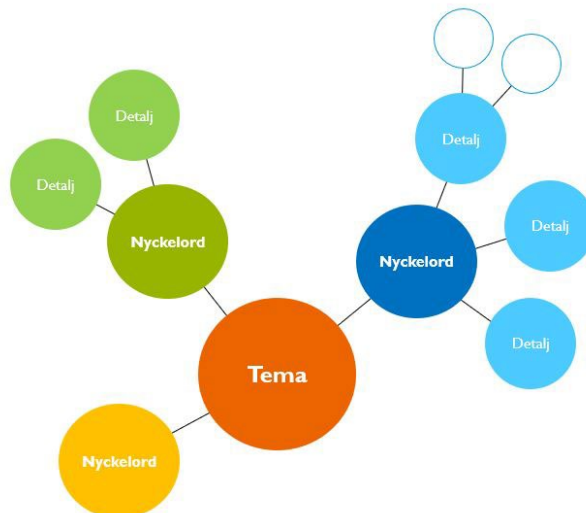
naturligtvis Astrid Lindgrens hela författarskap. Material kring ALMA-priset finns bland annat på Youtube, alma.se och vardensalma.se

- **Låt eleverna få utrymme för egen upplevelseläsning** och möjlighet till bearbetning av det lästa, såväl muntligt som skriftligt. Inspirera och stöd i valet av litteratur så att alla elever hittar något de verkligen vill läsa. Ha god tillgång till böcker i olika genrer och i olika ämnen. Samverkan med biblioteket blir då betydelsefull för att komplettera skolbiblioteket.
- **Bygg bakgrundskunskaper och arbeta med elevernas förförståelse.** Arbeta med olika aktiviteter före läsningen för att skapa ett engagemang och för att underlätta förståelsen av det som ska läsas. Introducera ämnet, någon central fråga, och/eller typen av text och syftet med den. Aktivera elevernas tidigare erfarenheter och kunskaper. Ge dem möjligheter att dela med sig av vad de redan vet, tror eller önskar veta om ämnet och texten. Träna eleverna på att formulera olika typer av frågor. Gör förutsägelser utifrån bilder, diagram, nyckelord, rubriker etcetera.
- **Fortsätt arbetet med lästräning för att öka läshastigheten** och nå upp till läshastighet ca 120 ord/minut. Uppmuntra till fortsatt lästräning hemma under perioder. Alla elever får ett läsprotokoll så att de under två veckor, varje dag, läser cirka 20 min för en vuxen hemma som signerar. Dessa läsprojekt kan ske ett par gånger per läsår.
- **Ge kognitivt utmanande uppgifter.** Välj texter och uppgifter som är anpassade till elevernas språknivå och som är kognitivt utmanande för dem. Låt dem ta del av och skapa egna multimodala texter. Ge dem i uppgift att argumentera för/emot, jämföra, tolka, gestalta och värdera information kring företeelser som utmanar tanken. Integrera lyssnande, talande, läsande och skrivande med olika estetiska uttryck. Uppmuntra eleverna till daglig skrivning i så många sammanhang som möjligt.
- **Ge eleverna explicit skrivundervisning i olika typer av texter/genrer.** Uppmuntra till skrivande av berättelser, faktatexter, instruktioner och argumenterande texter. Hjälプ dem också att bli skickligare skribenter genom att undervisa dem i hur de vanligaste texttyperna i dina ämnen är uppbyggda. Undersök de typiska språkliga dragen för exempelvis informerande och argumenterande texter. Inom den s.k. genrepedagogiken sker skrivandet i fyra steg. Låt eleverna först med din hjälp bygga upp kunskap om ämnet. Därefter modelleras genren med hjälp av modelltexter. Sedan skriver klassen en gemensam text. Först därefter, i steg 4, är det dags för eleverna att skriva en egen text.
- **Arbeta systematiskt med textstrukturer och olika skrivverktyg** såsom olika sorters inledningar och avslutningar, personbeskrivningar, miljöbeskrivningar, metaforer, liknelser, spänning, komposition, vändning etcetera.

- **Använd grafiska modeller för att underlätta elevernas skrivande** av svårare och mer varierade faktatexter, exempelvis: Venn-diagram, mindmap, nät, spaltsystem, rutsystem och ”Vet, tror, kan-spalter”. Det är bilder och verktyg som används för att visualisera tankar och information. Låt eleverna ta hjälp av dessa redskap för att samla information, göra jämförelser, analysera, ordna i följd etcetera, då de förbereder sina faktatexter. Introducera ett verktyg i taget och arbeta med detta under en längre tid.

Vet/kan	Önskar veta	Lärt mig?
Det är skillnad på en orkan och en tromb.	Hur uppstår en tromb?	

- **Fortsätt arbeta med träning av språkregler och stavning** då många elever fortfarande är i behov av detta.
- **Hjälp eleverna att förstå och använda skolspråket och ämnesbegreppen.** Ordförrådet är en viktig faktor för att framgångsrikt tillägna sig kunskaper i skolans alla ämnen. Se till att på olika sätt hjälpa eleverna att förstå och använda skolspråket och de ämnesspecifika begreppen. Använd välbekanta och konkreta exempel som bas för diskussionen kring abstrakta begrepp. Förstärk diskussionerna genom att använda bilder, tabeller, grafik och tankekartor etcetera. Skapa gemensamma ord- och begreppslistor som eleverna kan använda i skolarbetet.
- **Ge stöttning!** Lär eleverna använda olika slags stödstrukturer som underlättar arbetet. Frågelistor, analyscheman, modelltexter, tidigare elevlösningar samt uppgifts- och bedömningsmatriser ger stöd. Arbeta med responsgrupper på olika sätt och låt eleverna vara resurser för varandra innan, under och efter genomfört arbete.

LÄS VIDARE

Böcker inom oss och omkring oss av Adain Chambers.

Tankens mosaik av Ellen O. Keene och Susan Zimmerman.

Att undervisa i läsförståelse av Barbro Westlund.

Mellan raderna av Britta Stensson.

Att följa lärande av Dylan Wiliam.

Låt språket bära – Genrepedagogik i praktiken av Britt Johansson & Anniqa Sandell Ring.

Lära sig kan alla av Marie Sandell.

Lyft språket, lyft tänkandet och Stärk språket, stärk lärandet av Pauline Gibbons.

Att läsa faktatexter av Adrienne Gear.

Att skriva faktatexter av Adrienne Gear.

Vad är aktiv läskraft? av Barbro Westlund.

Lektionsdesign – en handbok av Helen Wallberg.

Lektionsdesign i praktiken: före, under och efter undervisning av Helen Wallberg.

Unga och medier 2021.

Stärk språket stärk lärandet av Pauline Gibbons.

Textsamtal och bildpromenader av Anne-Marie Körling.

Väck läslusten i skolan av Anna-Marie Körling.

Att utveckla självständiga läsare av G Goldberg.

Skrivundervisningens grunder av Forsling, K och Tjernberg, C.

Att undervisa i läsförståelse av Barbro Westlund.

Aktiv läskraft Högstadiet av Barbro Westlund.

Aktiv läskraft Mellanstadiet av Barbro Westlund.

LÄNKAR

[Utvecklingspaket från Skolverket som syftar till att stödja lärare i alla skolans ämnen](#)

[Språk-, och kunskapsutvecklande arbete. Skolverket.](#)

[Språk i alla ämnen del 1. Skolverket.](#)

[Språk i alla ämnen del 2. Skolverket.](#)

[Språket bär kunskapen. Tre filmer.](#)

[UR. Strategier för läsförståelse. Sju program om strategier för läsförståelse. År 3 och år 5](#)

Youtube

[Summarization 1 Establishing a Learning Focus – Kanada](#)

[Summarization 2 Explicit Teaching – Kanada](#)

[Summarization 3 Interactive Writing – Kanada](#)

[Summarization 4 Check for Understanding – Kanada](#)

6. Språk-, läs-, och skrivutveckling i gymnasiet

När eleverna når gymnasiet förväntas de ha ett väl utvecklat språk så att de kan ta sig an de olika ämnesfördjupningar som de ställs inför. Det ställs höga krav på läsförståelse, eleverna förväntas kunna hantera stora textmängder och de förväntas också kunna använda andras texter i sitt eget skrivande. De behöver befästa sina källkritiska kunskaper eftersom de på egen hand ska kunna söka och värdera information innan de använder den i sin egen produktion.

För att eleverna ska kunna utveckla sin språkliga förmåga och kunna lämna gymnasiet och påbörja sitt vuxenliv behöver alla lärare arbeta aktivt med att låta eleverna möta ämnesspecifika texter, dels konkreta och förklarande texter från läromedel, och dels mer abstrakta texter där eleverna själva behöver analysera och föra till nödvändig information för att få en större förståelse. Lärare behöver säkerställa att de ger eleverna möjlighet att utveckla sitt språk genom att variera sitt arbetssätt och låta eleverna möta ämnets språk i både tal och text.

När eleverna kommer till årskurs 1 på gymnasiet är det en god idé att genomföra en screening där läsförståelse och ordförståelse testas och ger en indikation på hur elevens förkunskaper ser ut. I en sådan screening kan även elever med uttalade läs- och skrivsvårigheter identifieras och utredas vidare och få adekvat stöttning av skolan.

Varje lärare tar ansvar för att öka den språkliga medvetenheten i sitt ämne. Ämnesord används, förklaras och sätts in i rätt sammanhang, och läraren modellerar således för eleverna hur de kan använda orden i sitt eget arbete. Texterna som eleverna läser knyter till ämnet och har ett språk som är specifikt för det ämnet, och det är varje lärares ansvar att aktivt arbeta med att inkorporera det nya ämnesspråket i elevernas vokabulär.

Eleverna behöver även undervisas i språkliga strukturer och se hur språket fungerar. De behöver förstå hur ord och fraser samspelar i språket, och förstå hur olika stilnivåer påverkar en text och dess mottagare – både muntligt och skriftligt. De behöver även kunna ta till sig information från muntliga källor och sammanfatta dessa samt använda dem i sin egen produktion. Att anteckna och lyssna samtidigt är svårt och något som behöver tränas. Eleverna behöver kunna presentera ett innehåll eller en ståndpunkt i olika situationer samt kunna interagera i samtal om mer komplexa ämnen. För att det ska fungera behöver eleverna ges möjlighet att läsa texter som presenterar ett innehåll från olika perspektiv och öva på att använda perspektivskiftet i sin egen produktion – både den skriftliga och den muntliga produktionen.

Dessutom förväntas eleverna på gymnasiet utveckla sin förmåga att presentera ett innehåll framför en grupp. Det krävs mod för att presentera, och att ge eleverna en gedigen kunskapsbas om det innehåll de ska presentera är ett bra sätt att ingjuta mod och få eleverna att se kärnan av innehållet. Att arbeta ämnesöver-

gripande är ett sätt att skapa sammanhang och en känsla för hur allt hänger ihop och kan även öka känslan av meningsfullhet när eleverna presenterar.

Hur skapar vi goda förutsättningar för språk-, läs- och skrivutveckling på gymnasiet

Alla lärare på gymnasiet behöver ha språket och elevernas språkutveckling i fokus när undervisningen planeras, genomförs och utvärderas. Alla lärare fokuserar på ett ämnesspecifikt språk och läraren modellerar och använder det ämnesspecifika språket för att på så vis hjälpa eleverna att erövra det nya ämnesspråket och göra det till sitt. Undervisningen kan dels utgå från texter där läraren hjälper eleverna att hitta vägar genom texten och strategier för att förstå och komma ihåg. Alla lärare behöver arbeta med studieteknik och ge eleverna möjlighet att träna på att anteckna på olika sätt. Lärare bör arbeta ämnesöverskridande för att skapa meningsfullhet och en känsla av att allt hör ihop.

Målen för allt språkutvecklande arbete behöver vara tydliga och utvärderingsbara. Eleverna måste veta vad som förväntas av dem. Läraren följer upp elevernas arbete och språkanvändning och arbetar kontinuerligt med formativ bedömning, som en del av undervisningen. Stöttning och återkoppling ges i förhållande till områdets uppsatta mål och kursplanens kunskapskrav.

Tala, lyssna och samtala

Förhållningssätt och undervisning i praktiken

- **Skapa ett tillåtande klassrums/samtalsklimat** där alla elever vågar och tillåts komma till tals – genom att till exempel låta eleverna läsa/samtala /diskutera i par och mindre grupper. Uppmuntra elevernas egna frågor och arbeta för ett respektfullt bemötande mellan klasskamrater.
- **Uppmuntra elevernas muntliga träning** genom att samtala, redogöra, redovisa, värdera, reflektera, analysera, uttrycka orsak och verkan, samt att jämföra. Tydliggör vikten av att använda de ord och begrepp som är passande i det ämnesspecifika sammanhanget.
- **Läs skönlitteratur och sakprosa tillsammans** för att få en gemensam läsupplevelse och för att alla ska kunna ta till sig innehållet i texterna. Att läsa tillsammans betyder inte bara att någon läser högt utan även att alla läser samma text men på egen hand. I diskussioner om det lästa kan läraren fånga upp de elever som verkar ha svårt att ta till sig innehållet. Den efterföljande diskussionen ger även möjlighet till fördjupad kunskap och insikt.
- **Lärlarledd undervisning om olika texter.** Läraren undervisar utifrån olika textgenrer och låter eleverna träna på att ta till sig olika typer av text. Genom att läraren modellerar för eleven, alltså visar vägar genom texten, får eleverna undervisning i hur de kan ta sig an olika texter i framtiden.
- **Aktivera elevernas intresse inför läsning av olika texter** – undvik faktafrågor inledningsvis och utgå i stället från elevernas åsikter. Låt eleverna uttrycka sina åsikter i olika frågor som är knutna till texten som ska läsas för att på så vi leda dem in i texten.
- **Läs på lektionerna och passa på att problematisera texter.** Undersök tillsammans vad texten säger och öva på att uttrycka tankar kring det lästa. Träna eleverna att motivera sina slutsatser i olika frågor med exempel från texten. Låt eleverna skriva om det lästa varje lektion och variera att skriva för hand med att skriva på dator.
- **Arbeta aktivt med ord** så att eleverna förstår vikten av ett stort ordförråd och så att ett intresse för att förstå ord väcks. Använd nya ord och ämnesspecifika ord i sammanhang så att de befästs.
- **Arbeta med många olika modeller för att utveckla elevernas läsförståelse.** Möjliggör det strukturerade textsamtalet. Samtalet kan ge en djupare förståelse av texten och samtidigt ge en förståelse för att andra har läst och tolkat texten annorlunda. Modellerna är i dag många och beforskade. Den kanske mest omtalade är Aidan Chambers modell för boksamtal. Modellen går att anpassa utifrån syfte, bok, elevgrupp och ålder. Det förutsätter en engagerad och nyfiken lärare som vill ta del av och utgå från elevernas tankar om texten. Chambers myntade begreppet ”Vi vet inte vad vi tycker om en bok förrän vi pratat om den”.

En annan väl befordrad modell är RT (Reciprocal Teaching) av Palincsar och Brown (1984). Den går ut på att eleverna ska bli just strategiska läsare. De fyra grundstrategierna är att ställa hypoteser, att ställa frågor, att reda ut oklarheter och att sammanfatta. Modellen bygger på de strategier den goda läsaren omedvetet använder.

- **Träna eleverna att läsa texter för att skaffa information och kritiskt granska** olika sorters texter. Läs flera olika texter kring samma ämnesinnehåll. Arbeta med rubriker, bilder och symboler i texter. Använd olika *grafiska modeller* för olika sätt att bearbeta texten; t.ex. VENN-diagram för att jämföra texter, VÖL för att reflektera kring vad vi vet och önskar veta, tankekartor för att samla fakta kring ett specifikt område och flödesscheman för att sammanfatta hur olika saker hänger ihop. Grafiska modeller tydliggör och strukturerar ett innehåll visuellt vilket gynnar många elever som har svårigheter att förstå innehållet i en text.

Läsa och skriva

När eleverna kommer till gymnasiet är det viktigt att hålla i det läsfrämjande arbetet. Vi vet att det egna läsintresset avtar med åldern och vi vet också att de läsfrämjande insatserna i skolan avtar i de högre årskurserna (Läsfrämjande arbete i skolan, Skolinspektionen, 2022). Varje lärare behöver låta läsningen vara central, vare sig det handlar om facktexter och läromedelstexter eller om det handlar om skönlitteratur. Arbeta tillsammans för att skapa en läsvänlig miljö i skolan där det är ett återkommande inslag i undervisningen att läsa – inte bara i beting som ska klaras av hemma utan även i varje klassrum.

- **Ta reda på hur eleverna läser och hur de ska komma vidare.** Lär känna dina elever som läsare genom att ta reda på vad och hur de läser. Hur ser deras intresse för och attityderna till läsning ut? Hur bedömer de själva att det går för dem att läsa och att förstå de olika ämnestexter som de möter i undervisningen? Hur tänker de kring sambandet mellan förmågan att läsa och möjligheten att lyckas i skolan?
- **Var en läsande förebild** genom att till exempel berätta för eleverna om vad du själv läser, bära med dig böcker när du rör dig i skolan, visa bilder ur den bok du själv läser, läsa högt ut den bok du själv läser, intervjua personalen på skolan om deras favoritböcker.
- **Låt läsningen ta plats i klassrummet.** Vik tid i klassrummet till läsning på olika sätt. Eleverna stöttas i sin läsning när läraren kan förklara innehållet som bearbetas på lektionen. Eleverna kan läsa tyst, parläsa för varandra och du som lärare kan välja att ibland läsa högt. Låt läsningen vara ett naturligt inslag i varje lektion.
- **Lyft elevernas läsning** genom att intressera dig för böcker som dina elever läser och genom att återkoppla till böcker du vet att en elevgrupp har läst tidigare. Synliggör gärna elevernas läsning genom att sätta upp recensioner eller tankar kring böcker de har läst.
- **Samplanera med skolbibliotekarien** genom att tex alltid delge skolbibliotekarien information om vad ni planerar att göra, hitta lämpliga temaområden, bjud in skolbibliotekarien till lektioner, uppmuntra eleverna till samarbeten med skolbibliotekarien.
- **Samplanera över ämnesgränserna.** Genom samarbeten mellan lärare som undervisar i olika ämnen skapas fler tillfällen till läsning och eleverna får lättare att se att läsningen har betydelse för alla ämnen.
- **Tag hjälp av läsfrämjande organisationer.** Idag är de läsfrämjande organisationerna många. Kontakta organisationerna och bjud in dessa till skolan eller erbjud er samarbetsprojekt.
- **Bygg bakgrundskunskaper och arbeta med elevernas förförståelse.** Arbeta med olika aktiviteter före läsningen för att skapa ett engagemang och för att underlätta förståelsen av det som ska läsas. Introducera ämnet, någon central fråga, och/eller typen av text och syftet med den. Aktivera elevernas tidigare erfarenheter och kunskaper. Ge dem möjligheter att dela med sig av vad de redan vet, tror eller önskar veta om ämnet och texten. Träna eleverna på att formulera olika typer av frågor. Gör förutsägelser utifrån bilder, diagram, nyckelord, rubriker etcetera.
- **Planera för elevernas medie- och informationskunnighet.** Använd den kunskap som skolbibliotekarien besitter för att kunna stötta eleverna, och få stöd som lärare, i utvecklingen av deras medie- och informationskunnighet (MIK). Skolbibliotekarien är i det fallet en ovärderlig resurs för både lärare och elever.

- **Träna eleverna på att förstå varför de skriver en text.** Vad är syftet, vem är mottagaren och hur behöver jag då formulera mig? Låt eleverna skriva mycket och ofta och se till att ta del av vad eleverna skriver under lektionstid för att kunna ge respons direkt så att eleverna förstår varför de skriver.
- **Undervisa om textstruktur** och låt eleverna träna på att formulera sig på olika sätt för att på så vis nå syftet med texten. Förklara hur textens olika delar samspelar och vilken funktion de olika delarna har. Undervisa om hur dessa delar fogas samman till en helhet och att det är helheten som är viktig.
- **Fortsätt arbeta med träning av språkregler och stavning** då många elever fortfarande är i behov av detta.
- **Arbeta aktivt med ord** så att eleverna förstår vikten av ett stort ordförråd och så att ett intresse för att förstå ord väcks. Använd nya ord och ämnesspecifika ord i sammanhang så att de befästs.

LÄS VIDARE

Läroplan för gymnasieskolan 2022.

Böcker inom och omkring oss, av Chambers, A.

Skönlitteratur i undervisningen, av Herlitz, K.

Litterära föreställningsvärldar, av Lange, J.

Undervisa med skönlitteratur – 99 aktiviteter, av Sandström, F.

Ljft språket, lyft tänkandet och Stärk språket, stärk tänkandet av Pauline Gibbons.

7. Språk-, läs- och skrivutveckling i fritidshemmet och under hela skoldagen

Fritidshemmets personal ska arbeta språkutvecklande i fritidshemmet och integrerat med skolan under hela skoldagen.

Språk och kommunikation ska vara en betydande del av fritidshemmets verksamhet.

Fritidshemmets språkutvecklande uppdrag har blev förtydligat redan i Lgr11.

I fritidshemmets syfte och centrala innehåll beskrivs uppdraget som undervisning, som:

"...ska ges en vid tolkning i fritidshemmet där omsorg, utveckling och lärande utgör en helhet." (Lgr22, s. 22.)

"I undervisningen ska eleverna erbjudas en variation av arbetsätt, uttrycksformer och lärmiljöer som integrerar omsorg och lärande." (Lgr22, s. 22.)

"Undervisningen i fritidshemmet kompletterar förskoleklassen och skolan genom att lärandet i högre grad ska vara situationsstyrt, upplevelsebaserat och grupporienterat, samt utgå från elevernas behov, intressen och initiativ." (Lgr22, s. 22.)

En avgörande faktor för barns/elevs språk-, läs- och skrivutveckling är pedagogernas kunskap och förhållningssätt till språk-, läs- och skrivutveckling.

Läsmiljöer – en textrik miljö

Vid en genomgång av läsforskningen går det att urskilja ett antal kriterier som i samspel bidrar till att barn får intresse för text och därmed blir läsare:

1. **En textrik miljö**, där barn läses för och det finns tid för läsande, där de ser att vuxna läser, där de uppmuntras att interagera med text som finns i de miljöer där de vistas.
2. **En språkrik miljö**, där samtal om det lästa är naturligt förekommande.
3. **En kunskapsrik miljö**, där barn stimuleras till att lära sig mer om världen och om saker som intresserar dem genom att prata med människor och även genom olika medier som TV, datorer och leksaker.

En textrik miljö

En tydlig läsmiljö signalerar läsandets värde till barnen. Det första intrycket när man kommer in på fritids ska vara att det är en miljö som bjuder in till läsning och språkutvecklande aktiviteter. Det kan göras genom att man skapar platser som är anpassade för olika typer av läsning och boksamtal, t.ex. egen ostörd läsning, läsning med vuxen i mindre grupp t.ex. på matta och högläsning i större grupp.

Platsen bör vara lugn, inbjudande och med god punktbelysning. Den kan med fördel vara avgränsad med en tydlig markering, t.ex. en välkommenskytt eller ett litterärt namn på läsplatsen. Det kan vara bra att platsen är avskild men inte helt avskärmd. Därmed markerar man att läsningen är en viktig del av fritidsverksamheten. Vuxna bör finnas nära och vara delaktiga.

Böckerna bör vara exponerade på ett sådant sätt att de är lättåtkomliga och lockar barnen till läsning. Här ska finnas en ordning och en struktur. Böckerna behöver bytas ut regelbundet och då är det bra om man har utsett någon pedagog som ansvarar för detta. Intresset för böcker kan upprätthållas genom att t.ex. ponera böcker på ett tilltalande sätt. När man sätter upp böcker till exponering kan man variera sig genom att begränsa sig till en viss genre, författare, tema etcetera. Det är bra att byta ut böckerna ofta och se till att det är ordning. Det signalerar att det är viktigt och roligt med läsning.

Det bör finnas en stor tillgång och tillgänglighet till olika böcker som kan passa olika åldrar och olika intressen. Biblioteket är ett viktigt komplement till fritidsarbete med att stimulera barnens läsintresse. Besök därför biblioteket regelbundet!

Även om miljön är viktig är det de vuxnas inställning till läsande som avspeglar sig mest på eleverna. Det är viktigt att eleverna ser vuxna som läser och kommunicerar sin läsning till eleverna och till varandra. För att betona vikten av läsning bör pedagogerna visa intresse för vad eleverna läser. Det kan göras genom att fråga vad barnen läser, be om barnens boktips samt ge egna boktips. I samband med att man arbetar med något tema i skolan och på fritids kan man ta med artiklar från tidningar och prata om med barnen. I biblioteket är pedagogen

mycket viktig då barnen ska välja böcker. Det kan vara genom att ge barnen olika strategier när de ska välja bok, till exempel:

- Titta på framsidan
- Läsa på baksidan
- Bra bilder i boken
- Titta efter en författare du tycker om och känner igen
- Lagom mycket text
- Titta efter en serie du känner igen
- Lyssna på en kompis boktips
- Lyssna på pedagogernas boktips.

Läsmiljöer – en språkrik miljö

Fritidshemmet bör ha tydliga, uppmärksammade och självklara rutiner för det språkutvecklande arbetet som återkommande del i verksamheten.

Exempel på det kan vara:

- att varje morgon lägga fram tidningar eller böcker till de elever som är först på plats eller starta dagen i lugn och ro med en stunds högläsning,
- textsamtal,
- att synliggöra den sena högläsningen på eftermiddagen vid samling, vid samma tidpunkt, gärna med tända ljus och med lite frukt, låta föräldrarna smyga in och hämta sitt barn,
- att informera föräldrar om vad vi läser just nu, gärna med skyltar och beskrivningar på informationstavlan i hallen,
- att låta böcker på fritidshemmet och läsningen i verksamheten vara en stående punkt på samlingar och fritidsråd, till exempel: presentera nya böcker som köpts in, låta eleverna tipsa varandra om böcker och tidningar, eller rösta fram en ny högläsningbok,
- att under fritidsråd eller samlingar låta eleverna läsa upp punkter, skriva minnesanteckningar, skapa åsiktstavlor o.s.v.,
- att använda litteratur på utedagen, om fåglar, växter och djur. Ta med iPad till skogen för att söka information om naturen. Använd korrekta benämningar, till exempel ek och vitsippa, inte träd och blomma,
- att ha en stående tid i veckan då eleverna besöker skolbiblioteket.

Läsmiljöer – en kunskapsrik miljö

Fritidshemmet ska stimulera nyfikenheten och lusten att lära sig nya saker, nya ord och begrepp och stimulera elevernas nyfikenhet utifrån elevernas egna initiativ. För att möjliggöra detta bör det finnas god tillgång till faktaböcker, tidningar, instruktioner och digitala verktyg. Barn möter olika former av texter, till exempel filmer och Youtubeklipp på telefoner och surfplattor. Fritidshemmen

har en viktig roll att bemöta eleverna i deras digitala sammanhang. Pedagoger behöver ha kunskap om vilka digitala världar eleverna rör sig i för att kunna planera styrda specifika IT-aktiviteter samt vara förberedda i diskussioner om Youtubeklipp, sociala medier m.m.

Pedagogens medvetenhet om vad ett språk- och kunskapsutvecklande arbetssätt innebär är en viktig förutsättning för att kunna leda samtal om olika typer av texter, t.ex. högläsning i större grupp, halvklass eller mindre grupp. Sagor, dilemmasagor*, faktatexter, barnens egna berättelser, gemensamma dokument och ordningsregler är exempel på olika texter som eleverna omges av på fritids.

Arbete med högläsning kan integreras med olika estetiska uttrycksformer såsom bild, texter till bilder, drama och musik. Digitala verktyg t.ex. Book creator eller Imovie kan också användas för att stimulera den språkliga utvecklingen.

Arbete med att tolka ordspråk, poesi och citat övar elevernas förmåga att uttrycka sina känslor och åsikter.

*dilemmasaga – saga som slutar med att berättaren ställer en fråga till lyssnarna att reflektera över, enskilt och tillsammans med andra.

Leken och dess möjligheter

I leken tränas kommunikation, t.ex. begreppsbildning, uttrycka sina känslor, tankar och åsikter, kompromissa och diskutera, förhandla, hantera och lösa konflikter samt lyssna och förstå andra. I leken utvecklas fantasi och kreativitet. Fritidshemmets roll är att organisera verksamheten så att lusten att leka och lära främjas, att vägleda och uppmuntra barnen i deras lek samt vara lyhörd för barnens egna intressen och vilja till inflytande. Det bör finnas gott om tid, utrymme och lämplig plats inomhus eller utomhus så att elever kan utveckla sitt språk genom leken eller rolleken. Här är pedagogens närvaro viktig, ibland ”lägga sig i”, fråga, vägleda, förklara och tydliggöra begrepp, men oftast: endast iaktta och varsamt uppmuntra och bekräfta.

Tema

När skolan har ett gemensamt tema har fritidshemmet en viktig roll då temat kan uttryckas i olika kreativa former, t.ex. drama, bild, musik, dans, barnens egna filmer. Skolan och fritids bör följa en gemensam planering och synliggöra arbetet tillsammans – på anslagstavlor, i hallar, i sociala medier, bjuda in till gemensam utställning eller uppvisning, etc. Temat kan fördjupas språkligt genom att man diskuterar olika begrepp och synliggör dessa på väggar i klassrum och allmänna utrymmen med text skyltar och tydliga texter.

LÄS VIDARE

Fritidshemmets möjligheter av Magnus Jansson m.fl.

Språkdiradaktik i fritidshemmet Språkundervisning medan livet lev av Ann Pihlgren.

Att läsa och skriva av Magnus Frykholm m.fl.

Literacy I familjen, förskola och skola av Carina Fast.

Seven rules of engagement av L B Gambrell.

Barnboken i samhället av Lena Kåreland.

Läsning handlar inte bara om svenskämnet av Caroline Liberg.

8. Att följa och följa upp lärande

Förskollärare och lärare ska kontinuerligt och systematiskt följa upp barnens och elevernas språk- läs- och skrivutveckling. Elever ska få feedback på sitt arbete, elever i svårigheter ska uppmärksammas och dessa elever ska få stöd för att komma vidare och utvecklas. Lärare behöver fortlöpande följa elevernas utveckling och dokumentera deras framsteg. Det betyder att läraren i sitt dagliga arbete systematiskt använder sig av metoder för att kontinuerligt följa elevernas utveckling och anpassa sin undervisning efter de lärbehov som eleverna visar. Läraren måste veta vad eleven klarar av för att bäst kunna stötta honom eller henne i nästa steg i utvecklingen.

Formativ bedömning

Bedömning och analys av vad eleverna har förstått eller presterat ska lärare använda för att förstå klassens och enskilda elevers lärbehov och därefter kunna anpassa undervisningen efter de behoven.

”Bedömning fungerar formativt när bevis för elevens prestation tas fram, tolkas och används av lärare, elever eller deras kamrater för att besluta om nästa steg i undervisningen som förmodligen blir bättre, eller bättre grundade, än de beslut de skulle ha fattat om bevis inte hade funnits.” (Wiliam, 2013.)

Det är också viktigt att poängtera att belägg för elevernas förståelse eller färdigheter som samlas in, men faktiskt aldrig används inte är till någon nytta. Fokus ska ligga på nästa steg i undervisningen. När jag som lärare vet det här om mina elevers förmågor eller förståelse, vad behöver jag då göra i min undervisning för att möta dem där de är och ge feedback för lärande framåt, för utveckling? Formativ bedömning innebär att följa elevernas lärande minut-för-minut och dag-för-dag i klassrummet och att utifrån den kunskapen skapa effektiva lärmiljöer som skapar engagemang hos eleverna (Wiliam, 2019).

Summativ bedömning kan användas formativt

Läraren behöver ha god kunskap om elevernas grundläggande språk-, läs- och skrivförmåga. I det dagliga arbetet med att utveckla dessa förmågor ser läraren elevernas prestationer och kan bedöma dem. Med jämna mellanrum är det dock klokt att kartlägga enskilda förmågor som t.ex. fonologisk medvetenhet, avkodning läshastighet, läsförståelse och skrivförmåga. Med hjälp av dessa kartläggningar i klassen/gruppen kan man urskilja elever som kan vara i språk-, läs- eller skrivsvårigheter. Resultaten av screeningen blir ytterligare en pusselbit. Elever som hamnar lågt i en screening ska följas upp av läraren och eventuellt speciallärare/specialpedagog. Var det låga resultatet en tillfällighet eller är det ett tecken på en svårighet? Vilket ytterligare bedömningsunderlag behöver läraren ha för att få mer kunskap? Vilka konsekvenser får det för undervisningen? Vilket stöd behöver eleven?

Det finns ett mycket stort utbud av tester och diagnoser av varierande kvalitet, validitet och reliabilitet och det kan vara svårt att välja. Det finns dock de som håller högre standard än andra. I manualerna redovisas då exempelvis mått på testresultatens reliabilitet och validitet. Bristen på vetenskapligt utvärderade tester ska dock inte göra att vi avhåller från att söka kunskap om elevernas språk-, läs- och skrivförmåga.

”Grunden till en lyckad skolgång och möjligheten till en god utveckling är att kunna ta till sig den kunskap som ges. En förutsättning för det är att kunna läsa med flyt och förståelse eller att ha tillgång till alternativa verktyg för att ta till sig kunskapen” (SBU, 2014). Det är av största vikt att vi tidigt identifierar elever i språk-, läs- eller skrivsvårigheter och att de utan dröjsmål får adekvat stöd.

Nationella prov i årskurs 3, 6 och 9 utgör självklart ett mycket viktigt stöd för lärare i deras analys och bedömning av de enskilda elevernas förmågor. Skolverket erbjuder också bedömningsstöd i flera ämnen och årskurser och de finns alla tillgängliga på Skolverkets hemsida. Vi hänvisar också till ett strukturerat och systematiskt observationsmaterial från Skolverket till stöd för lärarens bedömning och analys av elevernas förmågor.

Från och med höstterminen 2019 finns även de nationella kartläggningsmaterialen för förskoleklass, *Hitta språket (samt Hitta matematiken)*. Materialen finns att hämta på [Skolverkets hemsida](#).

Observations- och diagnosmaterial

Nedan listas ett antal normerade, i vissa fall reviderade, väl beprövade observations- och diagnosmaterial på gruppnivå. Materialens reliabilitet och validitet är redovisat i respektive manual. De flesta är tänkta att i första hand användas på gruppnivå men många av dem kan också användas på individnivå. Materialen i nedanstående lista har rekommenderats av erfarna lärare, speciallärare, specialpedagoger och lärare på lärarhögskolan.

Det finns även andra kartläggningsmaterial som kan vara till stor hjälp för att identifiera elevers styrkor och svårigheter och på Specialpedagogiska skolmyndighetens (SPSM:s) hemsida finns ett mycket stort antal test- och kartläggningsmaterial listade. Läraren och specialläraren/specialpedagogen måste dock alltid ha klart för sig vad syftet med kartläggningen är, vad som bedöms och sedan planera så att undervisningen möter de behov som framgår av analysen. I det avseendet bör all bedömning, diagnosticering och kartläggning i förskolan, förskoleklassen och i grundskolan vara formativ, det vill säga vara bedömning för lärande.

Förskola

[Nya TRAS](#) Tidig registrering av språkutveckling. Observationsmaterial för att kunna följa enskilda barns språkutveckling. Espenakk, U., Frost J. m.fl. 2011. Helsingborg: Nypon förlag.

[Miniduvan](#). Kartläggning av fonologisk medvetenhet hos 4–6-åringar. Wolff, U. Stockholm: Hogrefe Psykologiförlaget.

Förskoleklass

[Bornholmsmodellen – språklekar i förskoleklass: Bedömning och kartläggning](#). Lundberg, Rydkvist & Strid, 2018. Stockholm: Natur och kultur.

[Miniduvan](#). Kartläggning av fonologisk medvetenhet hos 4–6-åringar. Wolff, U. Stockholm: Hogrefe Psykologiförlaget.

[God läsutveckling](#). Kartläggning och övningar. Lundberg I, Herrlin K. 2014. Stockholm: Natur och kultur.

[God skrivutveckling](#): Kartläggning och undervisning. Lundberg I. m.fl. 2010. Stockholm: N.

Årskurs 1–3

[Skolverkets bedömningsstöd](http://www.skolverket.se/prov-och-bedomning). <http://www.skolverket.se/prov-och-bedomning>

[Legilexi](#) – för att kartlägga och följa elevers läsinlärning de första skolåren.

[DLS bas för skolår 1 och 2](#) Diagnostiskt material för analys av läs- och skrivförmåga. Administrering: Främst grupp, men kan också användas på individnivå. Omfattar tre delprov – läslust, läsning och skrivning Järpsten B. 2009. Stockholm: Hogrefe Psykologiförlaget.

[DLS år 2 och 3](#) Diagnostiskt material för analys av läs- och skrivförmågan. Administrering: Främst på gruppnivå. Järpsten B. Taube K 2013 Stockholm: Hogrefe Psykologiförlaget.

[IL-basis, skolår 1–3](#) Normerat, omfattande diagnostiskt grupprov och individuell prövning tex hörförståelse, teckna och skriva, bokstavskänedom, rättstavning.

[Vilken bild är rätt?](#) Åk 1–3. Enkel klassdiagnos av läsförståelse Lundberg. I 2001. Stockholm: Natur och kultur.

[Läskedjor 2](#). Screeninginstrument för åk 1–9, samt år 1 i gymnasiet. Administrering: främst grupp. Lästest för bedömning av ordigenkänning eller ordavkodning. Jacobson, C. 2009. Stockholm: Hogrefe Psykologiförlaget.

[Nya språket lyfter](#) Bedömningsstöd i svenska och svenska som andraspråk för grundskolans årskurs 1–6. Skolverket 2023.

[God läsutveckling](#). Kartläggning och övningar. Lundberg I, Herrlin K. 2014. Stockholm: Natur och kultur.

[God skrivutveckling](#): Kartläggning och undervisning. Lundberg I. m.fl. 2010. Stockholm: Natur och kultur.

[Lilla Duvan åk 3, 5, 7](#) Screeninginstrument avsett för att identifiera elever i riskzonen för dyslexi. Administrering: grupp eller individuell. Wolff, U. 2010. Stockholm: Hogrefe Psykologiförlaget.

Årskurs 4–9

[Läskedjor 2](#). Screeninginstrument för åk 1–9, samt år i gymnasiet. Administrering: främst grupp. Lästest för bedömning av ordigenkänning eller ordavkodning. Jacobson, C. 2009. Stockholm: Hogrefe Psykologiförlaget.

[DLS år 4–6](#) Omfattande diagnostiskt material för analys av läs och skrivförmågan. Administrering: Grupp eller individuell nivå. Järpsten, B. Taube, K. 2010. Stockholm: Hogrefe Psykologiförlaget.

[Lilla Duvan år 3, 5, 7](#) Screeninginstrument avsett för att identifiera elever i riskzonen för dyslexi. Administrering: grupp eller individuell. Wolff, U. 2010. Stockholm: Hogrefe Psykologiförlaget.

[Nya språket lyfter](#) Bedömningsstöd i svenska och svenska som andraspråk för grundskolans årskurs 1–6. Skolverket 2023.

[DLS år 7–9 och år 1 i gymnasiet](#) Omfattande diagnostiskt material för analys av läs och skrivförmågan. Administrering: Grupp eller individuell nivå. Järpsten, B. 2002. Stockholm: Hogrefe Psykologiförlaget.

[LS – Reviderad. Klassdiagnoser i läsning och skrivning för högstadiet och gymnasiet](#) Diagnostiskt material för analys av läs- och skrivförmåga. Administrering: främst grupp. Johansson, M-G. 2010. Stockholm: Hogrefe Psykologiförlaget.

LÄS VIDARE:

Att följa lärande – formativ bedömning i praktiken av Dylan Wiliam.

Synligt lärande för lärare av John Hattie.

Bedömning för lärande av Christian Lundahl.

9. Barn och elever i språk-, läs- och skrivsvårigheter

Alla kan lära sig läsa – med rätt förebyggande insatser och effektiva läsinlärningsmetoder!

Genom förebyggande insatser i förskola och förskoleklass, med daglig dialogisk högläsning och en systematisk, regelbunden och lustfylld undervisning med språklekar och ordkunskap, ger vi många fler barn förutsättningar för att få en lyckad lässtart.

Det finns en form av läsinlärningsmetod för barn och ungdomar med dyslexi som har vetenskapligt underlag. Den kallas phonics på engelska och det innebär bl.a. att barnet tränar sambandet mellan fonem (språkljud) och grafem (bokstäver) på ett strukturerat sätt. De förebyggande insatserna, följt av en sådan läsundervisning, med fokus på både ordavkodning, ordkunskap och läsförståelse redan från början, kan vara avgörande för den som har dyslexi, men gynnar alla barn/elever.

Självförtroende och känsla av sammanhang

Elever i språk-, läs- eller skrivsvårigheter riskerar under sin skoltid att få erfara känslan av misslyckande, oroar sig för att inte räcka till, eller blir uppgivna (Taube, 2013). Elever som i stället ges möjlighet att utveckla ett gott självförtroende genom att lyckas bra i skolan får det lättare att klara sig även i andra sammanhang (Druid Glentow, 2006). Självbilden utvecklas under påverkan från erfarenheter av omgivningen och av värderingar från betydelsefulla andra personer (Taube, 2013). Elever behöver förstå uppgiften och veta vad som förväntas av dem, ha tillräckligt med tid för det de förväntas göra och få den hjälp

och det stöd de behöver. Elever behöver känna sig delaktiga i det sammanhang som de befinner sig i (Druid Glentow, 2016, Antonovsky, 2005).

God undervisning och studiero

Grunden för god språk-, läs- och skrivutveckling är undervisning av god kvalitet. De som är i allra störst behov av en effektiv och systematisk språk-, läs- och skrivundervisning är de elever som av olika anledningar uppvisar svårigheter, men alla barn och elever gynnas av en medveten och strukturerad undervisning anpassad efter deras nivå. En annan avgörande faktor för god utveckling är tillgång till studiero som gör det möjligt för barn och elever att rikta sin uppmärksamhet på och vara uthålliga i kognitivt utmanande uppgifter. Hur uppstår arbetsro? Lärarens förhållningssätt betyder mycket; förmågan att skapa tydlighet i undervisningen och goda relationer mellan sig och eleverna och mellan eleverna. Den fysiska lärmiljön är också en viktig faktor. En lugn fysisk miljö i förskola/skola, med bra ljus-, luft- och ljudförhållanden och en inredning som inte innehåller för många visuella distraktioner gynnar alla barns arbetsro och elevers studiero. För den elev som har koncentrationssvårigheter är en sådan studiemiljö extra viktig.

Orsaker till svårigheter

Barn och ungdomar kommer till våra förskolor och skolor med väldigt varierande språkliga erfarenheter och kunskaper i det svenska språket. En betydande del av dem är av olika anledningar i språk-, läs- eller skrivsvårigheter.

Svårigheterna kan bero på bristande språkstimulans, bristfällig undervisning eller otillräcklig träning, men de kan också vara medfödda. Ofta är det en kombination.

Dyslexi

Definitionerna av dyslexi har diskuterats och omarbetats under ett antal år. Omfattande forskning har visat att grundproblemet kan lokaliseras till en svaghet i avkodningsprocessen, som leder till sekundära problem med läsförståelsen. Här har vi valt den kortfattade definitionen (Höjen & Lundberg, 2013, s. 21):

”Dyslexi är en ihållande störning av kodningen av skriftspråket, försakad av en svaghet i det fonologiska systemet.”

Dyslexin visar sig först som svårigheter att uppnå en automatiserad ordavkodning, och svårigheter att stava ord. Genom adekvata förebyggande åtgärder för *alla* elever, så som fonologisk medvetenhetsträning i form av språklekar i förskola och förskoleklass, samt en systematisk och strukturerad läsundervisning, kan en stor del av svårigheterna undanröjas eller minskas. Dyslexin i sig kvarstår, men om individen med dyslexi ges möjligheter att lära sig läsa, och *fortsätter* att läsa (både i skolan och på fritiden), visar sig dyslexin i vuxen ålder ofta främst som stavningssvårigheter och en långsam läsning.

Det finns stora individuella skillnader i hur svåra läsproblem elever med dyslexi har – och alla elever med läsproblem har inte dyslexi. Barn/elever med dyslexi har extra stort behov av en systematisk och strukturerad läsundervisning. De behöver, förutom positiv feedback på även små framsteg samt mycket uppmuntran till mängdträning, till exempel genom ”upprepad läsning” (Lundberg & Herrlin, 2003, 2014).

Språkstörning

Språkstörning innebär att den språkliga förmågan ligger under förväntad nivå för åldern. En språkstörning yttrar sig genom att barnet har nedsatt språklig uttrycksförmåga och/eller nedsatt språkförståelse (Loheman, 2014). Symtom på språkstörning kan vara att barnet har avvikande uttal och bristande grammatik. Språkstörning kan även innebära att eleven har ett begränsat ordförråd, har svårt att plocka fram rätt ord vid rätt tillfälle och uppvisar nedsatt ord- och begreppsförståelse. Det auditiva arbetsminnet kan vara begränsat. En språkstörning ändrar karaktär över tid i takt med att barnets språk utvecklas och språkstörning hos skolelever kan vara en relativt dold funktionsnedsättning. Språkstörning förekommer ofta i kombination med andra funktionsnedsättningar som till exempel AST (autismspektrumstörning), ADHD (attention deficit hyperactivity disorder) /ADD (attention deficit disorder).

Hinder för god läsutveckling

Läsflyt är en viktig faktor i läsförmågan. Bristande läsflyt påverkar i hög grad förmågan att ta till sig innehållet i text. Men det finns också läsförståelseproblem där bristande ordavkodning inte är orsaken utan eleven läser hörbart flytande men har svårigheter att förstå åldersadekvat text. Det kan orsakas av bristande arbetsminne, ett otillräckligt ord- och begreppsförråd eller svårigheter med att utöva komplexa kognitiva processer – exempelvis att uppfatta den röda tråden i ett händelseförlopp, dra slutledningar, koppla det lästa till egna erfarenheter och tidigare läsning samt övervaka sin egen läsning så att man uppmärksammar om man läst rätt eller fel. (Herrlin & Lundberg 2005, Wengelin & Nilholm 2013.)

Hinder för god skrivutveckling

För att kunna formulera sig i skrift krävs målinriktning, koncentrationsförmåga och ihärdighet. Ett tillåtande och stödjande klimat och rikliga tillfällen att öva att skriva olika sorters texter är avgörande i skrivundervisningen, arbetsro likaså. Ett begränsat ordförråd eller arbetsminne är hinder för god skrivutveckling. Eftersom skrivande kräver hög grad av fokus och uppgiftsorientering så har elever med koncentrationssvårigheter ofta problem med skrivandet. En del av eleverna i skrivsvårigheter har bristande språklig medvetenhet, vilket oftast yttrar sig i stora svårigheter med stavning, men också svårigheter med den syntaktiska bearbetningen av texten.

Läs- och skrivsvårigheter kan dock ofta förklaras av avsaknad av effektiv språk-, läs- och skrivundervisning och otillräcklig träning. Förmågan att skriva är i grunden ett hantverk och det krävs explicit undervisning och omfattande träning för att uppnå färdighet i hantverket (Lundberg 2008).

Förebyggande arbete och tidiga insatser

Studier visar på värdet av förebyggande insatser i förskoleåldrarna (se kapitel 2 och 3 ”Språk-, läs- och skrivutveckling i förskolan respektive förskoleklassen” i denna vägledning). När undervisningen i förskolan och förskoleklassen stärker den språkliga medvetenheten, bokstavkunskapen och den allmänna språkförståelsen, vilka är nödvändiga förutsättningar för läsinlärning, minskar andelen barn som riskerar framtida läs- och skrivsvårigheter (Wengelin & Nilholm, 2013). Läraren bör använda ett processdiagnostiskt arbetsätt i sin undervisning. Det innebär att kontinuerligt under arbetsprocessens gång följa upp varje elevs utveckling, identifiera eventuella svårigheter och ge eleven feedback på sitt arbete (Myrberg, 2003, Westlund, 2009). Lärare behöver följa elevernas lärande för att kunna möta eleverna där de befinner sig och utforma undervisningen efter elevernas lärbehov (William, 2013).

Uppmärksamma och åtgärda

Om läraren har uppmärksammat att en elev uppvisar svårigheter ska det omedelbart leda till åtgärder som stödjer elevens språk-, läs- och/eller skrivutveckling. Tidig upptäckt och tidiga intensiva insatser är avgörande för hur eleven kommer att utveckla sin förmåga att läsa och skriva samt förstå ord och begrepp.

Läraren behöver förändra och anpassa sin undervisning för att möta, utmana och stötta eleven där den befinner sig i sin utveckling. Lärare och speciallärare eller specialpedagog ska tillsammans utreda och analysera vad i elevens skolsituation som kan orsaka svårigheterna och kartlägga elevens behov. Eleven kan behöva extra anpassningar eller särskilt stöd. Specialundervisning ska i så fall ges under

odramatiska former och utformas med utgångspunkt ur elevens individuella behov och förutsättningar. Elever med dyslexi gynnas av insatser där strukturerad träning av fonem-grafem-koppling ingår i undervisningen (SBU, 2014).

Kompensera

Kraven på att läsa och förstå större textmängder och att själv producera längre texter ökar i de högre årskurserna. Elever i läs- och skrivsvårigheter har rätt att ta till sig kunskap på det sätt som fungerar bäst för dem. Om svårigheterna kvarstår trots träning är det nödvändigt att dessa elever får tillgång till digitala verktyg i form av texttangentsprogram, rättstavningsprogram, talsyntes, ordprediktion, digitala ordböcker och appar för att lyssna på talböcker är ofta en god hjälp för elever i läs- och skrivsvårigheter (se avsnittet Digitala verktyg som resurs). Eleven behöver undervisning och stöd i att använda de digitala verktygen och det krävs ett öppet och tillåtande klassrumsklimat för att eleven ska vilja och våga använda dem.

Om en elev uppvisar svårigheter gällande läsförståelse är det viktigt att kartlägga den grundläggande orsaken till svårigheterna. Om svårigheterna primärt grundar sig i en språkstörning, är digitala kompensatoriska verktyg som till exempel talsyntes eller rättstavningsprogram inte alltid tillräckliga. Dessa hjälpmedel kompenserar för brister i avkodnings- och stavningsförmåga, men inte för elevens bristande språkliga förmåga, till exempel bristande ord- och begreppsförråd.

En explicit, systematisk och strukturerad undervisning i ordkunskap behöver bedrivas under hela utbildningen, från förskolan till och med gymnasiet – inte bara för elever i språk-, läs- och skrivsvårigheter – utan för *alla* elever.

Kunskap och kompetens

För att analysera elevens behov krävs tid, kunskap och kompetens. En speciallärare, specialpedagog och/eller logoped bör bistå med specialistkunskaper kring elever i behov av särskilt stöd. Behoven behöver utredas. Lärare och pedagoger behöver fråga sig vilka omständigheter på organisations-, grupp- och individnivå som påverkar elevens möjligheter att utveckla sina förmågor.

- Är undervisningen medveten, strukturerad och begriplig?
- Hur fördelas tiden?
- Vilka metoder används?
- Hur är arbetsmiljön?
- Behöver eleven särskilt stöd?
- Hur ska det utformas?
- Behöver eleven systematisk träning eller kompensation eller både och?
- Hur utvärderar vi att eleven utvecklas mot de uppsatta målen?

LÄS VIDARE

Bornholmsmodellen – språklekar i förskoleklass av Ingvar Lundberg, Maria Rydkvist och Anna Strid.

Läsinlärning och självförtroende av Karin Taube.

Beginning to Read av Marilyn Jager Adams.

Förebygg och åtgärda läs- och skrivsvårigheter – metodisk handbok av Birgit Druid Glentow.

Hälsans mysterium av Aaron Antonovsky.

God läsutveckling av Ingvar Lundberg, Katarina Herrlin m.fl.

God skrivutveckling av Ingvar Lundberg.

Dyslexi: från teori till praktik av Torleiv Höjen & Ingvar Lundberg.

Att ha eller sakna verktyg av Åsa Wengelin och Claes Nilholm.

Förstå och arbeta med språkstörning (Lärpocket) av Anna Eva Hallin.

Värt att veta om språkstörning (Förskolepocket) av Anna Eva Hallin.

Språkstörning – en pedagogisk utmaning av Eva Carlberg Eriksson.

Att undervisa i läsförståelse av Barbro Westlund.

Att följa lärande – formativ bedömning i praktiken av Dylan Wiliam.

Lektionsdesign – en handbok av Helena Wallberg.

LÄNKAR

[SBU. Dyslexi hos barn och ungdomar – tester och insatser. 2014. SBU-rapport nr 225](#)

[Dyslexi hos barn och ungdomar – SBU sammanfattar rapport](#)

[Dyslexi – en kunskapsöversikt – Vetenskapsrådet \(vr.se\)](#)

[Kodknäckarna/dyslexiforskning och verksamma metoder](#)

[Wittingmetoden/ominlärning](#)

[SPSM: Litteraturlista läs- och skrivsvårigheter](#)

[Skolverket. Undantagsbestämmelsen](#)

[SPSM: Undantagsbestämmelsen](#)

10. Skolbibliotek i Nackas kommunala skolor

Utifrån kartläggningar och analyser har behov identifierats av att stärka skolbiblioteken och dess verksamhet i Nackas kommunala skolor och förskolor. Detta avsnitt syftar därför till att tydliggöra vad lagar och andra styrande dokument säger om skolbibliotek och att ge förslag på hur skolor ska arbeta för att utveckla skolbiblioteksverksamheten, samt att stödja rektorer i detta utvecklingsarbete.

Nackas skolbibliotek – från bokrum till pedagogisk funktion

För att bli delaktig i ett demokratiskt samhälle behöver barn och unga vägledning i att söka, välja och värdera information. Skolbibliotekets verksamhet behöver stärka elevernas språkutveckling, öka deras läslust och läsmotivation och främja deras informationskunnighet.

I Nackas kommunala skolor är därför skolans och skolbibliotekens tre viktigaste uppdrag att främja elevernas språkutveckling, att stimulera eleverna till läsning och lärande, och att stödja elevernas media- och informationskunnighet.

Skolbiblioteken ska verka i undervisningen och därmed ha en viktig pedagogisk funktion att fylla. Biblioteken kan och ska spela en aktiv roll för elevernas måluppfyllelse. Skolbibliotekens roll förändras därmed från att vara ett bokrum till att få en pedagogisk funktion. Detta definieras i läroplanen under rektors

ansvar. Betydelsen av detta syns inte minst genom att ansvaret för skolbiblioteksverksamheten läggs på skolledaren.

”Skolbibliotekets verksamhet används som en del i undervisningen för att stärka elevernas språkliga förmåga och digitala kompetens.” (Lgr22, s 19.)

Alla elever ska i dag ha tillgång till ett skolbibliotek som är anpassat till deras olika behov och som kan utgöra ett gott stöd för deras kunskapsutveckling. I ett väl fungerande skolbibliotek bör finnas ett varierat och relevant medieutbud med skönlitteratur, faktaböcker, e-böcker, tidskrifter etc. Då kan biblioteken utgöra en framgångsfaktor för elevernas måluppfyllelse.

Biblioteket ska också ha en viktig funktion i skolans kompensatoriska uppdrag och ska kunna ge hjälp och stöd åt elever som behöver det. Skolbiblioteket behöver även ha böcker på andra språk.

Den avgörande framgångsfaktorn för elevernas lärande är dock ett gott samarbete mellan skolans bibliotekarie och lärarna kring undervisningen.

För en väl fungerande verksamhet krävs därför att skolbiblioteket är bemannat i så stor utsträckning som möjligt. Vissa skolbibliotek inom Valfärd skola är i dag bemannade med fackutbildade skolbibliotekarier medan vissa bemannas av skolbiblioteksansvariga. Kunnig och engagerad personal är en grundförutsättning för att eleverna ska få den hjälp de behöver med informationssökning, boktips, läsfrämjande arbete etc. Det förändrade skolbiblioteksuppdraget innefattar i dag flera delar än ut- och inlåning och medieinköp.

Ju fler timmar biblioteket är bemannat desto större är med andra ord chansen att biblioteket ska få den pedagogiska funktion vi eftersträvar.

För att göra skolbiblioteket tillgängligt för alla elever har även placeringen i skolans lokaler betydelse. Ett skolbibliotek som alla elever har lätt att ta sig till alternativt passerar under skoldagen har lättare att möjliggöra sin funktion som litterär inspirationskälla och informationsresurs. Även en korridor kan vara inspirerande om den inreds och används utifrån tanken att biblioteket ska inspirera, skapa läsro och vara en god studiemiljö.

Skolbiblioteken ska ses som en självklar pedagogisk resurs. Vi behöver inrätta skolbibliotek som stöttar elevernas lärande, som blir en fast och trygg miljö att komma till och där alla elever känner sig välkomna.

Förskolebibliotek

För barn i förskolan finns det inget krav på tillgång till förskolebibliotek. Däremot lyfts det språkutvecklande och läsfrämjande arbetet liksom arbetet med de nationella minoritetsspråken och den digitala kompetensen hos barn fram i förskolans nya läroplan, vilken gäller från 1/7 2019 (Lpfö 18).

Nackas förskolebarn ska ha tillgång till:

- ett rikt utbud av böcker av olika genrer
- läsmiljöer som gynnar läsintresse och läslust
- pedagoger som arbetar med högläsning och läsinspiration på ett medvetet och språkutvecklande sätt, i samverkan med hemmen.

Många kommuner satsar på kallade kapprumsbibliotek. Kapprumsbiblioteken är ett samarbete med folkbiblioteken, och syftar till att underlätta för föräldrar och barn att låna kvalitativt utvalda böcker i förskolans kapprum.

Skolbibliotekens nya uppdrag – vad reglerar uppdraget?

I FN:s konvention om barnets rättigheter, vilken blev lag fr.o.m. den 1 januari 2020, slås fast att alla barn och ungdomar har rätt att kunna läsa, förstå och göra sin röst hörd.

Unescos folkbiblioteks- och skolbiblioteksmanifest (1999) är en rekommendation till medlemsländerna och därmed inte ett tvingande dokument. Manifestet lyfter fram skolbiblioteket som en viktig del i en långsiktig utbildningsstrategi, för läskunnighet liksom för ekonomisk, social och kulturell utveckling.

I *bibliotekslagen* (2013: § 3) fastställs att ”För skolbibliotek ansvarar kommuner, landsting, staten eller enskilda huvudmän i enlighet med bestämmelserna i 2 kap. skollagen (2010:800).”

Sedan 2011 regleras skolbibliotekets verksamhet också i *skollagen*:

”Eleverna i grundskolan, grundsärskolan, specialskolan, sameskolan, gymnasieskolan och gymnasiesärskolan ska ha tillgång till skolbibliotek”.
(Skollagen, 2 kap, 36 §.)

Från och med 1/7 2018 har också kraven på skolbibliotekets verksamhet ytterligare förstärkts i *läroplanerna*: ”Eleverna ska kunna orientera sig och agera i en komplex verklighet, med ett stort informationsflöde, ökad digitalisering och snabb förändringstakt. Studiefärdigheter och metoder att tillägna sig och använda ny kunskap blir därför viktiga. Det är också nödvändigt att eleven utvecklar sin förmåga att kritiskt granska fakta och förhållanden och att inse konsekvenserna av olika alternativ.” (Lgr22, s.7.)

Rektors ansvar

Rektor i grund- och gymnasieskolan ansvarar för att: ”Skolbibliotekets verksamhet används som en del i undervisningen för att stärka elevernas språkliga förmåga och digitala kompetens.” (Lgr22 & Lgy11.)

För gymnasieskolan gäller även detta

Det är skolans ansvar att varje elev:

- kan använda såväl digitala som andra verktyg och medier för kunskaps-sökande, informationsbearbetning, problemlösning, skapande, kommunikation och lärande,
- kan använda bibliotek och deras resurser,
- kan söka sig till saklitteratur, skönlitteratur och övrigt kulturutbud som en källa till kunskap, självinsikt och glädje, (Lgy11, s. 5).

Skolinspektionen konstaterar i sin kvalitetsgranskning av hur skolbiblioteket används som en pedagogisk resurs bl.a. att skolbibliotekets verksamhet behöver utvecklas så att den utgår från elevers och elevgruppers behov, och att förutsät-ningarna för samverkan mellan lärare och skolbibliotekarier behöver stärkas

avseende tid, medvetenhet om varandras uppdrag och kompetens. (Skolbiblioteket som pedagogisk resurs, Skolinspektionen 2018.)

Skolinspektionen har också ställt upp ett antal krav som ska vara uppfyllda för att eleverna anses ha tillgång till skolbibliotek som används i undervisningen:

- Eleverna har tillgång till ett skolbibliotek i den egna skolenhetens lokaler eller på rimligt avstånd från skolan som gör det möjligt att kontinuerligt använda biblioteket som en del i elevernas undervisning för att bidra till att nå målen för utbildningen.
- Biblioteket omfattar böcker, facklitteratur och skönlitteratur, informations-teknik och andra medier.
- Biblioteket är anpassat till elevernas behov för att främja språkutveckling och stimulera till läsning.
- Skolbiblioteket används som en del i undervisningen för att stärka elevernas språkliga förmåga och digitala kompetens samt utgör ett stöd i elevens lärande och utveckling.

Skolbiblioteken i Nackas kommunala skolor ska hålla en hög och likvärdig kvalitet, och följa de styrdokument som reglerar skolbibliotekets verksamhet. Styrdokumenterna som föreskriver hur det ”nya skolbibliotekets” uppdrag ska se ut är skollagen, bibliotekslagen och läroplanen.

Nackas kommunala biblioteksplan

Ett förslag till nationell biblioteksstrategi, Demokratins skattkammare, har utarbetats och presenterades redan år 2019. Syftet med strategin var att främja kvalitetsutveckling och samverkan i det allmänna biblioteksväsendet. Regeringen tillsatte i enlighet med strategin därefter en särskild utredare, Gustav Fridolin, vars uppdrag var att stärka skolbiblioteken. Utredningen, den så kallade Skolbibliotek för bildningsväsendet och utbildning SOU 2021:3, skulle undersöka hur alla elever i Sverige ska få en likvärdig tillgång till skolbibliotek.

Enligt bibliotekslagen ska varje kommun och landsting ha en gällande biblioteksplan. Nacka kommuns biblioteksplan innebär i nuläget inget förtydligande gällande skolbibliotek. Många kommuner i Sverige har tydliggjort i biblioteksplanen hur arbetet med att utveckla skolbibliotek ska gå till, t.ex. Stockholm.

Målbild för Valfärd skolas skolbibliotek

Målet är att alla skolor/enheter inom Valfärd skola har ett skolbibliotek med en skolbibliotekarie/skolbiblioteksansvarig. Skolbiblioteken inom Valfärd skola ska vara en integrerad pedagogisk resurs som bidrar till att ge eleverna läslust och en grund till det livslånga lärandet. Detta är ett led i skolornas systematiska arbete med elevernas språk-, läs- och skrivutveckling för att alla elever ska nå en ökad måluppfyllelse. Skolbiblioteken bör också ta en aktiv roll i arbetet med elevernas medie- och informationskunnighet (MIK). Varje skola behöver därför formulera

en skolbiblioteksplan med utgångspunkt från de lokala förutsättningarna nedanstående strävansmål som utgångspunkt.

Skolorna ska då sträva mot:

Språkutvecklande
arbetsätt på alla
stadier och i alla ämnen
inom Valfärd skola

Läsintresse och
läsengagemang hos alla
våra barn och elever

Medie- och
informationskunnighet
för alla inom
Valfärd skola

För att nå detta inom de närmaste åren bör vi satsa på

Fysiska bibliotek
på alla våra skolor

Bemannade
bibliotek på alla
våra skolor

Vässad kompetens

Förskolebibliotek

Genom

SAMVERKAN

Vad krävs för att realisera
planen på din skola?

Den lokala skolbiblioteksplanen

I ett systematiskt kvalitetsarbete kan skolbiblioteket stegvis utvecklas för att nå upp till de kvalitetskrav som ställs i läroplan och skollag.

Reflektera över hur skolbiblioteket används på er skola. Kartlägg verksamheten, och identifiera förutsättningar och resurser för att genomföra förbättringar. Ni kan ta hjälp av analysfrågorna ur denna väglednings samtalsunderlag. Ni kan också använda Halmstads barn och ungdomsförvaltnings *Taxonomi för skola med skolbibliotek* för att göra en nulägesanalys av verksamheten på er enhet.

Ytterligare ett analysmaterial att använda är Skolverkets Kolla din skola <http://kolladinskola.se/1425.aspx>.

Förslag till struktur för biblioteksplan för enskild skola

Här kommer ett förslag på hur en lokal biblioteksplan för skolan kan struktureras, utifrån de styrdokument som reglerar skolbiblioteken och utifrån skolans lokala förutsättningar.

Måldokument för X skolas skolbibliotek läsåret/läsåren

Skolbibliotekets uppdrag har formats utifrån skollag och läroplan. *Utifrån* en nulägesanalys av enhetens skolbibliotek och dess verksamhet har vi formulerat ett måldokument för det närmaste läsåret/läsåren.

Skolbibliotekets uppdrag

- Skolbiblioteket ska vara ...
- Biblioteket ska vara öppet och bemannat ...
- Skolbiblioteket ska tillhandahålla ...
- Samarbetet med lärarna kan ske genom att ...

Mål för läsåret/läsåren?

- ...
- ...
- ...

Vårt bibliotek ska

- ...
- ...
- ...

Våra prioriterade områden under läsåret är

- ...
- ...
- ...

Detta gör vi under läsåret/läsåren för att uppnå målen

- ...
- ...
- ...

Ansvarsfördelning

- ...
- ...
- ...

Uppföljning – har vi nått läsårets mål?

- ...
- ...
- ...

Vad är nästa steg?

- ...
- ...
- ...

För Välfärd skola, februari 2020. Britt Olofsson Santoft och Anna Strid, språk-, läs- och skrivutvecklare.

LÄS VIDARE

Världens bästa böcker av Cilla Dalén.

Barn- och ungdomsbokskatalogen.

Skolbibliotek som pedagogisk investering av Sofia Malmberg.

Bibliotekarien som medpedagog av Sofia Malmberg.

Skolbibliotek En handbok för skolbiblioteksansvariga av Sofia Malmberg.

LÄNKAR

[Skolbibliotek i världsklass](#)

<http://www.skolverket.se/skolutveckling/resurser-for-larande/skolbibliotek>

<http://www.legimus.se/100295/skolbibliotek>

[Kolla din skola – självskattning för skolbibliotek](#)

1.1. Hur hitta bra litteratur och bra länkar?

Det bemannade skolbiblioteket kan, när det fungerar som bäst, vara motorn i det läsfrämjande arbetet på skolan. Skolbibliotekarien kan hjälpa varje elev att hitta rätt bok i rätt ögonblick, inspirera till läsning, stötta och samarbeta med lärarna, säkra skolans innehav av fysiska böcker av god kvalitet, samt stödja eleverna i deras informationssökning. Här nedan har Karin Mossed, skolbibliotekarie vid Nacka gymnasium ("Ett skolbibliotek i världsklass" för tionde året i rad) sammanställt ett antal användbara länkar som hjälper såväl lärare som elever att navigera i bokhavet.

LÄNKAR OCH TIPS

- [BTJ:s förlagsdagar](#) (Bibliotekstjänst)
- [BTJ:s tipsböcker](#)
- [Bokprovnigen](#) (Svenska barnboksinstitutet)
- [Barnens bibliotek](#)
- [Barn- och ungdomsbokskatalogen](#) (Kulturrådet)
- [New Swedish Books](#) (Kulturrådet)
- [Opsis Barnkultur](#)
- [Bazar Masarin](#)
- [Malmö universitets sökguider](#)
- Dagspress
- Förlagens nyhetsbrev

LITTERÄRA PRISER

- [ALMA, Litteraturpriset till Astrid Lindgrens minne](#) (Kulturrådet)
- [Augustpriset](#) (Svenska förläggarföreningen)
- [Peter-Pan-priset](#) (IBBY)
- [Biblioteksförningens olika utmärkelser](#)
- [Barnradions bokpris](#)

SOCIALA MEDIER

Instagram:

- Olika hashtags: #skolbibliotek, #barnböcker, #ungdomsböcker, #barnlitteratur, #ungdomslitteratur m.fl.
- Olika konton, kolla t.ex. senaste numret av Bazar Masarin!

Facebook:

- [Forum för barn- och ungdomsbibliotekarier och andra med samma fokus](#)
- [Skolbibliotekssamtal](#)

12. Fler resurser i undervisningen

Förskolans och skolans verksamhet är komplex och kunskapsintensiv. Ibland är det svårt att räkna till. För att bli framgångsrika behöver vi utveckla ett gott samarbete med dem som är allra viktigast för barnen och eleverna – deras föräldrar och vårdnadshavare. För att utveckla vår verksamhet, och därmed barnens och elevernas lärande, behöver vi använda de resurser som finns i kommunen; barn- och elevhälsan, och de digitala verktyg som finns att tillgå.

Föräldrar som resurs

De bästa förutsättningarna för barns och elevers utveckling och lärande skapas i samarbete med deras föräldrar. Föräldrars attityd, engagemang och intresse för sina barns skolgång har stor betydelse för hur barnet trivs och lär i förskola och skola.

Har föräldrarna förväntningar på att barnet ska anstränga sig och utveckla sina kunskaper och förmågor i skolan, så påverkar det barnets kunskapsutveckling positivt. Har föräldrarna förtroende för barnets förskola eller skola så finns det goda förutsättningar för att barnet har positiva förväntningar på sin skolgång.

Ett gott och förtroendefullt samarbete mellan hem och skola är en oerhört viktig faktor för att barnet ska trivas och utvecklas i förskola och skola.

Föräldrar kan ge behövlig legitimitet åt skolarbete och läraren. Förskola och skola behöver synliggöra sitt språkutvecklande arbete och tillvarata föräldrars initiativ om goda förutsättningar och hög legitimitet ska skapas. Hur skapar vi goda förutsättningar för ett gott samarbete mellan förskola/skola och hem och hur skapar vi ett samarbete som gynnar barns språk-, läs- och skrivutveckling?

I möten med föräldrar:

- Beskriv, vid ett föräldramöte, hur viktig föräldrarnas attityd är för sina barns skolframgång. Hänvisa gärna till forskning. (Hattie 2009.)
- Berätta för föräldrarna hur de kan bidra till sina barns språk- och kunskapsutveckling genom att visa intresse för, fråga och samtala om innehållet i undervisningen.
- Ge föräldrar inblick i det språkutvecklande arbetet genom att ordna föräldramöten som handlar om barns/elevs språkutveckling, t.ex. betydelsen av föräldrars högläsning för barns läsutveckling eller betydelsen av ett rikt ordförråd.
- Förklara hur viktigt det är med högläsning hemma, inte bara för de allra yngsta, utan också för dem som lärt sig läsa. Beskriv hur lässtunden kan gynna läsförståelsen.
- Anordna bokprat i skolans bibliotek för föräldrar.
- Låt föräldramötet handla om olika metoder för barns/elevs läsinläring.

- Låt eleverna visa sina föräldrar hur de arbetat med ett eller flera ämnesområden och vad de lärt sig.
- Informera föräldrarna om hur er förskola eller skola arbetar med att tidigt upptäcka barn och elever i språk-, läs-, eller skrivsvårigheter och hur ni arbetar med extra anpassningar och särskilt stöd för elever som behöver det.
- Erbjud föräldrar till barn med läs- och skrivsvårigheter/dyslexi en informationskväll kring vilken hjälp de kan förvänta sig från skolan, PYS-paragrafen, anpassningar vid prov etc.
- Starta studiecirkel kring små barns språkutveckling för föräldrar och mor/farföräldrar.
- Informera föräldrar om viktiga språkutvecklande aktiviteter såsom högläsning genom informationsblad.
- Elevledda utvecklingssamtal är ett sätt att öka engagemanget och delaktigheten i elevernas lärande.
- Utarbeta en gemensam läxpolicy på skolan. Läxors vara eller inte vara är ett omdebatterat ämne. Forskningen ger inga tydliga eller entydiga svar på om hemuppgifter bidrar till att höja kunskapsnivån. I styrdokumentet för skolan finns inte heller några bestämmelser om läxor. Det är upp till varje rektor att besluta om hemuppgifter och läxor. Därför är det viktigt att man på varje skola diskuterar och reflekterar över om och hur man vill arbeta med läxor som en del av den pedagogiska verksamheten. Om man väljer att ge eleverna läxor är det viktigt att ha ett gemensamt förhållningssätt och att detta är tydliggjort i ett policydokument som elever, pedagoger och föräldrar är väl insatta i. Informera föräldrarna om hur ni resonerar kring läxor. Läxorna kan då bli en mötesplats mellan hem och skola. Läxor måste vara mycket tydliga eftersom de ska kunna genomföras på egen hand utan lärarens stöd. Det är också av stor betydelse att läxorna förbereds, förklaras och följs upp. Undervisningstid bör ägnas åt att samtala om, diskutera och använda innehållet i läxan.
- Läs mer i: Läxor i praktiken – ett stödmaterial om läxor i skolan, Skolverket 2014 och Westlund, I. (2004, 2007, 2013).

Barn och elevhälsan som resurs

Det centrala [Stödteamet](#) är en del av barn och elevhälsan i Nacka. I gruppen arbetar tal- och specialpedagoger, hörselpedagog, hälso- och motorikpedagog samt logoped. De olika professionerna har specialkompetens inom områdena språk-, läs- och skrivutveckling, hörsel/hörselnedsättning samt motorik, ergonomi och anpassad fysisk aktivitet.

Stödteamet erbjuder spetskompetens på organisations-, grupp- och individnivå, t.ex:

- Kompetensutveckling i form av föreläsningar och kurser till lärare och annan personal i förskola, skola och fritidshem.
- Specialpedagogiskt nätverk.
- Stöd i utvecklandet av tillgängliga lärmiljöer, t.ex. visuellt stöd (TAKK, bildstöd) eller anpassningar av ljudmiljön.
- Specialpedagogisk och logopedisk handledning till arbetslag i förskola, skola och fritidshem.
- Alla förskolor ska erbjudas minst ett barnhälsoteam (BHT) per termin (där specialpedagog och förskolepsykolog deltar, ibland även logoped).
- Observationer på grupp- och individnivå i förskola och skola.
- Specialpedagogiska och/eller logopediska kartläggningar.
- Stöd i att omsätta utredningsresultat till pedagogiska anpassningar.
- Hälsofrämjande stödinsatser med specialpedagogiskt hundteam.
- Stöd vid frånvaroproblematik.
- Den digitala tjänsten ”Fråga logopeden”.
- Digitalt råd och stöd i specialpedagogiska frågor.

Insatser och tjänster erbjuds förskolechefer och rektorer i förskolor och skolor och riktar sig till barn, elever, personal och föräldrar.

Läs mer på barn och elevhälsans hemsida om de insatser (på organisations-, grupp- och individnivå) som pedagog- och logopedgruppen erbjuder: [Barn och elevhälsan i Nacka](#)

Digitala verktyg som resurs

”Skolan ska bidra till att eleverna utvecklar förståelse för hur digitaliseringen påverkar individen och samhällets utveckling. Alla elever ska ges möjlighet att utveckla sin förmåga att använda digital teknik. De ska även ges möjlighet att utveckla ett kritiskt och ansvarsfullt förhållningssätt till digital teknik, för att kunna se möjligheter och förstå risker samt kunna värdera information.” (Lgr22 s. 8.)

Att använda sig av digitala verktyg och läresurser är en självklarhet i dagens skola. Digitala verktyg erbjuder en mängd olika möjligheter. De är effektiva som skrivredskap, för att söka information, ta del av text, bild och film. Med hjälp av verktygen kan eleverna dokumentera, dela information med andra, göra presentationer, lyssna, vara interaktiv i realtid. Eleverna kan också använda sig av program som underlättar att läsa eller skriva, de kan använda sig av pedagogiska program för att träna färdigheter eller själva skapa hemsidor eller program.

Lärare behöver planera sin undervisning, granska, värdera, välja och använda de lärverktyg och läresurser som bäst gagnar målen. Digitala lärverktyg bör användas i högre grad vid stigande ålder.

Elever och lärare i Nackas kommunala förskolor och skolor kan utan kostnad använda en mängd digitala resurser som talsynteser på ett stort antal språk, rättstavningsprogram både på svenska och engelska, tränande digitala resurser m.m. Kommunlicenser och serviceavtal möjliggör nedladdning från elevsajten.se. Alla barn och elever har också fri tillgång till inlästa läromedel via Inläsningstjänst. De digitala resurserna får användas både i skolan och i hemmet. Flera av dessa är också gratis. En översikt med beskrivning av de digitala resurser som är tillgängliga för Nackas kommunala förskolor och skolor presenteras på www.nacka.se/digitalaresurser

LÄS VIDARE

Kodknäckarna – stöd vid språkutveckling och dyslexi – forskning, informationsfilmer m.m. för föräldrar och lärare <http://www.kodknackarna.se>

[Lärverktyg inom Nackas kommunala skolor. Här får du information om en mängd digitala lärverktyg.](#)

13. Samtalsunderlag – att utveckla språket i alla åldrar och i alla ämnen

Lärare behöver få utrymme att tillsammans samtala om sin yrkespraktik och koppla den till aktuell forskning. Genom att i ett sådant kollegialt samtal använda ett gemensamt professionellt språk kan vi utveckla vår undervisning och barnens och elevernas lärande. Hur kan ni då använda innehållet i vägledningen för att utveckla arbetet på er förskola/skola med barnens/elevernas språk-, läs och skrivutveckling?

Använd samtalsfrågorna som en hjälp att identifiera och inventera goda exempel på vad ni redan gör i det språk-, läs- och skrivutvecklande arbetet, varför ni gör det och vad ni behöver utveckla. Fokusera på något som är angeläget för alla. Välj något ni bedömer som viktigast just nu och vad ni kan låta bli. Det är av stor betydelse att våga prioritera. Ta sikte på vissa mål och var uthållig. Läs, diskutera, pröva och utvärdera en aspekt i taget.

I vägledningen hänvisas till en stor mängd litteratur, länkar till fördjupningsmaterial hos Skolverket samt filmer som kan utgöra underlag för fördjupning inom något område. Man kan i en lärargrupp välja att läsa en bok tillsammans och på det sättet fördjupa sina kunskaper inom ett specifikt område. Ni kan också välja att se filmer från UR som belyser språkutvecklande arbetssätt och som kan inspirera till samtal, och systematiskt pröva metoder i er lärarpraktik. Arbeta gärna vidare med något av Skolverkets utvecklingspaket. Planera tillsammans, pröva och utvärdera!

Först finner ni några övergripande frågor som vänder sig till alla lärarkategorier och sedan följer frågor som är riktade till lärare i förskola och skola, på olika stadier och i olika ämnen. Välj vilka frågor ni har behov av att diskutera på er enhet, och i vilken ordning.

Hur undervisar vi idag?

1. Hur undervisar vi idag för att systematiskt främja barnens/elevernas språkutveckling? (T.ex. ordförråd, begreppsutveckling, ämnesspecifikt språk.)
2. Hur undervisar vi idag för att systematiskt främja barnens/elevernas läsutveckling? (T.ex. fonologisk medvetenhet, ordavkodningsförmåga, läsförståelse, läsintresse, textsamtal, genrer.)
3. Hur undervisar vi idag för att systematiskt främja barnens/elevernas skrivutveckling? (T.ex. form och funktion i skrivandet, gensvar, olika skrivredskap, skrivande i olika genrer och ämnen.)
4. Hur undervisar vi idag för att systematiskt främja barnens/elevernas lärande i utmaningszonen? (T.ex. kognitivt utmanande uppgifter med stöttning, hög tilltro till elevernas kapacitet.)

5. Vilka är de största utmaningar vi möter vi i språk-, läs- och skrivundervisningen?
6. Vad behöver vi/vill vi utveckla? Varför just detta? Vad vill vi uppnå?
7. Vem leder utvecklingsarbetet? Tidsplan? Hur dokumenterar vi arbetet? Utvärdering? Uppföljning?

Läs, diskutera och reflektera kring innehållet i vägledningen i förhållande till den egna undervisningen och barnens och elevernas lärande. Läs inledningen, och det eller de avsnitt som gäller er verksamhet; förskola/förskoleklass, fritidshem eller stadium. Starta till exempel med att var och en enskilt läser igenom vägledningsavsnitten och kommenterar de delar ni tycker är intressanta/viktiga eller förvånande. Alternativt de ni är enig med (+), oenig med (-) och de delar ni eventuellt inte förstår eller vill lära er mer om (?).

Välj sedan ut och fördjupa er i de frågor som är relevanta för er verksamhet.

Förskola

1. Hur planerar vi undervisningen för att barnen ska utveckla sitt ord- och begreppsförråd inom olika ämnesområden? (I vardagssituationer, under leken inne och ute samt i lärarstyrda aktiviteter.)
2. Vilka metoder använder vi för att skapa ett gott grupp- och samtalsklimat där alla barn kommer till tals och utveckla sitt aktiva lyssnande?
3. Hur stödjer den fysiska miljön i vår förskola/på vår avdelning barnens språkutveckling och deras intresse för läs- och skrivaktiviteter?
4. Hur skapar vi tillfällen för samtal ”en-till-en” med barnen?
5. Hur mycket skärmtid har barnen i vår förskola? När, hur och varför använder vi digitala lärverktyg i vår undervisning?
6. Hur planerar och genomför vi interaktiv/dialogisk högläsning?
7. Hur undervisar vi för att stödja barnens utveckling av språklig medvetenhet och bokstavskunskap? Sker undervisningen i en lekfull och glädjeskapande kontext och med hjälp av ett kollaborativt lärande?
8. Hur gör vi för att upptäcka barn som behöver extra anpassningar och/eller särskilt stöd i sin språkutveckling, och hur anpassar vi pedagogiken för att tillgodose behoven?
9. Hur ger vi barnen möjligheter att lyckas med uppgifter, och hur gör vi för att ge dem ”lagom” utmaningar?
10. Hur samverkar vi med föräldrar/vårdnadshavare när det gäller barnens språkutveckling?

Förskoleklass

1. Hur planerar vi undervisningen för att barnen ska utveckla sitt ord- och begreppsförråd inom olika ämnesområden? (I vardagssituationer, under leken inne och ute samt i lärarstyrda aktiviteter.)
2. Vilka metoder använder vi för att skapa ett gott grupp- och samtalsklimat där alla barn kommer till tals och utveckla sitt aktiva lyssnande?
3. Hur stödjer den fysiska miljön i vår förskoleklass barnens språkutveckling och deras intresse för läs- och skrivaktiviteter?
4. Hur stödjer vårt arbete barnens eget läsande och skrivande (eller lek-läsande och -skrivande)?
5. Hur mycket skärmtid har barnen i vår förskoleklass? När, hur och varför använder vi digitala lärverktyg i vår undervisning?
6. Hur skapar vi tillfällen för samtal ”en-till-en” med barnen?
7. Hur planerar och genomför vi interaktiv/dialogisk högläsning?
8. Hur planerar vi undervisningen för att alla barn ska vidareutveckla sin språkliga (framför allt fonologiska och fonemiska) medvetenhet och funktionella bokstavskunskap? Sker undervisningen i en lekfull och glädjeskapande kontext och med hjälp av ett kollaborativt lärande?
9. Hur ger vi barnen möjligheter att lyckas med uppgifter, och hur ger vi dem ”lagom” utmaningar?
10. Hur samarbetar vi med specialpedagog/lärare/logoped kring resultaten av kartläggningsmaterialet Hitta språket och Bornholmsmodellens fonologiska kartläggning, och hur anpassar vi undervisningen för att möta elevernas behov?
11. Hur samverkar vi med föräldrar/vårdnadshavare när det gäller barnens språk-läs- och skrivutveckling?

Årskurs 1–3

1. Vilka rutiner har vi för att formulera språkmål i våra planeringar? Hur planerar vi undervisningen så att eleverna vidareutvecklar sitt resonemangsspråk och sitt ämnesspecifika ord- och begreppsförråd? Vilka metoder använder vi för att utveckla elevernas begreppsförståelse i olika ämnen?
2. Vilka metoder använder vi för att skapa ett gott grupp- och samtalsklimat där alla elever kommer till tals och utvecklar sitt aktiva lyssnande?
3. Hur planerar vi för att gynna det kollaborativa lärandet så att goda möjligheter till interaktion mellan elever ges? (Parvis, mindre grupp, helklass.)
4. Vilka metoder använder vi i den grundläggande läsundervisningen för att alla elever ska ha en fungerande avkodningsförmåga senast när de lämnar åk 1?
5. Hur arbetar vi med explicit (direkt) skrivundervisning? Vilket stöd får eleverna i sin skrivprocess (före, under och efter sitt skrivande)?
6. Vilka olika texttyper får våra elever möta i åk 1–3?

7. Hur arbetar vi med interaktiv/dialogisk högläsning?
8. När, hur och varför använder vi digitala lärverktyg i vår undervisning?
9. Hur lär vi eleverna använda de lässtrategier som goda läsare omedvetet använder?
10. Hur stimulerar vi våra elevers läsintresse och läsglädje?
11. Vilka rutiner har vi för arbetet med kartläggningsmaterialet Hitta språket (förskoleklass) och bedömningsstödet för åk 1? Hur kartlägger vi elevernas läs- och skrivutveckling under de första skolåren?
12. Hur samverkar vi med föräldrar/vårdnadshavare när det gäller barnens språk- läs- och skrivutveckling?
13. Hur ser våra rutiner för samverkan med förskola, förskoleklass och årskurs fyra ut? Hur skapar vi bra övergångar generellt för alla barn/elever mellan skolformer och -stadier, och specifikt för de barn som behöver extra stöd?

Årskurs 4–9

1. Vilka rutiner har vi för att formulera språkmål i våra planeringar? Hur planerar vi undervisningen så att eleverna vidareutvecklar sitt ämnesspecifika ord- och begreppsförråd? Vilka metoder använder vi för att utveckla elevernas begreppsförståelse i olika ämnen?
2. Vilka metoder använder vi för att skapa ett gott grupp- och samtalsklimat där alla elever kommer till tals och utvecklar sitt aktiva lyssnande?
3. Hur planerar vi för att gynna det kollaborativa lärandet så att goda möjligheter till interaktion mellan elever ges? Samtal mellan elever parvis, i mindre grupp och i hela klassen?
4. Hur stimulerar vi våra elevers läsintresse och läsglädje?
5. Vilka olika texttyper får våra elever möta i undervisningen i olika årskurser?
6. Hur arbetar vi med interaktiv/dialogisk högläsning? (Samtala före, under och efter läsning, återberätta, sammanfatta, förstå.)
7. Hur lär vi eleverna använda de lässtrategier som goda läsare omedvetet använder? (Explicit undervisning, modellinlärning, minilektioner etc.)
8. Vilka utmaningar och hinder finns i de texter vi använder i undervisningen? Vilken stöttning får eleverna för att klara dessa utmaningar och hinder?
9. Vilka metoder använder vi för att veta om eleverna har förstått det de läst?
10. Hur tränar vi eleverna att kritiskt granska texter?
11. Hur arbetar vi med explicit (direkt) skrivundervisning? Vilket stöd får eleverna i sin skrivprocess (före, under efter sitt skrivande)?
12. Hur undervisar vi om hur man skriver olika typer av texter (sakprosa, lab-rapporter, instruktioner, berättande texter, argumenterande texter etc.)?
13. Hur använder vi läsande för att undervisa i skrivande?
14. Hur kan vi öka elevernas motivation för skrivandet?

15. Vilka läromedel använder ni och varför just dessa?

Fritidshem

1. Hur arbetar vi idag för att systematiskt främja elevernas språkutveckling? (T.ex. ordförråd, begreppsutveckling, ämnesspecifikt språk.)
2. Hur planerar vi undervisningen för att eleverna ska utveckla sitt ord- och begreppsförråd inom olika områden, t.ex. i vardagssituationer, under leken inne och ute samt i vuxenstyrda aktiviteter?
3. Hur arbetar vi idag för att systematiskt främja elevernas läsutveckling?
4. Hur skapar vi en stimulerande läsmiljö för eleverna på fritids?
5. Hur arbetar vi med interaktiv/dialogisk högläsning? (Tid, grupp, enskilt, introduktion, samtal före, under och efter läsning, återberättande, texttyper och textförståelse.)
6. Hur arbetar vi idag för att systematiskt främja elevernas lärande i det sociala samspelet? (Hög tilltro till förmåga att samarbeta, lyssna på instruktioner, ta hänsyn till varandra, våga uttrycka sin åsikt etc.)
7. Hur skapar vi möjligheter för samtal ”en-till-en” med barnen?
8. Vilka utmaningar är de största vi möter i arbetet med språkutveckling på fritids?
9. Vad behöver/ vill vi utveckla? Varför just detta? Vad vill vi uppnå? Finns det fortbildning att tillgå?
10. Vem leder utvecklingsarbetet? Tidsplan? Hur dokumenterar vi arbetet? Hur utvärderar vi och följer upp?

Gymnasieskola

1. Vilka rutiner har vi för att formulera språkmål i våra planeringar? Hur planerar vi undervisningen så att eleverna vidareutvecklar sitt ämnesspecifika ord- och begreppsförråd? Vilka metoder använder vi för att utveckla elevernas begreppsförståelse i olika ämnen?
2. Vilka metoder använder vi för att skapa ett gott grupp- och samtalsklimat där alla elever kommer till tals och utvecklar sitt aktiva lyssnande?
3. Hur planerar vi för att gynna det kollaborativa lärandet så att goda möjligheter till interaktion mellan elever ges? Samtal mellan elever parvis, i mindre grupp och i hela klassen?
4. Hur stimulerar vi våra elevers läsintresse och läsglädje?
5. Hur säkerställer vi att alla elever har en åldersadekvat läsförståelse? Hur arbetar vi med de elever som inte har det?
6. Vilka olika texttyper får våra elever möta i undervisningen i olika kurser?
7. Hur ser vi att eleverna använder de lässtrategier som goda läsare omedvetet använder? (Explicit undervisning, modellinlärning, minilektioner etc.) Hur stöttar vi de elever som har bristande strategier?

8. Vilka metoder använder vi för att veta om eleverna har förstått det de läst?
9. Hur tränar vi eleverna att kritiskt granska texter?
10. Hur ser samarbetet med skolbiblioteket ut i de olika ämnena?
11. Hur arbetar vi med explicit (direkt) skrivundervisning? Vilket stöd får eleverna i sin skrivprocess (före, under efter sitt skrivande)?
12. Hur undervisar vi om hur eleverna går tillväga när de ska välja mellan olika sätt att strukturera en text utifrån textens syfte och mål och vad eleverna vet om sina mottagare?
13. Hur använder vi läsande för att undervisa i skrivande?
14. Hur undervisar vi för att eleverna ska kunna sammanställa stora mängder text i den egna produktionen?
15. Vilka läromedel använder vi och varför just dessa?

Läxor

1. Om vi ger läxor, varför gör vi det?
2. Vad är en läxa? Vilka olika sorters läxor ger ni på er skola?
3. Är våra läxor möjliga att utföra för alla elever eller kräver de hjälp?
4. På vilket sätt är läxan en integrerad del av den pågående undervisningen?
5. Hur följer vi upp läxor?
6. Använder vi det som eleverna producerar hemma som bedömningsunderlag?

Frågor att samtala om vid planering av ett arbetsområde

Planera en samling, en lektion, ett tema eller ett arbetsområde tillsammans.

1. Får eleverna tillsammans med läraren möjlighet att inventera vad de redan kan inom området och förstå vad de behöver lära mer om?
2. Är lärandemålen tydliga? Finns det språkliga lärandemål?
3. Vad inom detta är kognitivt utmanade för eleverna? Hur stöttar vi dem i att lyckas med utmaningarna?
4. Vilka viktiga begrepp inom området behöver presenteras och förklaras? När och hur?
5. Hur stöttar vi eleverna så att de förstår och själva kan använda de ämnesspecifika ord och begrepp som hör till arbetsområdet?
6. Hur använder vi visuellt och taktilt stöd i form av bilder, filmer, diagram, kartor, objekt etc. för att öka förståelsen?
7. Hur kan vi stötta eleverna att läsa och förstå texter som används i arbetsområdet – innan, under och efter läsningen?
8. Vad i texternas språk kan utgöra ett hinder för elevernas lärande?
9. Hur stöttas eleverna i sitt skrivande i det här arbetsområdet?

10. Gemensamt skrivande som läraren leder? Läraren visar modelltexter? Synliggöra språkliga drag i texttypen? Synliggöra olika texttypers särart och innehåll?
11. Ingår kollaborativt lärande där goda möjligheter till interaktion mellan elever ges? Samtal mellan elever parvis, i mindre grupp och i hela klassen?
12. Får eleverna reflektera över vad de lärt sig?
13. Finns det en modell för hur lärandet följs upp och hur eleverna får återkoppling?
14. Hur gick det? Utvärdera tillsammans.

Höga förväntningar

1. Vad är en kognitivt utmanande uppgift i ditt ämne?
2. Hur ger vi eleverna redskap (stöttning) att klara kognitivt utmanande uppgifter?
3. På vilka olika sätt utmanar vi eleverna till att ta nästa steg?

Formativ bedömning

1. Hur vet vi vad barnen och eleverna har förstått och lärt av undervisnings-situationens/lektionens innehåll? Hur upptäcker vi missförstånd? Har vi några metoder för detta?
2. Hur använder du informationen för att planera nästa steg i undervisningen?
3. Vilka metoder använder du för att ge eleverna framåtsyftande återkoppling?
4. Vilka metoder använder du för att stödja eleverna att ge varandra konstruktiv återkoppling?

Elever i språk-, läs- och skrivsvårigheter

1. Hur arbetar vi på vår förskola/skola för att utveckla gott självförtroende hos alla barn och elever i förhållande till deras lärande?
2. Hur arbetar vi förebyggande på vår förskola/skola för att stärka språkutvecklingen, språkförståelsen och den språkliga medvetenheten hos barnen/eleverna?
3. Vilka rutiner har vi på vår förskola eller skola för att tidigt uppmärksamma barn eller elever i:
 - språksvårigheter
 - skrivsvårigheter
 - lässvårigheter.
4. Hur identifierar vi orsakerna till svårigheterna?
5. Hur utreds barnets/elevens behov på vår förskola/skola?
6. Hur ser insatserna ut för elever i språk-, läs-, eller skrivsvårigheter? (Tidiga, systematiska, strukturerade, intensiva.)

7. Hur använder vi digitala verktyg för barn/elever i språk-, läs- och skrivsvårigheter? (Träna, kompensera.)
8. Vilket eller vilka ovanstående områden identifierar vi som utvecklingsområden på vår förskola eller skola?

Digitala lärverktyg som pedagogisk resurs

1. När, hur och varför använder vi digitala lärverktyg i vår undervisning?
2. Vilka regler har vi på vår skola kring mobiltelefoner?
3. Hur förhåller vi oss till begreppet "med stigande ålder"?
4. Vad gör vi från skolans sida för att begränsa våra elevers totala skärmtid?
5. Hur gör vi när vi väljer och värderar digitala lärverktyg (tränande och kompenserande program)?
6. Vilken lärandepotential finns i lärverktyget?
7. Vilka förmågor kan eleven utveckla genom att använda lärverktyget?

Källförteckning, lästips och länkar

- Adams, Marilyn J. (1990). *Beginning to Read*: Massachusetts Institute of Technology.
- Alatalo, T. (2021). *Högläsning: didaktik för språk-, läs- och skrivutveckling*. (1 uppl.) Lund: Studentlitteratur.
- Allington, R.L. (2001). *What really matters for struggling readers*. Boston: Pearson Inc.
- Althoof, J. & Nyberg, R. (1992) *Språklådan*. Alfabeta. Stockholm.
- Andreasson, A. & Allard, B. (2015). *Lärande lek i förskoleklass*. Lärarförlaget.
- Antonovsky, A. (2005). *Hälsans mysterium*. Stockholm: Natur och kultur.
- Arnqvist, A. (1993). *Barns språkutveckling*: Studentlitteratur, Lund.
- Bjar, L. & Liberg, C. (2003, 2010) *Barn utvecklar sitt språk*: Studentlitteratur, Lund.
- Björk, M, & Liberg, C. (2007). *Vägar in i skriftspråket – tillsammans och på egen hand*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Björk-Willén, P. (2022). Ifous fokuserar: *Språkutvecklande förskola. En kunskapsöversikt om språkutvecklande arbete i förskola*. Ifous rapportserie 2022:1. Stockholm: Ifous.
- Brudholm, M. (2002). *Laeseförståelse – hvorfor og hvordan?* Köpenhamn: Alinea.
- Bråten, I. (red.). (2008). *Läsförståelse i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Bylander, H. I. & Thomsen, I. B. (2008), bearbetad till svenska av Frylmark, A. (2009) *Språka och lek – Språklekar för barn från 2 till 9 år med ett eller flera språk*. Mölle: SPF-utbildning.
- Calkins, L. (2001). *Skrivundervisning*. Göteborg: UBS.
- Carlberg Eriksson, E. (2011). *Språkstörning – en pedagogisk utmaning*. Härnösand: Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- Chambers, A. (2014). *Böcker inom och omkring oss*. Gilla böcker.
- Chambers, A. (2015) *Böcker inom oss och omkring oss*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Cummins, J. (2007). *What works? Research into practice*. [Länk till webbplats](#)
- Dalén, C. (2022) *Världens bästa böcker*. Stockholm: Natur & Kultur.
- DeBruin-Parecki, A. van Kleeck, A. & Gear, S.(red). (2016). *Utveckla förståelse i förskolan. En grund för god läsutveckling*. Lund: Studentlitteratur.
- Doverborg, E., Pramling, N. & Pramling Samuelsson I. (2013). *Att undervisa barn i förskolan*. Stockholm: Liber AB.
- Druid Glentow, B. (2006). *Förebygg och åtgärda läs- och skrivsvårigheter*. Stockholm: Natur och kultur.
- Dweck, C.S. (2015). *Mindset. Du blir vad du tänker*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Edfelt, D., Sjölund, A., Jahn, C., & Reuterswärd, M. (2019). *Tydliggörande pedagogik i förskolan*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Edwards, A. (2008). *Bilderbokens mångfald och möjligheter*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Elbro, C. (2004). *Läsning och läsundervisning*. (1. uppl.) Stockholm: Liber.
- Eriksen-Hagtvet, B & Pálsdóttir, H. (2002). *Skriftspråsutveckling genom lek*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Eriksen-Hagtvet, B. (2004). *Språkestimulering. Del 1*. Stockholm: Natur & Kultur.

- Eriksen-Hagtvet, B. (2004). *Språkstimulering. Del 2*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Eriksen-Hagtvet, B & Pálsdóttir, H. (1998). *Lek med språket*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Espenakk, U, Frost, J. m.fl.. (2013). *Nya TRAS – observation av språk i dagligt samspel*. Nypon förlag.
- Fisher, D. & Hattie, J (2018). *Framgångsrik undervisning i literacy*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Fast, C (2011). *Att läsa och skriva i förskolan*. Studentlitteratur.
- Fast, C (2019). *Literacy- i familj, förskola och skola*. Studentlitteratur.
- Frank, E. & Herrlin, K. (2019). *Avkodning*. I K. Forsling, & C. Tjernberg (Red.), *Läsundervisningens grunder* (s. 57–70). Malmö: Gleerups.
- Forsling, K. & Tjernberg, C. (2020). *Skrivundervisningens grunder*. Gleerups utbildning AB.
- Fridolfsson, I. (2008). *Grunderna i läs- och skrivinlärning*. Lund: Studentlitteratur.
- Fridolfsson, I. (2019). *Vallmodellerna – Balanserad läs- och skrivinlärning*. Lund: Studentlitteratur.
- Frylmark, A. (2002). *Språklekar i skolan*. OrdAF. Beställning av boken: [OrdAF och Astrid Frylmark](#)
- Frykholm m.fl. (2007). Att läsa och skriva Diva portal.
- Gambrell, LB (2011) Seven rules of engagement: What´s most important to know about motivation to read.
- Gear, A (2015). *Att läsa faktatexter*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Gear, A (2016). *Att skriva faktatexter*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Gibbons, P. (2013). *Lyft språket, lyft tänkandet – Språk och lärande*. Lund: Studentlitteratur.
- Gibbons, P (2018). *Stärk språket, stärk lärandet*. (Femte upplagan) Lund: Studentlitteratur.
- Goldberg, G (2017). *Att utveckla självständiga läsare*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Gough, P. B., & Tunmer, W. E. (1986). *Decoding, reading, and reading disability*. RASE: Remedial & Special Education, 7(1), 6–10.
- Hagtvet, B. (2009). *När riskbarn möter klassrumspraxis*. I L. Bjar & A. Frylmark (Red.), *Barn läser och skriver* (s. 169–192). Lund: Studentlitteratur.
- Hallin, A.E. (2019). *Förstå och arbeta med språkstörning*. Lärpocket. Stockholm: Natur & Kultur.
- Hallin, A.E. & Reuterskiöld, C. (2021). *Vårt att veta om språkstörning*. Förskolepocket. Stockholm: Natur & Kultur.
- Hattie, J. (2012) *Synligt lärande för lärare*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Herlitz, K. *Skönlitteratur i undervisningen*.
- Herrlin, K., Frank, E. & Ackesjö, H. (2019): *Förskoleklassens didaktik*. Stockholm: Natur & Kultur. Andra utgåvan.
- Håkansson, J. & Sundberg, D. (2012). *Utmärkt undervisning: framgångsfaktorer i svensk och internationell belysning*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Høien, T., & Lundberg, I. (2013). *Dyslexi: från teori till praktik*. (2 uppl.). Stockholm: Natur & kultur.
- Jansson, M (2019) *Fritidshemmets möjligheter*. Studentlitteratur.

- Johansson, B. & Ring Sandell, A. *Låt språket bära – genrepedagogik i praktiken*. Hallgren & Fallgren.
- Klintwall, L. & Olofsgård Jegéus, M. (red). (2020). *Leka, prata, äta – övningar för barn med särskilda behov*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Keene, E., & Zimmerman, S. (1997). *Tankens mosaik. Om mötet mellan text och läsare*. Göteborg: Daidalos.
- Kultti, A. (2014). *Flerspråkiga barns villkor i förskolan – lärande av och på ett annat språk*. Stockholm: Liber AB.
- Kåreland, L. (2013) *Barnboken i sambället*. Studentlitteratur.
- Körling, A-M. (2017). *Textsamtal och bildpromenader*. Lärarförlaget.
- Körling, A-M. (2021). *Undervisningen mellan oss*. Lärarförlaget.
- Körling, A-M. (2022). *Väck läslusten i skolan!* Lärarförlaget.
- Lange, J. *Litterära föreställningsvärldar*.
- Liberg, C (2010). *Fördjupad analys av PIRLS 2006*. Skolverket.
- Liberg, C (2007) *Läsning handlar inte bara om svenskämnet*. Skolverket.
- Lundberg I (2010:133). *The International Dyslexia Association*.
- Lundberg, I., Olofsson, Å., & Wall, S. (1980). *Reading and spelling skills in the first school years predicted from phoneme awareness skills in kindergarten*. Scandinavian Journal of Psychology, 21, s. 159–173.
- Lundberg, I., Frost, J., & Petersen, O.-P. (1988). *Effects of an extensive program for stimulating phonological awareness in preschool children*. Reading Research Quarterly, 23, s. 263–284.
- Lundberg, I & Herrlin, K (2003, 2014). *God läsutveckling*. Stockholm: Natur och kultur.
- Lundberg, I. (2008). *God skrivutveckling*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Lundberg, I., Rydkvist, M. & Strid, A. (2018). *Bornholmsmodellen – språklekar i förskoleklass*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Malmberg, S (2017). *Skolbiblioteket som pedagogisk investering*. BTJ Förlag.
- Malmberg, S (2018). *Bibliotekarien som medpedagog*. BTJ Förlag.
- Malmberg, S (2018). *Skolbiblioteket En handbok för skolbiblioteksansvariga*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Mangen, A (2016). *What hands may tell us about reading and writing*.
- Mehlum, A. (1995). *Skrivundervisning*. Lund: Studentlitteratur.
- Myrberg, M (2001). *Att förebygga och möta läs- och skrivsvårigheter. En forskningsöversikt på uppdrag av Skolverket*.
- Myrberg, M (2007). *Dyslexi – en kunskapsöversikt*. Vetenskapsrådets rapportserie (2:2007)
- National Reading Panel (2000).
www.nichd.nih.gov/publications/pubs/nrp/documents/report.pdf
- Nottingham, J (2013). *Utmanande undervisning i klassrummet*. Stockholm: Natur & Kultur.
- PILEN-materialet <http://www.alfamax.se/pilen.php>
- Pihlgren, A. (2017). *Undervisning i förskolan – att skapa lärande undervisningsmiljöer*. Stockholm: Natur & Kultur.

- Pihlgren, A. (2022). *Språkdidaktik i fritidsbhemmet. Språkundervisning medan livet levs*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Pihlgren, A. (2023). *Samtala om högläsning och berättande i förskolan*. Gothia.
- Reichenberg, M & Lundberg, I (2011). *Läsförståelse genom strukturerade textsamtal – för elever som behöver särskilt stöd*. Stockholm: Natur och kultur.
- Riddersporre, B. & Bruce, B. (red.) (2014). *Berättande i förskolan*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Thomsen, P. (2013). *Det berättade barnet. Stimulera förskolebarn att uttrycka sig i ord*. Lund: Studentlitteratur.
- Sandell, M. (2004). *Lära sig kan alla men inte på samma sätt och inte på samma dag*. Gothia, Växjö.
- Sandström, F. *Undervisa med skönlitteratur – 99 aktiviteter*.
- SBU. (2014). *Dyslexi hos barn och ungdomar – tester och insatser. En systematisk litteraturöversikt*. Stockholm: SBU-rapport nr 225.
- Schickedanz, J. (1978). I James Christie (red). *Play and Early Literacy Development*. State University of New York Press, Albany.
- Sjöberg, C. (2018). *Språkleka i förskolan. Barns möjlighet till ett rikt språk*. Stockholm: Gothia fortbildning.
- Skolinspektionen. (2022). *Läsfrämjande arbete i skolan*.
- SOU 1997:108. *Att lämna skolan med rak rygg. Om rätten till skriftspråket och om förskolans och skolans möjligheter att förebygga och möta läs- och skrivsvårigheter*.
- Stahl & Murray, 1994, Stahl & Nagy, 2006, i *The Reading Teacher*, 2009, volym 65, nr 5.
- Stanovich, K. E. (1986b). *Matthew effects in reading: Some consequences of individual differences in the acquisition of literacy*. I *Reading Research Quarterly*, 21, 360–407.
- Stanovich, K. E. (2000) *Progress in Understanding Reading*. New York: Guildford Press.
- Stensson, B. (2006). *Mellan raderna, strategier för en tolkande läsundervisning*. Göteborg: Daidalos.
- Sterner, G. & Lundberg, I. (2010,2018). *Före Bornholmsmodellen – språklekar i förskolan*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Strid, A. (2009). *Studiehandledning till God skrivutveckling*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Strid, A. (2016). *Bygg barns ordförråd*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Taube, K (2013). *Läsinlärning och självförtroende*. Lund: Studentlitteratur.
- Taube, K. (2013). *Barns tidiga skrivande*. Lund: Studentlitteratur.
- Unga och medier (2021) Statens medieråd.
- Wallberg, H (2019) *Lektionsdesign – en handbok*. Gothia.
- Wallberg, H (2023) *Lektionsdesign i praktiken: före, under och efter undervisning*. Gothia.
- Wedin, Å. (2011), *Språkande i förskolan och grundskolans tidigare år*. Lund: Studentlitteratur.
- Wengelin, Å & Nilholm, C (2013). *Att ha eller sakna verktyg*. Lund: Studentlitteratur.
- Westerlund, M. *Barn i början. Språkutveckling i förskoleåldern*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Westlund, B. (2009, 2012)). *Att undervisa i läsförståelse. Lässtrategier och studieteknik*. Stockholm: Natur & Kultur.

- Westlund, B. (2013). *Att bedöma elevers läsförståelse. En jämförelse mellan svenska och kanadensiska lärares bedömningsdiskurser i grundskolans mellanår* (Avhandling). Stockholm: Natur & Kultur.
- Westlund, B. (2015). *Aktiv läskraft – Att undervisa i lässtrategier för förståelse (högstadiet)*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Westlund, B. (2015). *Aktiv läskraft – Att undervisa i lässtrategier för förståelse (mellanstadiet)*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Westlund, B. (2017). *Aktiv läskraft – Att undervisa i lässtrategier för förståelse (Fk-åk 3)*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Westlund, B. (2023). *Arbeta med faktabilderböcker i förskolan. Varför och hur?* Stockholm: Natur & Kultur.
- Wiliam, D (2019). *Att följa lärande – formativ bedömning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Witting, M. 2010 (nyutgåva). *Wittingmetoden – en metod för läs- och skrivinlärning*. Verti.
- Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: the development of higher psychological processes*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Wångersjö, M. (2017). *Nyanlända i förskolan. Barnets bästa mottagande*. Stockholm: Gothia fortbildning.
- Zimmerman, S. & Keene, E. (2003). *Tankens mosaik. Om mötet mellan text och läsare*. Bokförlaget Daidalos.
- Årnström, U. (2008). *Nya berättarboken*. BTJ Förlag.

Länksamling

Skolverket

[Läroplan \(Lpfö 18\) för förskolan](#)

[Läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet 2022](#)

[Läroplan för gymnasieskolan 2022](#)

[Språkutvecklande arbetssätt, förskola film, Youtube: Språkpromenad](#)

[Att läsa och förstå: läsförståelse av vad och för vad? \(2016\)](#)

[Förskoleklassen: ett kommentarmaterial till läroplanens tredje del. \(2022\)](#)

[Greppa flerspråkigheten – en resurs i lärande och undervisning. \(2018\)](#)

[Skolverkets bedömningsstöd. http://www.skolverket.se/prov och bedomning](http://www.skolverket.se/prov och bedomning)

[Gilla Läsa Skriva 2021. Bedömningsstöd i svenska och svenska som andraspråk för lärare i årskurs 1–6 i grundsärskolan](#)

[Kommentarsmaterial till kursplanen i svenska \(2022\)](#)

[Allmänna råd för extra anpassningar och särskilt stöd \(2022\)](#)

[Organisera för Skolbibliotek i undervisningen](#)

[Läxor i praktiken – ett stödmaterial om läxor i skolan](#)

[Nya språket lyfter 2023 Bedömningsstöd för svensk och svenska som andra språk. För årskurs 1–4](#)

[PIRLS 2021: Läsförmåga hos svenska elever i årskurs 4 i ett internationellt perspektiv](#)

www.skolverket.se/forskning

www.skolverket.se/ncs Nationellt Centrum för Språk-, läs och skrivutveckling och skolbibliotek

Utvecklingspaket från Skolverket som syftar till att stödja lärare i alla skolans ämnen

<http://www.skolverket.se/laroplaner-amnen-och-kurser/grundskoleutbildning-/diskutera-och-utveckla/sprakutvecklande-arbetsatt>

Språk-, och kunskapsutvecklande arbete:

<https://www.youtube.com/watch?v=ojZSSxfvGw&feature=youtu.be>

Språk i alla ämnen del 1:

<https://www.youtube.com/watch?v=ojZSSxfvGw&feature=youtu.be>

Språk i alla ämnen del 2:

<https://www.youtube.com/watch?v=vxVgVjBBV1Q&feature=youtu.be>

Fler länktips

[SPSM \(specialpedagogiska skolmyndigheten\)](#)

Hjälpmiddelsinstitutet. Om kognitiva funktionshinder och hur man kan använda sig av teknikstöd: <http://laromteknikstod.se>

[LegiLexi](#)

Kodknäckarna – om språkutveckling och dyslexi. Forskning, filmer och stöd till föräldrar och pedagoger och pedagoger: <http://www.kodknackarna.se>

[Svenska barnboksinstitutet – Nationellt centrum för barn- och ungdomslitteratur](#)

[What is The Simple View of Reading](#) (Norma Hancock, Reading Specialist at Literacy Lab at MGH Institute.)

[Wittingmetoden – Wittingföreningen \(wittingforeningen.se\)](#)

[Skolinspektionen: Skolbiblioteket som pedagogisk resurs](#)

[Barns och ungas läsning – ett ansvar för hela samhället. Betänkande av Länsdelegationen. Stockholm: Norstedts Juridik. Specialpedagogiska skolmyndigheten. \(2018\)](#)

Filmer från UR

Språket bär kunskapen. Tre filmer: <http://www.ur.se/Produkter/182357-Spraket-bar-kunskapen-Att-identifiera-svarigheter>

Formativ bedömning, återkoppling, feedback: Critique and feedback. The story of Austin's butterfly: <https://www.youtube.com/watch?v=hqh1MRWZjms>

Bilaga I

Språklig medvetenhet

Språklig *förmåga* och språklig *medvetenhet* (eller uppmärksamhet) är inte liktydigt. Ett barn kan ha en god språklig förmåga – ett gott ordförråd, bra språkförståelse och uttalsförmåga – men ändå inte vara språkligt medveten, eller ha svårigheter att utveckla denna medvetenhet. Det kan också vara tvärtom – ett barn kan vara språkligt medveten, trots att det t.ex. har svårt med artikulation eller inte har ett så rikt ordförråd. Att vara språkligt medveten eller uppmärksam betyder att kunna reflektera över språket, att kunna skifta sin uppmärksamhet mellan språkets innehåll och form – på olika nivåer och ur olika perspektiv.

Utvecklingen beroende av medveten språklig stimulans

Ett- till tvååringen funderar inte över ordens formsida. Det som är i fokus under de första levnadsåren är att förstå språk, och att kunna uttrycka det man vill säga. Bland de första tecknen på att ett barn börjar utveckla en språklig medvetenhet (eller uppmärksamhet) är att barnet börjar roas av rim, och börjar rimma själv. På detta stadium är det inte säkert att barnet kan *förklara* vad rim är (att det är två ord som låter lika i slutet), men det kan t.ex. tala om vilket som ska bort av dessa tre ord; ”*katt, hatt, mössa ...?*”. Medan det icke språkligt medvetna barnet anser att det är *hatt* och *mössa* som hör ihop, för dem kan man ha på huvudet, förstår den som börjat lyssna på ljudstrukturen att det är *mössa* som inte hör dit.

För att barn ska utveckla språklig medvetenhet krävs det att de får språklig stimulans i form av att vuxna läser högt för dem, sjunger, leker med rim och ramsor, samt att lärare (i förskola och förskoleklass) leker med språket tillsammans med barnen. Det handlar om lekar som tränar ett aktivt lyssnande, ringlekar, lekar med ord och meningar, med språkljud och bokstäver. En sådan medveten undervisning syftar till att alla barn under sin tid i förskola och förskoleklass utvecklar två av de viktigaste förutsättningarna för en god läs- och skrivutveckling: *fonemisk medvetenhet* och *bokstavs-kunskap*.

Språklekarna kan förebygga läs- och skrivsvårigheter

Alla barn har nytta och glädje av att leka med språket, men det är särskilt viktigt för de barn som har svårigheter att handskas med språkets ljudsystem, det vi brukar benämna fonologiska problem. För dessa barn är språklekarna och övningarna extra viktiga, och även hur de utförs. Lärare i förskola och förskoleklass behöver arbeta medvetet och strukturerat med språkövningarna – och på ett lekfullt och lustfullt sätt. Med ett sådant förhållningssätt i undervisningen, följt av en systematisk första läs- och skrivundervisning, kan så många som 80 procent av barnen i riskzon för att utveckla läs- och skrivsvårigheter slippa att hamna i sådana svårigheter. Målet är att alla elever har knäckt den alfabetiska koden och kommit i gång med sin läsning under höstterminen i åk 1. Elever som *inte* har gjort detta, måste få mycket stöd av läraren i form av fortsatta och anpassade övningar i fonologisk medvetenhet och ordavkodning.

Det är av stor vikt att lekar och övningar anpassas efter gruppens och individens färdighetsnivå på ett sätt så att alla barn känner att de lyckas och klarar av lekarna – men att de också ligger på en lagom utmanande nivå. Detta förutsätter att läraren har god teoretisk kunskap om vad de olika språklekarna syftar till, och vilka förmågor och färdigheter de olika lekarna och övningarna tränar. Det är *inte* givet att det bästa är att dela in barngruppen/klassen i nivåanpassade grupper, då barnen i heterogena grupper också ges möjlighet att lära av varandra (kooperativt lärande).

Språklig medvetenhet – på olika nivåer/ur olika perspektiv

När vi talar om språklig medvetenhet menar vi ofta specifikt fonologisk och fonemisk medvetenhet, men det finns fler undergrupper. De kan beskrivas på följande sätt:

Semantisk medvetenhet – förmågan att reflektera över innehållet och betydelsen i ord och meningar, och om ords olika möjliga betydelser (homonymer, synonymer).

Syntaktisk medvetenhet – förmågan att reflektera och resonera om hur ord kan kombineras, och alternativa sätt att uttrycka samma sak, medvetenhet om satsbyggnad. (T.ex. att kunna uppmärksamma om en mening har en felaktig ordföljd – om det är en ”tokig” eller en riktig mening.)

Morfologisk medvetenhet – genom att leka med meningar och ord kan barnen utveckla medvetenhet om *vad som menas med* ord och att ord kan sättas samman – hur ord är uppbyggda. Morfem är språkets minsta *betydelsebärande* delar, så som ordstam, prefix och suffix (förstavelser och ändelser).

Pragmatisk medvetenhet – förståelse för hur vi använder och tolkar språket i olika situationer (t.ex. hur man inleder, håller i gång och avslutar ett samtal, vilka ord man använder i olika sociala sammanhang och att kunna förstå underliggande betydelser i det som sägs, och att förstå idiomatiska uttryck, och skämt).

Fonologisk medvetenhet – förmågan att reflektera över språkets ljudsystem (t.ex. att höra vilket ord som är längst eller kortast av två ord, att kunna rimma).

Fonemisk medvetenhet – förmågan att urskilja och identifiera enskilda språkljud i ord, och att kunna manipulera (ta bort, lägga till och byta ut) fonemen (*fonem* = språkets minsta *betydelseskiljande* delar, språkljuden).

Exempel: ”Vad blir kvar om man tar bort det första ljudet i ordet mål?”

För att svara rätt (ål), krävs att barnet kan identifiera det första fonemet i ett ord. När man kan uppmärksamma, urskilja och ta bort, lägga till och byta ut fonem (språkljud) i ord – manipulera språkljuden – då är man *fonemiskt* medveten.

Faktum är att de här övningarna kan göras i mörker – de ska ju bara lyssna. (McGee 2007, s. 149, i Westlund, 2009)

KÄLLOR

- Adams, M. J. (1990). *Beginning to Read*. Massachusetts Institute of Technology.
- Arnqvist, A. (1993). *Barns språkutveckling*: Studentlitteratur, Lund.
- Herrlin, K. Frank, E. & Ackesjö. H. (2019, 2:a utgåvan). *Förskoleklassens didaktik*: Natur & Kultur, Stockholm.
- Lundberg, I., Frost, J., & Petersen, O.-P. (1988). *Effects of an extensive program for stimulating phonological awareness in preschool children*. *Reading Research Quarterly*, 23, s. 263–284.
- Lundberg I (2010:133). *The International Dyslexia Association*.
- Lundberg, I., Rydkvist, M. & Strid, A. (2018). *Bornholmsmodellen – språklekar i förskoleklass*, Stockholm: Natur & Kultur.

Bilaga 2

Om ordförrådets betydelse för läs- och skrivutvecklingen

Ordförrådsutvecklingen hos barn, från förskoleåldern och uppåt, spelar en mycket viktig roll för språkförståelsen, en av huvudrollerna i deras läsutveckling, och därmed för barns och elevers lärande i stort. Att arbeta med att utveckla barns ordförråd och begrepps-förståelse är därför ett område att prioritera under hela utbildningen – i förskola, i förskoleklass, grundskola, anpassad grundskola och gymnasium. I det sammanhanget bör man komma ihåg att vokabulär är mer än ett ”förråd av ord”. Det är mycket mer än så. Att ha ett rikt ordförråd innebär att ha kunskap och kännedom om orden och deras betydelse, ha vetskap om vad ordet representerar, och att börja förstå det nätverk av begrepp som är knutet till detta ord (Stahl & Murray, 1994, Stahl & Nagy, 2006).

Redan tidigt i barns liv kan skillnaden vara enorm mellan olika barn när det gäller deras ordförråd, vilket får stor betydelse för läsutvecklingen – särskilt läsförståelsen – ända upp på gymnasienivå. Vid skolstart har många barn ett ordförråd på uppemot 10 000 ord. Det språkligt väl rustade barnet kan dock ha så många som 20 000 ord, medan ett mindre gynnat barn kanske endast har cirka 5 000 (Frost, 2003). Både storleken och kvaliteten på ordförrådet ett barn förfogar över när det börjar skolan påverkar hur lätt eller svårt det blir att utöka vokabulären upp genom skolåren. Den elev som har en både bred och djup bas i sitt ord- och begrepps-förråd som sex-sjuåring, får betydligt lättare att bygga på associationsbanorna än eleven med en begränsad vokabulär. Gapet mellan den som har ett rikt ordförråd med sig hemifrån, och den som inte haft samma gynnsamma språkliga miljö och stimulans, ökar under hela skoltiden – om inte skillnaderna uppmärksammas och adekvata åtgärder sätts in för att minska denna för vissa barn förödande klyfta.

Saville-Trojka (1994) menar att ordförrådet är den enskilt viktigaste faktorn för skolframgång för den som studerar på sitt andraspråk. Även för svenska enspråkiga barn är ordförrådet den faktor som kan komma att spela avgörande roll för läsförståelsen i de högre årskurserna.

De största chanserna att stödja barns ordförrådsutveckling och kompensera för ett mindre utvecklat ordförråd är genom insatser i förskola och tidiga skolår. Lärare behöver arbeta medvetet med att både kvalitativt och kvantitativt stötta barns ordförrådsutveckling, och inget specifikt instruktionsprogram har i studier visat sig fungera bättre än något annat. (National Early Literacy Panel, 2008). Det viktigaste är att som lärare själv ha en djup kunskap om ordförrådsutveckling, att medvetet använda ett rikt och varierat språkbruk, och att kontinuerligt avsätta tid för ordförrådsundervisning, på alla stadier och i alla ämnen.

Aktivt och passivt ordförråd – eller produktivt och receptivt

När ett barn (oftast under sitt andra levnadsår) kan säga tio ord, förstår det kanske hundra eller ännu många fler. Det betyder att det *receptiva* ordförrådet (de ord barnet förstår) är betydligt rikare än det produktiva (de ord barnet själv kan producera). Uppdelningen i ”aktivt” och ”passivt” ordförråd är inte oproblematisk, den kan rentav vara missvisande. Orden finns där, och aktiveras när barnet hör dem, men det kan ännu inte själv uttala och använda dem. För att stötta ordförrådets och ordanvändningens utveckling hos det lilla förskolebarnet är det av stor vikt att de vuxna runt barnet medvetet använder både ett barnanpassat och ett varierat och rikt språk, med utgångspunkt i det vardagliga och barnanpassade. Exempel: Alva, 1,3 år ser en koltrast hoppa runt på förskolegården, pekar och säger med entusiasm: ”Dä! Dä!?” och förskolläraren, som står med Alva på armen bekräftar, med något överdriven betoning och en ”dramatisk” röst: ”Ja, ser du, *pippin* vill äta *mat!* Pippin är *hungrig!*” och fortsätter: ”Fåglarna försöker hitta något att äta på marken. Ser du, den där koltrasten kanske hittar en god mask att dra upp med näbben? Mask är god mat för fåglarna, de tycker om att äta daggmaskar!” (Strid, 2016). Att utgå från barns språkliga nivå och möta dem i det vardagsspråk de behärskar, och att medvetet expandera det – att benämna, utvidga och berika språket, på nivåer som är tillämpliga med tanke på ålder, och på grupp- och individnivå, är en av de strategier som du som lärare kan och bör använda, från förskolan till och med gymnasiet.

Hur många ord behöver ett barn lära sig?

Sommaren 2020 visades UR-filmen *Skrivglappet*. Den visade hur ungdomar födda sent 90-tal och tidigt 00-tal misslyckades med högre studier och/eller uppfattades som ”icke anställningsbara” av ett antal arbetsgivare, pga. att deras språk var bristfälligt och deras skrivförmåga otillräcklig. (UR, 2020.)

För att klara sig bra i vårt skriftspråkssamhälle, för att kunna fullfölja högre studier – kort sagt för att kunna klara sig bra i vuxen- och samhällslivet, behöver man som ung vuxen behärska minst 50 000–70 000 ord. För att klara detta krävs läsning. Mycket läsning. Den som sällan eller aldrig läser, har i stället bara 15 000–17 000 ord efter avslutad grund- och gymnasieskola. Då blir det inte bara svårt med läsförståelsen, utan också med skrivandet. Det blir svårt både när det gäller skrivandets form och funktion; att kunna stava rätt, behärska meningsbyggnad och att producera texter för olika ändamål.

Egen tyst läsning i skolans tidiga år leder inte per automatik till ordförrådsutveckling. För elever med ett litet ordförråd vid lässtarten går läsningen trögt, eftersom de inte förstår vad de läser. För att läsningen ska bli en effektiv källa till ett utvecklat ordförråd, krävs en medveten och systematisk undervisning. Att kontinuerligt få lyssna till högläsning från tidig ålder, och fortsättningsvis i förskola och skola, och att få *samtala* om det lästa (dialogisk/interaktiv högläsning), är ovärderligt. Ingvar Lundberg (2008) rekommenderar också

svenska lärare att ägna 30 minuter om dagen åt explicit ordförrådsundervisning. Efterföljs detta?

Ordförrådets bredd och djup

Vad betyder det att ”kunna ett ord”? Det är en komplex fråga, då knappast något ord i språket är entydigt, de flesta ord har flera, ibland många, betydelser. De kan tillhöra olika ordklasser, något som påverkar strukturen, till exempel substantivet sömn-en och adjektivet sömn-ig. De kan användas i konkret eller abstrakt betydelse: ”en stor elefant” eller en ”stor fråga”, ”en stor människa”. (De Geer, 2022.)

Ordförrådets *bredd* handlar om att kunna betydelsen av många olika ord inom många olika ämnesområden, utan att nödvändigtvis kunna definiera dem.

Ordförrådets *djup* handlar om att ha djup kunskap om ett ord, att kunna ge en definition av ordet (till exempel: en banan är en sorts frukt) och att kunna flera synonymer till ordet, veta i vilka sammanhang det kan användas och att kunna ordsammansättningar (ledsen: sur, nedstämd, bedrövad, ledsamt ...).

Vardagsspråk, resonemangsspråk och ”skolspråk”

Barn med en ”typisk” språkutveckling (där inte språkstörning eller andra språksvårigheter föreligger) och som får möjlighet att använda sitt/sina språk i samspel med sin närmaste omgivning utvecklar grundläggande kommunikativa färdigheter, de utvecklar ett *vardagsspråk*. Vid cirka fyra års ålder har de flesta barn tillägnat sig ett språk som både när det gäller grammatik och uttal till stora delar liknar den vuxnes (förutom när det gäller vissa svårare språkljud som [r], [s], [sje-] och [tje-]-ljud, samt passiv meningsbyggnad; *Båten styrdes av Kim*). Men ordförrådet fortsätter att växa under hela livet, beroende av de erfarenheter barnet gör, och den viktigaste källan till ett rikt ordförråd är läsning. Cirka 80 procent av de nya ord vi lär oss under livet kommer från texter. Vardagsspråket fortsätter också att utvecklas efter skolstart, både i och utanför klassrummet. Men för att kunna hantera både de generella och ämnesrelaterade resonemang som förekommer i skolans olika ämnen, samt i olika sammanhang utanför skolans väggar, behöver eleverna också utveckla ett kunskapsrelaterat språk, ett ”skolspråk”. Det består både av ämnesspecifika termer och av mer generella ord och begrepp som behövs för att kunna föra resonemang av komplex karaktär, i skolans alla ämnen.

Ord på olika nivåer/lagerord

I **lager 1** finns vardagsorden, de ord som barn lär sig tidigt och som används i vardagslag – ord som barn i allmänhet redan kan när de börjar skolan (till exempel glad, hund, mat, roligt, prata, springa). Orden är frekventa, barnen har mött dem ofta och i skilda sammanhang, och därför är de lätta att lära sig. Barn med svenska som andraspråk, och/eller barn i språksvårigheter kan givetvis ha luckor även när det gäller lager 1-orden, och de kan därför behöva uppmärksammas och befästas i undervisningen.

Orden i lager 3 är de specifika ämnes- eller fack-orden, som vi möter både i förskolans och skolans undervisning i olika teman, skolämnena, i faktatexter/sakprosa, men även i olika sammanhang som vi möter på fritiden. Några exempel: *klorofyll, triangel, isotop, sankmark, peg, benstomme, dribbla, ekonomi*. Dessa ord har en snävare användning, de behöver givetvis förklaras men det är ofta en självklarhet att som lärare göra det, till exempel i mötet med en ny text, och läromedlen ger ofta stöd i form av kursiveringar, faktarutor och bilder.

Lager 2-orden kan höra hemma i olika ordklasser, det kan till exempel vara lite ovanligare synonymer till lager 1-ord; *tjusig, illustration, förfärlig, flanera, upprymd*, ord som inte används lika ofta i talspråk. Det kan också vara högfrekventa ord men som inte har en ”självklar” betydelse, till exempel *ögonblick, avse, komplex, bilda, översikt*. Det kan även vara sambandsord, ord för jämförande eller orsakssamband: *lika, olika, samma*, eller *så, på grund av*, eller motsatsförhållanden: *även om, trots att, men*.

Lager- 2 ord är också ofta mångtydiga och fulla av nyanser, beroende på kontexten. Det är lager 2-orden som elever har mest nytta av för att behärska ett mer avancerat språk, så dessa ord behöver lärare explicit undervisa om! Det är inte alltid lätt som lärare att identifiera lager 2-orden spontant i en undervisningssituation, därför är det klokt att inför exempelvis högläsning av en text identifiera och välja ut vissa ”målord” att ta upp och undersöka tillsammans med barnen/eleverna. (De Geer, 2022.)

Ord från samtliga tre lager är viktiga för barns/elevs språkutveckling – och ibland kan vi luras att tro att barnen/eleverna förstår ord som är vanligt förekommande, och därför missa att som lärare uppmärksamma dem. Att också ibland få undersöka och samtala om ord som de flesta barn/elever redan kan, och ord som de tycker är intressanta och roliga, är också gynnsamt. Det kan fördjupa ordkunskapen, ge fler dimensioner åt språket, och väcka en nyfikenhet på ord som växer, och med den språkförståelsen – och förmågan att, liksom lusten och glädjen i att läsa.

LÄS VIDARE

Ordkunskap i förskola, förskoleklass & grundskolans tidiga år av Boel De Geer (2022).

Bygg barns ordförråd av Anna Strid (2016).

Lära barn att läsa – Legilexi (2018).

LÄNKAR

[Ordförrådets betydelse för språk-, läs- och skrivutveckling](#) – Skolverket.

[Children's Vocabulary Development](#) – avhandling av Christine Cox Eriksson (2014).

Bilaga 3

Ordavkodning

Utvecklingen i ordavkodning beskrivs ofta som olika nivåer eller faser som barn/elever går igenom eller använder sig av. Läraren behöver vara förtrogen med utvecklingsgången och de begrepp som beskriver denna, för att kunna utforma undervisningen och stötta eleverna på bästa sätt i deras läsinläring.

Bild: Läsutvecklingens faser.

Pseudoläsning

Det lilla barnet *beter* sig som en läsare, imiterar vuxnas läsbeteende; till exempel bläddrar i en bok medan det ”läser” (babblar) högt, ibland innan det ens kan tala.

Logografisk läsning

Barnet ”läser” till exempel skyltar, ”Där står det COOP” – ett slags situationsläsning, där barnet tar hjälp av sammanhanget, och känner igen ett ord utifrån dess form och visuella särdrag, samt har viss bokstavsigenkänning. Barnet har ännu inte knäckt den alfabetiska koden.

Alfabetisk-fonemisk läsning (alfabetisk avkodning)

I denna fas börjar barnet/eleven avkoda bokstäver och omkoda dem till språkljud – kopplar grafem till fonem och börjar ljuda – eleven har ”knäckt läskoden”. En avgörande och viktig process inleds, som kräver stor uppmärksamhet. För vissa elever går denna fas snabbt, nästan omärkligt, medan andra behöver mycket övning för att få en stabil grund för sitt läsande. Här behövs systematisk undervisning i hur grafem/bokstäver kopplas till fonem/språkljud, för att befästa och automatisera grafem-fonem-kopplingarna. Det är en helt avgörande fas för en fortsatt god läsutveckling.

Ortografisk-morfemisk läsning

När eleven ljudar sig igenom många ord och möter vanligt förekommande orddelar och bokstavskombinationer, lagras de i elevens ”inre lexikon” som ortografiska enheter eller morfem. Gradvis, i takt med att eleven fått möta ordet i olika sammanhang många gånger, växer en mer automatiserad avkodning fram. Den automatiserade avkodningen är grunden för att uppnå ett läsflyt, så att den mesta kraften kan läggas på förståelsen av det lästa. Denna fas tar tid för många elever, och är beroende av både mycket övning och mycket stöd från läraren.

För nybörjarläsaren är det lättast att läsa korta, ljudenliga ord med en kombination av vokaler och konsonanter som går att hålla ut på, s.k. hålljud, till

exempel är /s/, /o/, /l/ lättare att ljuda ihop för nybörjaren än /b/, /o/, /k/. Konsonantkluster i början eller slutet av ord, till exempel blöt, grå eller skaft. Därför är det väsentligt att som lärare vara medveten om vilka ord som väljs i den första läsundervisningen, samt att tidigt uppmärksamma elever som inte använder sig av den alfabetiska-fonemiska läsningen, utan fastnar i en ”gissningsläsning”. Detta prövas med fördel genom att ofta lyssna till elevernas läsning samt att ibland låta dem läsa s.k. nonsensord (tex lum, fips, dak...). När eleverna behärskar att läsa nonsensord visar de att de framgångsrikt tillämpar den alfabetiska principen.

Oavsett vilken läsinlärningsmetod eller läslära som används, behöver den tidiga undervisningen i ordavkodning innehålla övning i sammanljudning, bokstavskunskap och samt även träning i att befästa högfrekventa ord, (till exempel ”och”, ”en”, ”som”, ”till”, etcetera) som befästs genom att känna igen dem genom bokstavsföljder.

Utifrån ovanstående bör vi komma ihåg att elever är olika och kan behöva olika arbetsformer. En del elever behöver parallellt med den tidiga läsundervisningen också få fortsatt träning i fonologisk och fonemisk medvetenhet. (Lundberg, Rydkvist & Strid, 2018.)

The Simple View of Reading: en enkel formel för vad läsning innebär

Läsning består av de två komponenterna avkodning och språkförståelse.

The Simple View of Reading (Gough & Tunmer, 1986) skrivs som formeln $L = A \times F$ och utläses: *Läsförståelse är lika med avkodning gånger (språk-) förståelse.* Avkodning är den tekniska sidan av läsning, dvs. att kunna läsa ihop bokstäver till ord. *Språkförståelse* handlar om förståelse på både ord- och meningsnivå, och att kunna skapa mening av det man läser. Om någon av dessa två faktorer fallerar, får man problem med läsförståelsen. Detta påverkar elevens förmåga att ta till sig kunskap i alla ämnen. Formeln är en användbar modell i läsundervisningen, viktig för lärare att känna till för att kunna lägga upp undervisningen, särskilt i de tidiga skolåren. Formeln är väl etablerad bland såväl forskare som praktiker.

Namnet ”Den enkla synen på läsning” indikerar att det finns fler underliggande faktorer som har betydelse för utvecklingen av läsförståelse, där ordförråd och läsflyt är några. Aktuell forskning beskriver en något utvidgad formel:

Fluent word reading x language comprehension = reading comprehension. Med denna modifiering av formeln vill man betona betydelsen av att eleven uppnår en automatiserad och flytande läsning. För att möjliggöra för både enspråkiga och

elever med svenska som andraspråk att uppnå en god ordavkodning och ett gott läsflyt, behöver läraren använda en evidensbaserad läsundervisning, med fokus på båda de viktiga grundläggande komponenterna i läsning. Detta är viktigt för alla elever, men för elever med dyslektiska svårigheter och/eller svårigheter med språkförståelsen kan det vara helt avgörande.

LÄS VIDARE:

Ankodning av Elisabeth Frank & Katarina Herrlin i *Läsundervisningens grunder* (s. 57–70) av Catarina Tjernberg (red.).

Grunderna i läs- och skrivinlärning av Inger Fridolfsson.

Bornholmsmodellen – språklekar i förskoleklass av Ingar Lundberg, Maria Rydkvist & Anna Strid.

Förebygg och åtgärda läs- och skrivsvårigheter av Birgit Druid Glentow.

Förskoleklassens didaktik av Katarina Herrlin, Elisabeth Frank & Helena Ackesjö.

LÄNKAR

[What is The Simple View of Reading](#)

<http://www.kodknackarna.se/>